

BIBLIOTEKA
SHTETIT

834-31
89

THOMA
NOTI

Erë
pranverore

ROMAN

Redaktor: Ramazan Vozga
Kopertina nga Svetllana Strazimiri

Tirazhi 10.000 kopje

Format 78x109/32

Stash: 2204-72

Shtyp. Drejtoria Qendrore Poligrafike
Shtypshkronja «8 NËNTORI» — Tiranë, 1974

I

Atë mëngjes gushti çdo gjë ishte në lëvizje. Dukej sikur mali i Goresë kishte hapur gjoksin. Lumenjtë e njerëzve zbrisnin me zhurmë drejt luginës së Lajthive; bashkë me të, zbriste edhe kënga labe, që përhapej gjatë faqes së malit e sundonte gjithë vendin.

Ishte njëzetepesëvjetori i krijimit të Batalionit partizan të Goresë. Temo Mushi, një nga luftëtarët më të vjetër të krahinës, duke çarë mes njerëzve, u ngjiti me një frymë majë kodrës, dhe qëndroi në një shkëmb plot thepa. U mbështet atje dhe e brodhi shikimin nga njëra faqe mali në tjetrën. Pa e kuptuar, vështrimin ia rrëmbeu ajo grykë mali, nga zbriste zhurmëmadhe kolona e fundit e banorëve të krahinës. U dha këmbëve dhe u gjend midis njerëzve. U end një copë herë përkrah tyre. Vargani i kooperativistëve e vuri përpara dhe ai nuk shihte ku i hidhte hapat. Po e ndjente se në atë vend mund të ecte pa u gabuar edhe në errësirën e thellë të natës. E ndërsa çapitej, iu bë se krah tij nxitonte një djalë bojalli, me pushkën krahëve e gjerdanin ngjeshur që ecte duke kënduar me të gjithë forcën e kraharorit. Zëri i tij, si një bubullimë, pushtonte tërë malin. Temua vuri buzën në gaz. Djali me opinga të grisura e pushkën krahëve ishte vetë ai. Dhe për një kohë u end me Batalionin e Goresë nga njëra majë në tjetrën, duke çarë me gjoks mes plumbave. Ku ta dish sa do të vazhdonte ashtu, po të mos që afruar dikush e ta shkëpuste nga kujtimet.

— Shoku Temo, ç'po bëni këtu? S'lamë vend pa ju kërkuar.

Ai ia nguli vështrimin atij që i thirri në emër. Ishte një djalë rreth të njëzetave, me karabinë krahëve, bustinë me yll dhe një shami të kuqe rreth qafës. Temua kapsalliti sytë. Ajo fytyrë iu duk e njohur. Vrau mendjen të gjente se cilin nga shokët e batalionit i kujtonte. Në pak çaste para sysh i kaluan si në ekran shokët e luftës. Djaloshi e ndjeu këtë dhe seç mërmëriti. Pastaj shtoi me zë të lartë:

— Hajdeni, shoku Temo! Po ju presin!

Ai u përshkund.

— Ashtu? Epo mirë. Po vij.

Dhe eci me nxitim pas tij.

Arriti te burronjat, nën degët e rrepeve, që zgjateshin si krahë gjigantë në hapësirë. Shokët po e prisnin me gotat përpara.

— Ç'u bëre, more burrë, nga humbe kështu? Hajde, gëzuar!

— Gëzuar!

Gotat u çukitën. Ai e ktheu me fund të parën, pastaj të dytën dhe iu duk sikur iu ndez flakë kraharori. Rreth e rrotull kishte shokët e luftës. Tek vështronte i ngazëllyer, ndjeu se iu veshën sytë.

— Pa hajde tani, merrja një këngë, de!

Ai sikur e kishte pritur këtë. Kroi zërin dhe mbushi gjoksin me frymë!

*«T'u këndojmë trimave,
Që flenë lëndinave,
Dyshek kanë tokën-o,
Jorgan kanë gunat-o,
Vëllezër fishekët-o»*

U duk sikur nga mali nisi të zbriste teposhtë një ortek bore, që zmadhohej vazhdimisht, gjersa shpërtheu me zhurmë e u përplas diku në mes të fushës.

Temua u rrethua nga një grumbull njerëzish, të cilët e vështronin në sy dhe prisnin ta vazhdonte gjer në fund këngën e nisur. Ata i harruan tryezat që ishin shtruar, harruan njëri-tjetrin dhe u kapën të gjithë pas asaj kënge. Në fillim këndonte vetëm grupi i tyre. Të tjerët mbanin vesh dhe nuk guxonin ta prisnin bukurinë e asaj kënge, e cila u sillte aty edhe zilet e tufës, që u ngjitej majave me trëndelinë, dhe gjëmimet e luftës. Pastaj kënga kaloi nga goja në gojë dhe mbërtheu tërë fushën. Të ngjante se të gjithë ata që kishin rendur pak më parë shtigjeve të malit dhe kishin zbritur në luginë, nuk kishin patur dëshirë tjetër veçse të mblidheshin grumbuj-grumbuj atje, në luginën e buronjave dhe t'ia merrnin këngës.

Si mbaroi këngën që kishte nisur, Temo Mushi u tërhoq mënjanë, pa rënë në sy dhe mbajti vesh. Diku afër u ngrit një zë i dredhur, që i kujtoi buçitjen e borisë në sulm, pastaj iu duk sikur me tingujt e saj u bashkuan thirrjet dhe britmat e dhjetëra luftëtarëve, që vërsuleshin me gjëhim përpara. Ai e pa veten përkrah këtyre luftëtarëve, që linin njëri pas tjetrit pozicionet e lëshoheshin të papërmbajtur mbi armikun. Mbylli sakaq sytë dhe iu kujtua një çast pas betejës, kur me vështrimin e ndezur flakë nga dhembja thurte me shokët këngët për ata që nuk ishin më në mes tyre. Pastaj u ngrit dhe u drejtua te grupi i parë. I ngjante se rreth e rrotull nuk ishin kooperativistët, po shokët e batalionit. Po ato fytyra, po ato këngë. Vetëm kohët kishin ndryshuar. E këto kohë e kishin sjellë ndërmjet kooperativistëve të Fikasit.

— *Gëzuar, shokë!*

— *Me fund, Temo Mushi!*

Rrethi u zgjerua dhe ai u gjend sërish në mes kooperativistëve. Ndërkaq kënga shpërtheu si gurgullima e lumit e vështrimi i tij rrëshqiti nga njëra fytyrë në tjetrën.

E shikonte çdonjërin me vërejtje, mundahej t'i kujtonte emrin dhe të sillte ndër mend sa më shumë hollësi nga ditët e luftës. Për herë të parë atij i erdhi inat që njihte pak njerëz nga ata që e rrethonin dhe kjo vinte ngaqë vjetët e fundit ai nuk kishte shkuar rrallë në Fikas. Megjithatë nuk e pati të vështirë ta kuptonte se kooperativistët silleshin me të si me një mik të vjetër e të dashur, me të cilin kishte ndarë kafshatën e gojës, dhe kjo tregonte se nuk e kishin harruar. Madje i erdhi mirë që shumë nga ata përpiqeshin të çanin me bërriyla, t'i afroreshin, të shkëmbenin një fjalë me të dhe ta ftonin për vizitë në shtëpi.

Vetëm njëri nga ata iu duk sikur qëndronte mbi gjemba dhe fshihte diçka pas buzëqeshjes së tij të drojtur. U mundua të kujtonte cili ishte po, megjithëse fytyra e tij i dukej shumë e afërt, përsëri nuk qe në gjendje ta thoshte me saktësi se me kë kishte të bënte.

Mes turmës së kooperativistëve dalloi edhe sekretarin e komitetit të partisë të rrethit. Ai ishte një burrë rreth të pesëdhjetave, me flokë të thinjur në tëmtha dhe një sjellje krejtësisht të shpenguar, që e bënte të afrohej shumë me të tjerët. Temua u habit kur vuri re se si u fliste gati të gjithëve në emër. Kurse njeriu me vështrim të rreptë e mustaqet të zbardhura iu duk se e pa ftohtë. Ndoshta në këtë mes nuk kishte asgjë të veçantë. Ndoshta kjo ishte vetëm një pandehmë. Ndërkaq fshatari, që i tërhoqi vëmendjen, si të donte të shtonte edhe më tepër kureshtjen e tij, çau në mes njerëzve e i preu rrugën sekretarit.

— Me lejë, shoku Tomorr? Kam një propozim, — tha duke i theksuar mirë fjalët. — Unë dua ta kthejmë nga një gotë të tre, si atëhere kur më vije në shtëpi bashkë me shokun Temo!

Sakaq, rreth tyre u shtua grumbulli i kooperativistëve. Duke mbajtur në dorë kush gotën e rakisë, kush shishen e birrës, ata shikonin herë Temon, herë sekretarin e partisë dhe fshatarin që kishte propozuar ta kthenin së toku.

— Mirë se erdhe, o Ramo Bardhi. Të pimë me fund për shokët e Goresë.

Temua hovi përpara.

«Pa shih kush na qenka! Ramo Bardhi! Po, po, vetë dora. Si u hutova kështu dhe nuk e njoha?»

— Mirë se erdhe, o Ramo Bardhi. Ta pimë me fund për shokët.

— Për shëndetin tënd, xha Ramo, — propozoi Temua.

— Shëndeti i partisë.

Gotat u çukitën dhe ata vështruan njëri-tjetrin disa çaste. pastaj e kthyen me fund.

Pak nga pak njerëzit u larguan pa u kuptuar, kështu siç kishin ardhur, dhe ata mbetën vetëm. Temua seç e pyeti kooperativistin dhe priti përgjigje. Po sa më shumë minuta kalonin, aq më qartë e shihte se ata të dy seç donin t'i thoshin njëri-tjetrit. Dhe heshtjen e theu i pari sekretari:

— Kam dëgjuar fjalë për ty, xha Ramo, dhe, të them të drejtën, nuk më ka ardhur mirë. Ti me shokë jeni shtyllat e kooperativës dhe nuk u ka lezet të qëndroni në bisht. Kam dashur edhe të bisedojmë për këto, po nuk e ka sjellë rasti.

— Domosdo, domosdo, — dhe fshatari u mendua disa çaste. — Demek të kanë thënë se Ramo Bardhi është bërë ferrë në këmbët e kooperativës dhe ku ta dish ç'ka këputur tjetër Koci Madhi. Apo gabohem?

— Jo, tamam ashtu, por sidoqoftë... me Fikasin nuk i kemi mirë punët. Po ne jse. Të mos flasim tani për këto. Sot kemi festë dhe do gëzojmë. Hajde, çuke këtu dhe mirë u pafshim.

Sekretari u fut në një grumbull tjetër kooperativistësh, që i bënë sakaq vend në mes tyre, ndërsa ata të dy qëndruan edhe disa çaste pa këmbyer fjalë.

— Ka të drejtë, — tha Temua mendueshëm, si të fliste me vete. — Fikasi duhej të ishte kooperativa më e mirë në rreth dhe për këtë kemi gjynahe të gjithë.

— Ashtu është, shoku Temo, por...

Dhe xha Ramos iu mblodh një si lëmsh në grykë e nuk qe i zoti ta mbaronte fjalën.

Temua i hodhi krahun dhe, ndërsa nisën të çapiteshin në mes grumbullit të njerëzve, të cilët këndonin e kërcenin të gëzuar. Temua u përpoq të kujtonte një ngjarje nga e kaluara e largët.

Ai punonte atëherë si argat në tokat e Karagjergjajve bashkë me Ramo Bardhin, Mero Saliun dhe shumë të tjerë. Ishte fillimi i dyzetedysë. Ata pastronin kanalet, të kredhur në baltë gjer në gjunjë, kur panë se po afrohej duke bërëtitur një grua flokëjashtë. E parandjenë në çast se kishte ngjarë diçka e keqe.

Hodhën belat dhe i prenë rrugën.

«Ç'ke kështu, motër?»

«Hataja... Na gjeti hataja... Ku të vemi, kujt t'i qahemi? Po na marrin njerëzit...»

Ata vështruan njëri-tjetrin të habitur.

«Qetësohu, motër, qetësohu dhe na thuaj kush po i merr?»

«Fashistët. Kush tjetër?»

«Po ç'kanë me ta?»

«Janë tërbuar për çarmatosjen e postës, dhe...»

«Dhe çë?»

«Duan të na marrin njerëzit. T'i shpien në Itali. Se kush u ka kallëzuar emrat dhe na rrethosën fshatin që pa gdhirë e i vunë përpara të gjithë sa gjetën...»

Ajo fliste me dënësë dhe godiste gjoksin me pëllëmbët e duarve.

Ata u panë sy në sy.

«Ku janë»? — pyeti Ramua.

«Po zbresin nga kroi».

«Hajdeni me mua»! — u foli prerë dy shokëve dhe bëri përpara.

Ramua kishte një hap të gjatë e të nxituar sa ishte vështirë ta arrije. Me një frymë arritën te shpellat. Ramua vështroi një herë rrotull dhe u krodh në një guvë të errët, duke i lënë dy të tjerët të hutuar. Pas pak doli andej me një arkë në duar. Pa u lënë kohë shokëve të pyesnin, u zhduk përsëri dhe doli duke mbajtur në duar diçka të gjatë, të mbështjellë me një rrobë leshi dalë boje. Temua e kuptoi menjëherë se ishte armë.

«Na, merre»!

«Ke tjetër?»

«Mos qaj hallin tonë ti. Mjaft i kemi këto» — dhe tregoi arkën me bomba. E hodhi atë në sup e çau mes shqopave. Dy të tjerët e ndoqën pas.

Te Shkëmbi i Çakallit u gjendën befas ballë për ballë me fashistët, që ecnin me armët në duar, gati për zjarr. Përpara kishin vënë një grup njerëzish duarlidhur. Me një shpejtësi të çuditshme, Ramua rrëmbeu dy bomba dhe u hoqi me dhëmbë mashat e sigurimit. Sakaq Temua me Meron ranë barkas mbi shkëmb dhe u dëgjua kërcitja e llozit.

«Qëndroni! Hidhni armët»! — gjëmoi si bubullimë zëri i Ramos, kurse Temua, pa e kuptuar as vetë, e zbrazti maliherin në ajër dhe e mbushi përsëri. Çdo gjë përreth ngriu në vend. Fashistët nuk arritën as ta mblidhnin veten, kur shungulloi për së dyti gryka e pushkës.

«Mani in alto»! — thërriti befas Ramo Bardhi, duke u dhënë një theks origjinal të vetmeve fjalë italishte që kishte mësuar. Ato, siç duket, i sollën në vete fashistët.

«Hajdeni, vëllezër, ç'prisni, merrni këtu nga një bombë dhe lëruni shëndenë larove të Duçes!» — foli me

një ton urdhërues, duke iu drejtuar njerëzve që kishin vënë fashistët përpara. Ata u shkundën nga hutimi dhe u nisën me një frymë drejt fshatit, duke i lënë edhe për një kohë ushtarët të hutuar e me duart përpjetë...

Të gjitha këto iu kujtuan Temo Mushit gjer në hollësitë më të vogla, si të kishin ngjarë atë mëngjes. I shtrëngoi krahun Ramo Bardhit, i sigurtë se ai kishte mbetur plotësisht ashtu siç kishte qenë. Ndaj nuk arrinte ta merrte as me mend që ai të bëhej pengesë për mbarrëvajtjen e kooperativës së Fikasit. Dhe iu shtua më tepër kureshtja të mësonte gjer në një si qëndronin punët.

— Ç'deshi të thoshte me ato fjalë shoku Tomorr? — e pyeti më në fund Ramon.

Ai mbajti hapin dhe nuk u përgjigj menjëherë. Ndërkaq rreth tyre njerëzit shpejtonin. Dy-tri maqina gumëzhitën dhe lanë prapa perde pluhuri.

— Lëre mos e nga atë punë. Muhabet i gjatë, — u përgjigj tjetri, pa e vështruar shokun drejt në sy. Pastaj u përpoq të hiqej krejtësisht i shkujdesur, sikur ato që ndodhën pak më parë të mos kishin të bënë fare me të.

— Të kujtohet ajo kënga që këndonim bashkë njëherë e një vakt? «Erdhi koha që të vemi, deli, moj thëllëza, deli...»

— Më kujtohet.

— Ashtu më rruash. Ju pret qyteti ju, mor xhan. E sa për xha Ramon, mos u bëni fare merak. Vetëm një gjë vëre mirë në mendje, — dhe iu afrua te veshi e i foli me zë të ulët, si t'i tregonte ndonjë sekret: — Mos u bëj fare merak për mua, se jam fare në rregull. Ashtu siç kam qenë. More vesh? Dhe tani mirë qofsh e mirë mbeç, se po të thërrasin. Të pret maqina, qyteti — dhe Ramua e puthi në buzë, si atëherë kur punonin e luftonin bashkë. Temua e ndjeu se nuk do të mund të ndahej kaq lehtë me të.

— Shokët le të ikin, — vendosi papritur. — Unë do të qëndroj këtu.

— Atëherë do të ikësh nesër.

Ai u mendua gjatë.

— Ku ta dish, — ia ktheu. — Mbase as nesër nuk iki.

— As pasnesër?

— Si të të them.

— E po ashtu de, më rruash, — dhe Ramo Bardhi u gjallërua befas, ndërsa nga sytë e tij u largua si në magji ajo brengë trishtimi. — Do të vish nga unë sonte?

Dhe ecën krah njëri-tjetrit, duke shkelur në ato troje të njohura e të dashura, ku i njihnin edhe gurët e rrugës.

II

Tërë natën thujse e gdhinë pranë zjarrit. Xha Ramua fliste dhe kohë pas kohe trazonte me mashë kërcëpin e madh, që nxinte në vatër. Lart ngriheshin tufa-tufa shkëndijat, të cilat i përpinte në çast goja e zezë dhe stërmadhe e oxhakut. Temua dëgjonte në hesh-tje, herë duke rrudhur ballin e herë duke kapsallitur sytë i habitur. Xha Ramua përpiquej t'i shpjegonte, siç ia priste atij, punët e kooperativës, arsyet e prapambetjes së saj. Ai ishte nga ata njerëz, që kanë jo vetëm artësinë, por edhe guximin ta thonë me pesë fjalë atë që është kryesore dhe t'i shpjegojnë punët ashtu siç i ndjejnë, pa u bërë merak nëse bashkëfolësit i vjen apo jo për shtat një gjë e tillë. Punët e kooperativës kishin marrë rrokullimën, thoshte ai, se qe qelbur peshku nga koka.

Temua një cigare e fikte, një e ndizte.

— Mirë të gjitha, po kryetar Koci ç'bën? Ai është njeri me...

Xha Ramua u hoq sikur nuk e dëgjoi pyetjen. Ai vazhdoi të fliste. Sipas tij në kryesi qenë futur edhe disa njerëz, që s'ishin të zotët të nxirrnin as qimen nga

qulli. Në kohën e mbjelljeve ata këpusnin pesëqind të trasha nëpër mbledhje, duke bërë parashikime pas parashikimesh e duke marrë zotime të mëdha. Pastaj, në vend që t'i përvishnin llërët, shullëheshin në diell, ose këputnin qyfyre në klub dhe, kur vinte koha e vjeljeve... Të gjitha këto xha Ramua me shokë ua kishin përplasur surratit disa shokëve të kryesisë, ndaj ata e kishin marrë zët, dhe nuk linin gjë pa thënë kundër tij.

Si i tha të gjitha këto, xha Ramua mendoi se kishte folur shumë e se kot e kishte rënduar me gjëra të tilla shokun Temo. Ndaj u ngjesh për një kohë te qoshja e oxhakut dhe u përpoq të çelte një bisedë tjetër, që do t'i dukej më interesante mysafirit. Po shpejt u bind se nuk do të qe i zoti ta bënte një gjë të tillë. Atëherë vendosi të heshtte ose të priste ç'do të thoshte tjetri. Po prapë nuk iu durua:

— Ti pyete se ç'bën kryetar Koci?

Mysafiri uli kokën në shenjë pohimi, ndërsa xha Ramua kapsalliti sytë, si ta priste nga ai përgjigjen.

— Për këtë zjarr që unë s'e marr vesh se ç'bën. Nuk them dot se s'është i zoti. Kur erdhi në fillim kishte shumë plane në kokë, i vuri për një kohë punët në vijë, po pastaj të gjitha fletët u vyshkën e ranë një nga një, si gje'het e plepit në vjeshtë. Në mos do, më pas u pleks dhe me ca pemë pa kokrra, që po ia bëjnë mendjen përshesh dhe po e humbet fare pusullën.

— Po organizata e partisë?

— Organizata? — ai prapë u mendua gjatë para se të përgjigjej.

— Mos do të thuash se edhe atë e ka zënë gjumi, apo është bërë bisht i kryetarit?

Ramo Bardhi lëvizi dorën në shenjë mohimi.

— Ç'është ajo fjalë! Organizata lëvrin, lufton. Fuati, sekretari, është njeri i zoti. Të jesh i sigurtë se i punon mendja e s'e zë gjumi natën për kooperativën. Pa ke-

mi edhe ca djem të mirë ne, që bluajnë dhe hekurin me dhëmbë. Ja është ai Drini, djalë për kokë të djalit. Unë që nesër e bëja kryetar dhe kishin për të parë të gjithë se si do të venin punët.

Duke i përtypur me mendje fjalët që dëgjonte, Temua i jepte të drejtë bashkëfolësit. Sidoqoftë, ai për një gjë ishte i sigurtë: Ramo Bardhit i pikonte në zemër për kooperativën.

Kur i mbaruan ato që kishin për t'i thënë njëri-tjetrit dhe zjarri po fikej në vatër, Temua vriste mendjen se ç'duhej të bënte të nesërmen. Të takohej me drejtuesit e kooperativës e të bisedonte? Apo të shkonte drejt e në komitetin e partisë dhe të këshillohej me shokun Tomorr për ato që kishte dëgjuar...

Ai ndjeu se dalëngadalë po i rëndoheshin qepallat dhe mendoi se e mira e të mirave do të ishte të merrte një sy gjumë, ashtu siç qe, i mbështetur pranë vatrës. ndonëse pak më tej e priste dysheku i shtruar. Dhe nuk e kuptoi sa zgjati kështu, kur brofi nga një zë i fortë, që buçiti diku afër shtëpisë së xha Ramos.

I zoti i shtëpisë e kuptoi se ky zë i erdhi krejt papritur mysafirit të tij.

— Është Çaush Shkëmbi, korrieri i fshatit. Ndoshta vjen për ndonjë komunikim. Kështu e ka zakon ai. Thërrret që larg.

Pas pak xha Ramua u fut në dhomë bashkë me korrierin. Çausi mezi mbushej me frymë. Kishte breddhur shumë atë mëngjes duke lajmëruar për punë vullnetare...

Temua vendosi të mos shkonte në qytet, po ta kalonte atë ditë në fshat. Ai ngjiti me të shpejtë një të përpjetë dhe doli në majë të kodrës. Që andej fshati dukej si në pëllëmbë të dorës. U ul këmbëkryq dhe e brodhi vështrimin mbi shtëpitë e rrethuara me kopshte e pemë, mbi rrugët e pjerrëta e të ngushta që zbrisnin nga lart-poshtë dhe iu duk sikur në Fikas nuk kishte

ndryshuar asgjë e jeta rridhte e qetë dhe e plogët shtigjeve të përparshme. Por dalëngadalë ai vuri re se shumica e shtëpive qenë ndërtuar të reja dykatëshe, se në qendër të fshatit ngrihej një ndërtesë e gjatë dhe e bukur me shumë dritare, e cila duhej të ishte shkollë. Pastaj sytë i vajtën mbi rreshtin e shtyllave, që shpërndahej tej e tej rrugëve të fshatit. Diku afër gjëmuar tingujt e një kënge, që vrapuan nga njëra shtëpi te tjetra dhe atij i erdhi mirë kur mendoj se në kooperativë dita e re agonte bashkë me këngën.

Pastaj u var poshtë dhe iu vu pas kooperativistëve. E ndali vështrimin tek ai që ecte në krye të kolonës. Ishte një djalë me trup të lartë e të ngjeshur, si një lis. Xhaketa prej kadifeje mezi arrinte t'i mbulonte shpatullat. Në krah të tij çapitej një vajzë e imët, po e shka-thët, që nuk ia ndante hapin. Temos iu duk sikur ata nuk ecnin, po fluturonin, pa u shqetësuar nëse i ndiqte njeri pas apo jo. Nga mënyra se si ecnin, si e vështronin njëri-tjetrin dhe si bisedonin, ndjeu se vështrimin e tyre e ndizte flakë një gëzim i thellë dhe se të rinjtë ishin të lumtur. Atij iu kujtua mitralierja syshpuzë e kompanisë së tyre, Marika e qeshur dhe e mirë, e cila nuk i ndahej asnjë hap gjatë marshimeve, edhe kur këmbët i kullonin gjak. Dhe e rrëmbeu papritur dëshira që ta lëshonte zërin në kupë të qiellit e t'ia merrte këngës që i pëlqente aq shumë mitralieres Marika:

*«Moj Mavrov'e Drashovicë,
Ç'e bëre natënë ditë,
Me top e me elektrikë».*

Ndërkaq kishin arritur te rezervuari.

Ata u mblodhën kokë më kokë, seç thanë dhe u shpërndanë shpejt e shpejt përgjatë një vije të piketuar. Temua po i vështronte me kureshtje. Ai ishte krejt i

sigurtë se djali që i kishte prirë kolonës dhe vajza e imët do të punonin pranë e pranë. Dhe ashtu ngjau vërtet. Djali hoqi xhaketën e këmishën dhe nisi të godiste me vrull tokën e fortë. U duk sikur vajza nuk do të mund ta ndiqte, siç e ndoqi gjatë rrugës. Por ajo nisi ta përdorte me një shkathtësi të çuditshme lopatën, duke vështruar me cep të syrit muskujt e djaloshit. Ai pushoi një çast.

— U lodhe, Drin?! — e pyeti vajza me qesëndi dhe priti kureshtare përgjigjen. Ai drejtoi trupin dhe të dy u gjendën në ballë, afër njëri-tjetrit. Po ai s'u përgjigj.

— Vë bast që je lodhur. Kot shtiresh ashtu, — ngulmoi vajza.

— Unë jam lodhur?!

— Ti.

Ai qeshi, i hutuar, nga vështrimi i saj.

— E di? Po deshe, hajde ta provojmë se kush lodhet më shpejt: unë, apo ti.

— E provojmë.

— Domethënë, pranon?

— Pse jo. Pranoj që ç'ke me të!

— E, mirë. Hajde, pra! Po ki mendjen se, po u lodhe...

— Çfarë...?

— Nuk e di!

Dhe qeshën të dy.

— Domethënë garë? — pyeti Drini.

— Garë, — përsëriti ajo.

— Atëhere po marr kazmën.

— Kurse unë lopatën.

— Epo mirë — dhe ai nxori një britmë të çuditshme:

— Hyyyy... — pastaj nisi ta copëtonte tokën me të gjithë forcën e krahëve.

Një vajzë që u ndodh pranë tyre u tremb. Ishte

një e re me fytyrën qukapike dhe flokët të verdhë e të dendur, që mezi ia mblidhte shamia.

— Rita, ç'të duhet gara me Drinin, moj e zezë? Nuk e di që ai është...

— E si është?

— Si një ka! — dhe flokëverdha qeshi me të madhe. Qeshi edhe Drini bashkë me të tjerët.

— Ti, po deshe, bashkohu në garë. Bëhu bashkë me Ritën. Ju të dyja e unë vetëm, — ia ktheu ai. — Në mos po hesht, — dhe u lëshua me kazmën ngritur drejt saj. Ajo u tërhoq e trembur.

— E, e, dale! Me të vërtetë e ke ti? Unë bëra shaka.

Ata qeshën përsëri dhe iu përveshën punës me vrull. Drini mbërtheu kazmën dhe nisi të rrëmonte tokën. Ai ishte i bindur se, sado që të përpiqej, Rita nuk do të mund të matej dot me të. Ndaj e pushtoi sakaq dëshira që të rrëmonte e të rrëmonte pa pushim. të bënte një piring të madh dheu, gjersa ta shihte Ritën plotësisht të mundur. Ajo e vuri re tundimin e tij dhe e ndau mendjen që të mos mbetej pas. Megjithatë, vendosi t'i ruante pak forcat, t'i kursente lëvizjet dhe ta zgjaste sa më shumë këtë duel të pabarabartë. Përmutat kalonin dhe ajo dalëngadalë filloi të ndjente lodhje. Lopata po i bëhej gjithnjë më e rëndë, gjersa vajza e humbi shkathtësinë dhe gjallërinë e mëparshme.

— Më duket se kaq e pate. Më kot nuk e pranon që u munde.

Ajo nuk diti ç'të thoshte. Kishte punuar me aq ngut, saqë i dukej se nuk do të qe e zonja as të qëndronte më këmbë. Drini e vuri re këtë dhe, për herë të parë që nga fillimi, mendoi se më kot i kishte zënë qetë me Ritën. Madje u hutua aq shumë, kur vuri re se ajo qe bërë qull në djersë. Gjoksi i ulej dhe i ngrihej me shqetësim. Dhe i erdhi keq për të, sado që kjo nuk ishte një ndjenjë e thjeshtë keqardhjeje, po diçka më tepër se kaq.

— U lodhe shumë? Dale, pa të ndihmoj unë, —

dhe ia rrëmbeu lopatën nga duart e nisi të hiqte me vull dheun që kishte gërmuar vetë. Ajo u hutua. Por ca më shumë e turbulloi zëri i tij. Drini nuk i kishte folur asnjëherë me aq dashuri e dhemshuri. Dhe nuk e kishte vështruar kurrë në një mënyrë të tillë të çuditshme.

— Rita, — shtoi pas pak me një zë që shprehte më tepër se pendesë: — Unë thashë të bëja një shaka...

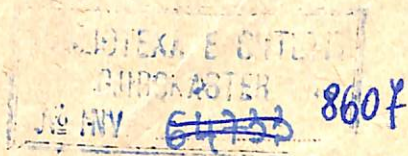
Ajo nuk mundi të përgjigjej. U turbullua dhe u skuq e tëra. Këtë e vuri re dhe vajza flokëverdhe.

— Ua! Ata u... pajtuan! — u-habit ajo, duke u shkelur syrin shoqeve. Rita u ndodh ngushtë, ndërsa Drini e mbloodhi shpejt, rrëmbeu kazmën e iu vu punës. I dukej se do të mund të ndante edhe malin mes përmas. Edhe Ritën sikur e zgjoi nga një ëndërr zëri i shogës. Duke shikuar të tjerët që punonin me të gjitha forcat, asaj i erdhi inat me veten. Nisi të hiqte me shpejtësi dheun e gërmuar, që ishte mbledhur kapicë. Po nuk kaloi shumë dhe buzë kanalit dalloj diçka që zbardhonte. Nguli lopatën dhe e nxori me kujdes.

— Ç'është ajo?

— Kafkë! Një kafkë njeriu! — thirri e habitur dhe e ndjeu se trupi iu mbush me mornica. Në çast disa veta rendën pranë saj.

Në fillim e hutoi kjo e papritur. Rrinin e i shikonin eshtrat me një ndjenjë hutimi e frike. Por shpejt e mbloodhën veten dhe nisën të flisnin pa i lënë radhë njëri-tjetrit. Disa thoshin se ndoshta kishin zbuluar ndonjë varr të vjetër e se për këtë duheshin vënë në dijeni pa humbur kohë mësuesit e shkollës tetëvjeçare: të tjerët shtonin se aty mund të kishin qenë varrezat e fshatit e se, po të shikonin me kujdes rreth e rrotull, nuk ishte çudi të gjenin edhe varre të tjera. Teksa grindeshin me njëri-tjetrin, ata vunë re se drejt tyre po vinin Çeme Çobani, Ramo Bardhi dhe Temo Mushi.

III

Çeme Çobani e vërtiti gjatë nëpër duar kafkën. Pastaj iu afrua vendit ku e kishin zbuluar. Drini vuri re rrudhat e trasha që u formuan në mes vetullave të tij dhe priti me kureshtje ç'do të thoshte. Por Çeme Çobani vazhdoi të heshte dhe ta vështronte me kujdes vendin përreth. Diçka kërkonte me sytë e tij të vegjël e si të përgjumur, që vërtiteshin nga të gjitha anët, duke e vëzhguar vendin pëllëmbë për pëllëmbë. Më në fund, siç duket e gjeti atë që kërkonte, një gur të gjatë shtufi, të cilin të rinjtë e kishin hedhur me dheun e rrëmuar. U përkul, e mori dhe e vërtiti nëpër duar me po atë kujdes, siç kishte bërë pak më parë me kafkën.

— Po, kjo është! — foli me zë të ulët, si të druhej se mos e dëgjonte njeri dhe ia zbulonte të fshehtë. Sado që u përpoq të mos e jepte veten, të gjithë e vunë re se si iu drodh buza e shtufi desh i ra nga duart. Të rinjtë vështruan njëri-tjetrin të habitur. Sakaq ai, u ul buzë kanalit dhe nisi të dridhte një cigare, duke u rrekur të shtirej sa më i qetë e të linte të kuptohej se ajo që ngjau ishte një çast i vetëm hutimi, që s'kishte të bënte fare me natyrën e tij të qetë e të përmbajtur.

— Po, po. E atij është! — foli i vendosur, si të donte të kundërshtonte dikë dhe e shikoi me radhë fytyrat e të rinjve. Ai u bind se nuk do të mund të heshte më gjatë e nisi të tregonte ashtu siç i kujtohej, duke i ngatërruar herë-herë emrat dhe ngjarjet!

— ...Derrat të gjithë një turi kanë, mor djem, po çifligarit të këtyre anëve, Karagjergjit plak, i kullonte zemra helm. Na i mori të gjitha ç'kishim, na e piu gjakun pikë e nga një pikë. Të gjitha ç'të zë syri: toka, pylli, kullota, ujët dhe ajri të tijat ishin. Dhe prapë s'kishte të ngopur. E mendja i punonte çdo ditë për të liga.

Çeme Çobani fliste ngadalë e, megjithëse mundohej të dukej i qetë, i dridhej zëri dhe me zor kapërcente pështymën.

— Atë vit bëri një thatësirë e madhe. Toka u dogj për një pikë ujë e misri u vyshk në rrënjë. Ne e dinim se ashtu do të na treteshin edhe fëmijët për një kothore bukë dhe e bluanim tokën me gishtërinj e vështronim qiellin të dëshiruar për një pikë ujë. Po atë vit shterri qielli, shterri dhe mali. Shi nuk ra e toka u bë shkumb. Edhe të vegjëlit u bënë me rrudha e në sytë e grave shterrën lojë. Po vinte dimri e hambaret ishin bosh. Të na vrisje, pikë gjaku s'na dilte.

«Si do t'ia bëjmë hallit, o zoti ynë? — pyetëm një ditë Karagjergjin plak. — Ç'do të hamë këtë dimër?»

Ai mbajti hapin dhe na vështroi ftohtë, si gjarpëri. Pastaj qeshi nën buzë e nga goja i kulloi vrer:

«Bar do të hani si lopët! Ja ç'do të hani...»

Dhe goditi kalin me kamxhik e u bë erë.

Kur po afrohej bora e parë e magjet u thanë për një grusht brumë, ai nisi lajmësit derë më derë:

«Mos e humbisni kështu, o njerëz të mjerë. Ngrihuni të gjithë, me kuç e me maç dhe lutjuni zotit për Karagjergjin zemërmirë! Ai nuk do t'i lërë fëmijët tuaj të vdesin urie».

Ne u mblodhëm kokë më kokë dhe prisnim me frikë në zemër se ç'do të ngjiste. Gjersa Karagjergji nisi lajmësit derë më derë, doemos që kishte menduar ndonjë hile për të na e shtrënguar më shumë lakun në fyt. Po ç'mund të kërkonte tjetër lobia, pasi na i kishte marrë të gjitha?

Dhe lajmësit trokisnin nga dera në derë:

«Në doni të mos ju humbasë fara juaj, vraponi, o të mjerë, te Karagjergji zemërmal, bjerini në gjunjë e lutjuni të tregohet i mëshirshëm! Beu ka thirrur nga qyteti njerëzit e ligjit për t'i bërë mbi emër të tij të gjitha shtëpitë e si shpërblim do t'ju japë nga dhjetë okë misër për frymë që të mban shpirtin...»

Edhe çatitë kërcitën për t'u rrëzuar, ngaqë s'e mbanin këtë mandatë. Njerëzit nuk qanin hallin e kasolleve ku kishin futur kokën. Po ç'do t'u mbetej për herë tjetër, në qoftë se do t'ua mernte edhe ato?

«Ç'të presim më, o njerëz? Të shkojmë të merremi vesh me Karagjergjin!»

Dhe u nisëm të gjithë drejt Kodrës së beut, ku ngriheshin sarajet e tij. (Tani gur mbi gur s'u ka mbe-tur). Gjer jashtë dëgjoheshin britmat, thirrjet, këngët. Ata festonin brengën tonë, mundjen tonë. Festonin, po edhe frikën na e kishin. Ndaj kishin nxjerrë rojet nëpër qoshe për çdo të papritur.

Ne thirrëm sa thirrëm, pastaj i vumë shpatullat portës dhe e thyem. U dyndëm të gjithë në oborr. Atje të çante era e mishrave të pjekura dhe e rakisë që der-dhej si Lumë. Në krye të vendit kapardisej Karagjergji plak, i rrethuar nga sejmenët e tij, i dehur më shumë nga brenga jonë se sa nga rakia. Sikur këtë ditë e kishte pritur me padurim gjatë gjithë jetës së tij. Po, kur na pa se ishim bërë tufan, i ngriu buzëqeshja në fytyrë dhe vështroi me frikë sejmenët. Dhe prapë nuk e dha veten.

«Unë ju prisja. E dija që do të vinit» — tha dhe bëri shenjë që të binin më fort daullet. Po daullexhinjtë e parandjenë se do të ndodhte diçka e keqe dhe nuk u bënë duart. Kjo e ndezi dhe më shumë zemërimin e Karagjergjit. U ngrit dhe eci drejt nesh i rrethuar nga sejmenët.

Ai ecte. Ecnim dhe ne... Më në fund qëndruam ba-llë për ballë si shigjeta të tendosura.

Ai nuk e kishte parë kurrë kaq qartë mërinë në sytë tanë. U drodh dhe s'diti ç'të thoshte.

«Ç'është kjo punë? — shfryu, duke ngritur lart shko-pin, si për t'u mbrojtur. — Ju... (dhe prapë s'diti ç'të thoshte) ju qelbeni si kërmë!»

Gjysh Thanasit nuk iu durua. Çau me bërryla sho-kët dhe doli në krye.

«E rëndë vërtet kjo era e djersës sonë, o bej, po bukën e bën të mirë. Nuk të vjen ndohtë ta hash».

Karagjergji u çmend nga inati. Gjer atë ditë asnjë nuk kishte guxuar t'ia kthente fjalën. Ngriti shkopin lart dhe e lëshoi me forcë drejt plakut.

«Ti hesht, o plak matuf, dhe shko e më sill tapinë

e shtëpisë, në mos po do të të lë të ngordhësh si krimb nga uria»!

Gjysh Thanasi e kishte ngrysur tërë jetën i varfër, po krenar. Iu duk i rëndë plumb ky poshtërim i beut.

«Të ngordhësh ti, o Karagjergj, që na e bëre jetën varr! Ose më mirë të ngordhim të dy bashkë», dhe nxori nga gioksi një thikë me dy presa e u lëshua vetëtimë drejt Karagjergjit. Po nuk arriti ta godiste. Mbi trupin e tij të thatë e të fortë si një strall u shkrehën disa pushkë. Ai i vështroi duke qeshur ata që e qëlluan dhe i priti me gjoks plumbat. Pastaj e pështyu në fytyrë Karagjergjin dhe e lëshoi trupin e tij të rëndë në duart tona. Vdiq i kënaqur i njeri Thanas. Ai nuk i pa të gjitha ligësitë që na punoi atë vit Karagjergji shpirt-kazmë...

Si heshti një hop. Çeme Çobani lëmoi lehtë eshtrat e gjyshit Thanas, si të druhej mos t'i lëndonte.

— Kullon gjak kjo tokë, bijtë e mi, ndaj është kaq e dhemshur, — foli më në fund.

Drini e mbështolli kafkën me xhakëtën e tij dhe e vuri mbi një shkëmb. Pastaj u kthye nga shokët. Çeme Çobani po dridhte një cigare tjetër. Tani ai dukej plotësisht i qetë dhe seç i thoshte shokut që kishte në krah. Vetëm atëherë Drini u kujtua për Temo Mushin e Ramo Bardhin, që kishin ardhur bashkë me Çeme Çobanin.

— Kështu ka qenë, o Ramo?

— Kështu, o Çeme Çobani, kështu...

Dhe prapë u bë qetësi.

Po këtë herë heshtjen e theu Temua.

— E po si thoni, shokë? — Do të punojmë? — pyeti ai, duke marrë në dorë një kazmë.

— Edhe ju me ne, shoku Temo?

— Në qoftë se më pranoni...

— Me gjithë qejf!

Ai zuri vend pranë Ritës dhe Drinit. Më tej vinte Ramo Bardhi, Fuati dhe të tjerët. Numri i njerëzve që nisën të hapnin kanalën dhe të vendosnin kështu punën e filluar nga të rinjtë ishte shtuar. Gjithë vendin e sun-

doi zhurma e lopatave dhe e kazmave, që copëtonin dheun dhe e hidhnin jashtë kanalit.

Rita nuk ia ndante sytë të porsaardhurit. «Ky qenka Temo Mushin» — thoshte me vete. «Unë mendoja...» dhe u mat disa herë ta pyeste për diçka, por në çastin e fundit, sepse nuk guxonte. Temua e vuri re këtë dhe buzëqeshi.

— Si e ke emrin? — e pyeti.

— Rita.

— E kujt je ti, Rita?

— E Mero Saliut.

— Vërtet? Qenke e mikut tim të vjetër... Pa ndihmomë ta hedhim lart këtë gur!

Ajo u përkul dhe e kapi gurin nga njëra anë. Po e ndjeu se ndihma e saj ishte krejtësisht e panevojshme. E gjithë pesha rëndonte mbi Temo Mushin. «Unë e mendoja ndryshe!» — vazhdoi ajo mendimin e lënë në mes. Dhe u përpoq të kujtonte diçka nga ato që kishte dëgjuar rreth jetës së tij. Figura e Temo Mushit ishte për të shumë e njohur dhe fare e afërt. Ai kishte ardhur dhe herë të tjera në fshat, po Ritës nuk i kishte rastisur ta njihje. Kjo ia kishte shtuar edhe më shumë kureshtjen. Dhe, ndërsa punonin, e shikonte gjithnjë me cep të syrit. I dukej çuditërisht i afërt, çuditërisht i dashur. Temua kishte trup të drejtë e të hedhur dhe një fytyrë të vrenjtur e me tipare të theksuara. Kjo fytyrë kishte diçka të veçantë, të pakapshme, që e miqësonte shpejt me njerëzit. Megjithatë ajo e kishte përfytyruar ndryshe dhe, për më tepër i dukej pak e çuditshme të punonte aq pranë tij dhe të fliste ashtu lirshëm me të, si me një njeri që e njihje prej kohësh.

— Domethënë, ju jeni shoku Temo? — foli vajza pa dashje.

Drini që e kishte ndjekur me vëmendje dialogun e tyre nga fillimi, u qe qasur pranë. Temua u kthye nga ai.

— Po ti, si e ke emrin?

— Drin.

— Domethënë, ti qenke sekretari i rinisë.

— Po.

— Shumë keq!

Drini rrudhi supet.

— Nuk e kuptoj, ç'të keqe ka këtu?

— Si nuk paska? Ti, sekretar i rinisë dhe qëndron i heshtur? S'ia merr të paktën një këngë, që t'u nxjerrësh gjumin shokëve. Pse, punë është kjo?

Drini e vështronte i hutuar dhe përpiquej me mendjen e tij të vinte kufirin në mes shakasë dhe së vërtetës.

— Natyrisht, unë edhe mund të këndo, po qe nevoja, — tha i pasigurtë, në u përgjigj ashtu siç duhej. Në të vërtetë ai nuk ia thoshte fare për të kënduar. Por, për çudinë e tij e ndjeu se, po ta kërkonte mysafiri një gjë të tillë, do të mund t'ia merrte që ç'ke me të edhe një kënge.

— Shumë bukur, — u përgjigj në çast Temua. — Në qoftë se ti do t'ia marrësh atëherë unë do t'ia kthej.

Në fillim ai nuk qe në gjendje të thoshte nëse kjo dëshirë i lindi nga që ishte në mes të të rinjve. të cilët i kujtuan rininë e tij, apo thjesht ngaqë shikonte ato gërxhe e brinja, në të cilat kishte jetuar dhe kishte luftuar. Por cilido që të ishte shkaku, ai dëshironte të këndonte dhe ta ngrinte zërin në kupë të qiellit. Aty çdo gjë i jepte krahë dhe e përtërinte të tërin: ajri i freskët, natyra, hapësira. Le pastaj sa mirë do të ishte të ngjitej përpjetë malit të Goresë, të veshur me lisa e lëndina, që kundërmonin erë trendelinë. Ai i njihte me rrënjë e me degë të gjitha rrugët dhe shtigjet që të çonin atje lart, te burimi i akullt i Gurrës. Më shumë ende i pëlqenin njerëzit e mirë të asaj krahine, fshatarët e Rrëzës. Në vështrimin e parë ata dukeshin të mbyllur e të ashpër, si vendi ku kishin lindur e ishin rritur, por, po të qëndroje në mes tyre dhe të dije t'ua hapje zemrat, do të thoshe se njerëz më të mirë nuk mund të gjeje. Temua sa herë ndodhej mes tyre, edhe po të mos i njihte, nuk e kishte të vështirë të afrohej e të miqësohej me ta.

Po, pas takimit me Ramo Bardhin dhe bisedave që kishte pasur me të e me shokë të tjerë, atë kishte fi-

lluar ta brente shqetësimi që punët e kooperativës nuk shkonin mirë. Një mendje i thoshte të mos e tëhollte më gjatë këtë punë. Por shpejt u bind se nuk mund ta bënte një gjë të tillë. Fshatarët ia kishin thënë të gjitha hapur, si vëllai vëllait, si shokë që kishin luftuar bashkë e i kishin lidhur plagët njëri-tjetrit. Ndaj, po të vështroje me kujdes, edhe tani që qeshte e hiqej si i shkujdesur duke punuar me të rinjtë e fshatit, mendja i rrihte gjithnjë te bisedat që kishte patur me kooperativistët. Po të qenë plotësisht të vërteta ato që kishte dëgjuar, puna nuk ishte e thjeshtë.

Ndërsa vriste mendjen kështu, vuri re se që larg dikush afrohej hipur në kalë.

— Po vjen Koci Madhi, — thirri Rita. — Kryetari.

Ndërkaq kali u ndal diku prapa krahëve të tyre.

— Khë, khë! — kroi zërin i porsaardhuri. — Punoni, ë?

— Punojmë, shoku kryetar. Po deshe, zbritja dhe ti kalit e hajde me ne, — foli Ramo Bardhi.

Koci bëri sikur nuk dëgjoi.

— Pa shikoni një herë! Le të tjerët, po edhe ti, Juridik, paske zënë kazmën?

Njeriu, të cilit iu drejtuan këto fjalë, u përkul në shenjë respekti dhe vuri dorën në zemër.

— Epo ç'të bësh, o kryetari ynë. E do puna.

— Bukuri, bukuri dhe ai i lëshoi frerin kalit, që nisi të ndukte bar përfund borigave. Po hapni kanalën vaditës ë?!

— Misri ka nevojë, — se kush ia priti. — Po digjet për një pikë ujë.

Koci Madhi kafshoi buzën dhe e shikoi vrenjtur atë që foli.

— Mirë, xhanëm, mirë!

Ai i shqiptoi këto fjalë me një nervozitet të dukshëm. Pas kësaj ra një heshtje e plotë.

Koci Madhi i hodhi një vështrim njerëzve që punonin dhe u habit kur pa midis tyre Temon.

— Shiko, shiko! Këtu paska qenë Temo Mushi dhe unë s'e vura re fare! — foli dhe me një kërcim të shka-

thët e të pazakonshëm për moshën e tij zbriti poshtë e u drejtua nga mysafiri:

— Si jeni me shëndet, shoku Temo? — dhe e rroku në qafë. Mirë jeni?

— Faleminderit.

— Gëzohem shumë që ju shoh. Ne na vizitojnë kaq rrallë shokët e vjetër, sa që vërtet na merr malli. Po ç'bëni këtu? Pse e mundoni veten?

— Ashtu kot. U ndodha këtu dhe më rrëmbeu pa e kuptuar vrulli i të rinjve.

— Duket që ke mbetur gjithnjë i ri. Kurse mua, për fjalë të nderit, nuk më bëjnë duart për punë. Na plaku para kohe bujqësia.

— Mos e thoni atë!

Ata shkëmbyen edhe disa fjalë, duke u përpjekur të tregoheshin sa më të përzemërt me njëri-tjetrin. Temos i vinte çudi se si ai njeri pak më parë ishte treguar aq i ftohtë e mospërfillës. Këtë, siç duket, e kuptoi edhe Koci Madhi dhe u përpoq të shfajësohej!

— E, në fillim u nxeha pak, natyrisht, por ju duhet të më kuptoni drejt, shokë. Kemi kaq shumë detyra dhe punët nuk na shkojnë hiç mirë. — Ndërsa fliste kështu, vuri këmbën në yzengji dhe u hodh mbi shalën e kalit me sigurinë e një njeriu që e di mirë se ç'duhet të bëjë.

Pasi u bind se i tha të gjitha ato që duheshin thënë, ashtu siç i kishte hije një kryetari, u largua i kënaqur.

IV

Ramo Bardhi ishte ulur mbi shkëmb dhe e kishte mbështetur të gjithë peshën e gjoksit mbi një shkop të gdhendur bukur, me durimin e një bariu. Në krah kishite xha Meron. Ai latonte me biçak dhe dukej sikur ishte krejt indiferent për ato që thoshte tjetri.

— Pse flet kuturu, o lumëmadh — iu drejtua Ramos më në fund pa e ngritur kokën e pa e ndërprerë punën që kishte filluar. — Thuaj më mirë që ne kemi lindur për kusure dhe vate. Ç'i do të tjerat?

Ramua i ngriti vetullat dhe i hodhi një vështrim dinak shokut të tij.

— Fole ti? E po çka! Mirë që t'u zgjidh gjuha të paktën.

— Jo po do të bluaj si ti!

Temua vështronte herë njërin e herë tjetrin. Ata dukeshin të menduar, të kredhur secili në botën e vet.

— Ju kuvendoni me njëri-tjetrin dhe bëni mirë, — ndërhyri ndërkaq — po në daçi besoni, në daçi mos besoni; unë prapë nuk arrij ta kuptoj nga se vijnë të gjitha këto?

Xha Merua përtypi disa fjalë nëpër buzë, kurse Ramo Bardhi u kthye nga Temua dhe e vështroi disa gaste në heshtje.

— Ti do ta dish, demek, përse nuk na shkojnë punët mbarë?

Temua e vështroi ngultas, si për t'i thënë se këtë përgjigje e priste pikërisht nga ai.

— Epo çka, po ta them, megjithëse edhe gjer tani unë u përpoqa me atë timen të ta shpjegoja këtë.

Dhe prapë nisi të rrëmonte tokën me shkopin e tii të thatë.

— Po e di? Unë them se, sa të dëgjosh përrallat e mia dhe të Mero Saliut, bëj një shëtitje nëpër kopshtet e arat tona. Dil dhe shiko një herë me sytë e tu, pa pastaj hajde po deshe të kuvendojmë. — Dhe heshti një hop, si për t'i lënë kohë bashkëfolësit të mendohej.

— Unë mund edhe të të bëj shoqëri, po them se është më mirë të jesh vetëm e mos të të përrallisë njeri te rrëza e veshit.

Merua atë kohë sikur u zgjua nga gjumi dhe u kthye i nxehur nga shoku i tij.

— E ç'kuvendon kështu, o Ramo? Ç'do të bëjë biri i botës poshtë e përpjetë fshatit?

— Si ç'do të bëjë, mor mjeshtër? Po ja, do të shi-

kojë, do të kuvendojë me të tjerët e do të blejë edhe nga mendja e tyre se, ku ta dish, kjo jona mbase këput dokrra në diell.

— Ashtu po.

— Ta pret mendja. Pse, si kujtove ti?

— Epo mirë e ka, o shoku Temo. Nuk është keq të shikosh se ç'kemi katranosur ne. Po deshe, vij dhe unë me ty, sa të të dëftej udhën.

— Të falem nderit, xha Mero, se vetëm do të mër-zitesha.

Ata u ngritën njëri pas tjetrit dhe ecën një copë rrugë pa folur. Ramo Bardhi i shoqëroi me sy se si dredhuan monopatin, gjersa humbën midis gjerdheve të kopshteve e pemishteve. Në fillim Temo Mushi u çapit i menduar nëpër rrugën që aty dukej e aty zhdukej ledheve e mezhdave. Po dalëngadalë ai harroi çdo gjë e nisi të shikonte me kureshtje rreth tij. Në vështrimin e parë ajo rrugë fshati dukej krejt e zakonshme, po ashtu si ajo vijë uji që cëronte mbi një gjethe lofate, si degët e lajthisë që mbulonin rrugën dhe përhapnin ngado një freski të gjelbër e të këndshme. Por dalëngadalë të gjitha këto iu dukën aq të bukura dhe aq interesante, sa ai u hutua. S'e kishte mendjen tek ato që tregonte xha Merua. Bile i erdhi keq që nuk dëgjoi Ramo Bardhin e ta kishte bërë krejt i vetëm këtë shëtitje. Ai nuk kalonte për herë të parë nëpër ato shtigje. Aty njihte mirë çdo kthesë rruge e çdo guvë. U ndal buzë një kopshti të thurur nga dora e kujdesshme e një bujku të mirë.

I kujt është ky kopësht? — pyeti, duke vështruar vijën e ujit që rridhte nën gardh. Një grua mundahej ta çonte këtë vijë nga rrënja në rrënjë.

— Imi, — u përgjigj xha Merua. Në zërin e tij, Temua dalloj jo vetëm një ndjenjë krenarie, por edhe një farë drojtje.

— Bukur paske punuar!

Mero Saliu nuk e kuptoi përse u hutua ashtu. Balli dhe pëllëmbët e duarve iu njomën nga djersa.

— Si të gjithë! — u përgjigj.

Temua u zgjat mbi gardh dhe pa me vëmendje rreshtat e zarzavateve, domatet kokërrmëdha që skuqnin nëpër degët e rënduara, specat e patëllxhanet që vareshin mbi tokën e butë e të trashë. Prej andej, vështrimi i tij kapërceu gardhin dhe rrëshqiti mbi parcelat me zarzavate të kooperativës. U mat të pyeste diçka, po ndërroi mendje. Iu duk se që nga parcela e ndiqte vështrimi dinak i Ramo Bardhit: «Shiko mirë përreth, pastaj hajde të kuvendojmë bashkë». Dhe ai u çapit me hap të ngadaltë e të menduar buzë arave të kooperativës. E, teksa ecte, nisi të vështronte me vëmendje bimët e pafuqishme. Iu duk se ato përpiqeshin me të gjitha forcat të çliroheshin nga barërat që u zinin frymën.

— Po ky kopësht i kujt është? — pyeti duke u zgjatur kureshtar mbi një gardh tjetër. Qëndroi atje dhe herë shihte i habitur ata rripa të vegjël tokë të rrethuar, ku bimët qenë rritur një bojë njeriu e ta kishte ënda t'i shikoje, herë sipërfaqet e mëdha të punuara dosido.

— Si shpjegohet kjo punë, shoku Mero? — pyeti fshatarin.

— Cila punë? — foli Merua, ndonëse e kuptoi mirë se ku rrihte fjala.

— Po ja, në kopshtet personale bimët më duket se vijnë më të shëndetshme se ato të kooperativës. A nuk është po ajo tokë, po ajo dorë që i ka mbjellë e që u bën hyzmet?

Xha Merua nuk u përgjigj menjëherë. U mendua një çast, pastaj foli duke qeshur nën buzë:

— Është ca e ngatërruar kjo punë, shoku Temo. Nuk di dhe unë si të ta shpjegoj. Po... ja. Ti ke shtëpi. Ke dhe... zyrë. Ke fëmijë të barkut tënd, ke edhe të njohur. Tani më thuaj: njëlloj të dhemb për ta? Njëlloj merakosesh? Njëlloj lakmon t'i pastrosh e t'i rregullosh e t'i zbukurosh e... ku di unë se çfarë? E, pse nuk përgjigjesh? Thuamë, për shembull, të vete ndonjëherë mendja për të blerë diçka për zyrën? Ta zëmë një nga ato, si

i thonë, lavatrici, apo një maqinë qepëse, — dhe duke folur kështu, i hodhi Temos një vështrim prej fitimtari. — Të zura ngushtë, ë? Epo ç't'i bësh, jemi ca të trashë ne fshatarët dhe ca gjëra nuk para i marrim vesh. Po tokën ama e duam dhe e punoimë mirë. Edhe zarzavate, edhe bereqet bëjmë plot, jo shaka.

— Jo tokën, kopshtin personal thua, — ndërhyri Temua.

— Epo edhe kopshti tokë është, apo jo?

Dhe xha Merua e përumbi vështrimin diku, thellë në fushë. Ndenji ashtu pa folur një copë herë pastaj iu kthye Temos:

— Ju të qytetit kujtoni se bëhen punët vetëm me mbledhje e konferenca. Dhe pastaj ktheheni në shtëpi, shtroheni vendçe, e në trapezë e hani bukë e mish e sallatë, po nuk e vrisni mendjen se si u bë kv gruri e si u bënë këto zarzavate. Të bëhet, thoni. Të punoni si në fabrikë! Po bujqësia ka njëmijë havaze, more vëlla. Dëgjo Mero Salinë ti..

— Nuk besoj se ka njerëz që mendojnë ashtu për fshatin, — e kundërshtoi Temua.

— Ka që ç'ke me të. Ja, ti i pari.

— Unë?!

— Po, ti, Temo Mushi.

— E pse vallë?

— Se nuk je i zoti të më thuash përse nuk bën përpara kooperativa jonë.

Temua u mendua gjatë.

— Sepse nuk punoni, — foli më në fund.

— S'është e vërtetë. Pa shiko një çikë duart e mia si janë argasur!

— E po pastaj? Fjalën e kishim te kooperativa, apo jo?

— Ashtu, ashtu, por mos më mbaj më po deshe lermë të shkoj e të punoj, se më hanë duart për shat. Hajde, mirë mbeç. Dhe në darkë, po deshe, na dil nga shtëpia të bëjmë një copë herë muhabet.

Mero Saliu i ktheu krahët Temos e u nis me atë hapin e tij të rëndë e të menduar. Hapi lesën e kopshtit,

u fut brenda dhe mori frymë i lehtësuar. Atje ishte si në shtëpinë e tij e mund të bënte ç'të donte. Asnjëri nuk do t'ia mbante dorën. Në atë vend njihje çdo pëllëmbë tokë, çdo fije bari, çdo pemë. Dhe priste pastaj me padurim të buisnin filizat e njomë, të drojtur. Ai ua thërmon-te tokën me gishta rreth e rrotull dhe i rrethonte me dhé që të mos e ndjenin të ftohtit. Kur rriteshin pastaj domatet, specat, fasulet, sikur bëhej me fletë. I lëmonte e i përkëdhelte si fëmijët e tij.

Temua kishte mbetur vetëm, përballë fushës. Qëndroi një kohë atje, pa vendosur se ku të vinte e ç'të bënte. Ndoshta kot e kishte marrë atë rrugë. Më mirë të shkonte në shtëpi, ta shoshiste punën me gjakftohtësi dhe duke parë e duke bërë. Mbase duhej të hidhej një herë gjer në komitet, te shoku Tomorr. Apo të qëndronte dhe ca e ta shihte punën më nge. Të kuvendonte një herë edhe me kryetarin, sado që Temos i dukej sikur ai i largohej e nuk i dilte në shteg. Dhe nisi të ecte ngadalë, me shpresë që ta takonte. Po shpejt harroi edhe kryetarin, edhe bisedën që kishte patur me xha Meron dhe mendja i turbullua nga kujtimet. Edhe atëherë fund gushti ishte, si tani. Dielli digjte që në mëngjes, toka lëshonte avuj të ngrohtë, që të zinin frymën dhe nëpër degë këndonin gjinkallat. Po befas ato e prenë këngën. Dheu u drodh nga një krismë shurdhuese.

Temua e ndjeu. Kishte filluar lufta. Dhe eci me vrap drejt krismave, pa e menduar fare se mund ta mbërthente ndonjë plumb shpatull më shpatull. Në këmbët e këtyre kodrave çeta e Rrëzës i kishte zënë pritë një kolone fashiste dhe e kishte mundur keqas. Por fashistët genë kthyer përsëri për ta bërë zap krahinën. Ata ecnin hijerëndë e as që e merrnin me mend se ç'zjarr vdekjeprurës do të derdhej mbi ta nga ato kodra të qeta e të buta.

Temua arriti atje kur lufta qe nderur paq e toka driedej si në ethe. Aty e pa për herë të parë Tomorrin. Ai kishte zënë vend rrëzë një shkëmbi dhe qëllonte me breshëri. Temos iu duk sikur plumbat nuk dilnin nga gryka e vogël e automatikut, po nga gjoksi i shkëmbit.

U shtri pranë tij dhe u bë gati të qëllonte. Tomorri e vuri re menjëherë.

«Po ti, nga mbive?»

«Këtej».

«Ç'më rri ashtu?! Ulu, se do të ta kripin lëkurën. Nuk qëllojnë aq keq fashistët sa kujton ti... Ulu!»

Zëri qe i rreptë dhe imponues. Temua u shtri rrafsh me tokën. Një plumb i fishkëlleu rrëzë veshit. U rrëqeth i tëri, kur mendoi se, po të mos ishte shtrirë, plumbi mund ta kishte dërguar në atë botë. Për të kjo nuk ishte hera e parë që binte në betejë. Kohët e fundit ai s'e ndante armën nga supi dhe, sa herë ndizej diku afër dyfeku, bashkë me shokë të tjerë të fshatit, bëhej erë e u shkante në ndihmë çetave që luftonin atyre anëve. Në një nga këto raste ishte parë me atë komisarin që ishte shtrirë me automatik në gjoks pak më tutje, të cilin i flisnin ndryshe edhe «shoku Vetëtima». Kishte dashur edhe të njihej me të, po nuk e kishte prurë rasti. Kurse tani ja tek e kishte.

«Kush je ti?» — e pyeti rreptë njeriu me automatik, kur u rralluan krismat.

«Temo Mushi» — u përgjigj ai në çast, si ta kishte pritur këtë pyetje.

Pastaj zbrazën secili nga dy-tre fishekë. Njeriu me automatik vuri re se i porsaardhuri nuk nxitohej të shtinte, por qëllonte në shenjë.

«C'kërkon këtu?»

Këto fjalë u shoqëruan nga një krismë tjetër. Një ulërimë e çmendur. Dhe prapë u bë qetësi. Temua nuk u përgjigj. Kjo sikur e ndezi njeriun me automatik.

«Të pyeta, ç'do këtu?» — përsëriti.

«Të vras fashistë» — u përgjigj mbas pak.

Mbase ngaqë i pëlqyen këto fjalë, apo ngaqë lufta u ndez edhe më e rreptë dhe fashistët u vërsulën si të tërbuar tri herë me radhë mbi kodër, po që të tria herët u thyen keq, njeriu me automatik nuk i tha më asnjë fjalë tjetër.

Gjithë ajo ditë kaloi me luftë. Edhe gurët qenë ndezur flakë. Temos i gjëmonin veshët dhe i merreshin

mentë. I dukej sikur toka vërtitej gjithmonë dhe, po të ngrihej më këmbë, nuk do të mund të qëndronte. Po ndaj të ngrysur, kur dëgjoji zërin e shokut që kishte në krah: «Para partizanë», as vetë nuk e kuptoi se ç'forcë që ajo që e ngriti nga vendi dhe e hodhi mbi fashistët, të cilët ikën nga sytë këmbët. Dy ditë më vonë ata u vërsulën përsëri me topa e tanke mbi ato kodra dhe lufta u ndez edhe më e egër. Në atë përpjekje Temua dhe Tomorri (ai që miqësuar tani me «Vetëtimën», komisar-in e çetës) ishin plagosur. Plagët qenë hapur si gojë të uritura, të shëmtuara, po gjatë betejës as njëri dhe as tjetri nuk i tregoi gjë shokut për këtë...

«E kemi larë me gjak këtë tokë, ndaj e duam kaq shumë», — përsëriti ai fjalët e Çeme Çobanit, duke u çapitur përfund kodrës, tamam në vendin ku njëzet e ca vjet më parë ishte plagosur. Iu duk sikur i theri edhe tani gjoksi nga dhembja dhe e rrëmbeu dëshira t'i ngjitej me një frymë kodrës, të kalonte pozicion më pozicion, të kuvendonte me shokët, ta shkelte pëllëmbë për pëllëmbë atë vend, ku i kishte rrjedhur gjaku. Dhe nisi të ecte me vrull, sikur ta ndiqte njëri pas. I dukej sikur për krah tij rrëshqiste vetë toka, rrëshqisnin vitet, ngjarjet...

V

Temua nuk e kuptoi as vetë sa kohë u end ashtu, duke kaluar nga njëra kodër në tjetrën. I ngjante sikur pas një ndarjeje të gjatë ishte takuar befas me një mik të vjetër e të dashur. Në atë vend të ashpër, në ato kodra e gryka ai kishte zhvilluar betejën e parë, kishte marrë plagën e parë. I vinte mirë që atje e njihnin thujtë të gjithë dhe u pëlqente të qëndronin e të kuvendonin me të, t'i tregonin diçka. Dhe, duke kaluar nga ledhi në ledh, nga ara në arë, solli ndër mend shumë ngjarje të harruara, kujtoi shumë shokë, që kishin mbetur përgjithnjë këtyre anëve.

Kapërceu një kanal dhe u ndal pranë brazdave të

posaçelura. Toka e zezë, e shkëlqyer nga faqja e plugut, që porsa e kishte copëtuar dhe kthyer, avullonte. U mat të hidhte edhe një hap po këmba i mbeti pezull. Sytë i ndeshën në një gëzhojë të ndryshkur. U përkul dhe e mori. E vështroi një copë herë, pastaj zuri t'i pastronte me kujdes baltën. «Fishek maliheri!» — foli ngadalë dhe sikur i lëvizi diçka në kraharor. «Ku ta dish? Mbase është edhe i maliherit tim!»

E mori gëzhojën me vete dhe eci më tutje. Kërkoj me sy njerëzit që porsa kishin lëruar e që duhej të ishin diku aty pranë, po nuk i pa gjëkund. Sakaq, nga e djathta diçka lëvizi. Ai ktheu kokën dhe pa dy qe në mes të pemishteve që qëmtonin bar të njomë dhe e tërhiqnin plugun zvarë. Maja e tij ndeshi me forcë në një gur dhe lëshoi xixa e desh u thye. Temua vrapoi, mbërtheu litarët dhe i tërhoqi aq fort, sa i therën duart. Atë çast i zuri syri dy njerëz të shtruar këmbëkryq mes gëmushave.

— Po ju aty, vapën shkoni?! — i pyeti me qesëndi.

Njëri, që dukej sikur nuk kishte fare qafë dhe koka i qëndronte mbi shpatullat e gjera, i ktheu shpinën. Po Temua sikur nuk e vuri re mospërfilljen e tij dhe u përpoq të tregojë sa më i qetë.

— Mirë se rrini, shokë!

Dhe eci drejt tyre. Kur iu afrua fare pranë, tjetri u ngrit më këmbë dhe foli i hutuar.

— Ju qenkeni, shoku Temo? Nuk ju njohëm fare. Na falni!

Ndërsa ai shpatullgjeri u ngrit me përtesë dhe foli me një zë prej basi:

— Temo Mushi? Mirë se na erdhët! Ne vërtet nuk ju njohëm.

— S'prish punë. Ju të më falni, se ju prisha rehatin.

— Ç'rehat, shoku Temo. Ne punuam sa punuam dhe thamë të çlodheshim pak. Pastaj fjala nxori fjalën dhe u harruam. Kur deshëm të ngriheshim, u afrove ti dhe sepse e humbëm.

Temua dëgjonte me vëmendje dhe çuditej se si i kishin lëshuar qetë ashtu pa kujdes.

I pyeti për këtë, po ata iu përgjigjën pa të keq:

— Ti thuaj mirë që kemi dalë në punë, shoku Temo.

— Lëre mos e nga ç'punë po bëni. Si qëmoti! — i gesëndisi Temua.

Ai që fliste mori një trastë e nxori andej ushqimin e drekës. Temua e vërente me kujdes. Iu duk interesant ai njeri, që fliste ashtu siç mendonte, pa u përpjekur t'i zgjidhte fjalët. Sakaq pendari zuri të mbllaçitej i shkujdesur!

— Sa mirë e bëre që u ktheve nga ne, se desh mbetëm pa drekë, — fliste me bulçitë plot.

Temua priti sa mbaruan së ngrëni dhe i dha zjarr bisedës. Në fillim ata jepnin nga një përgjigje me gjysmë goje, pastaj iu zgjidh gjuha dhe njëri i hidhte e tjetri i priste. — E di si është puna, or byrazer, thoshin. — Kjo jona ka qëlluar kooperativë malore. Njëherë e një kohë këtu hante pula gurë. Toka të holla, demek. Disa nuk qenë për bashkim, po vate e u bë ajo punë. Gjer aty përpara, ca kulakë thoshin se toka do t'u kthehej prapë fshatarëve, po këtyre pallavrave nuk ua vinte veshin njeri. E vërteta është se punët nuk shkonin mirë. Në fillim seç u duk dhe ai kryetar Koci, po doli si para-ja kallp. S'e kërren qimen nga qulli dhe të këput njëmijë dokrra nëpër mbledhje. «Kini durim, shokë, më e mira do të bëhet. Vitin që vjen do të marrim dyzet kuinalë për hektar». Dhe ha me lugë të zbrazur. Digjet misri, dhe nuk e bën qejfin qeder. Rroga i ecën.

— Ka gjetur shesh e bën përshesh, — ndërhyri ai me zërin e trashë. — Të ishte për mua, nuk e lija asnjë minutë kryetar.

Temos nuk iu durua pa qeshur:

— Qenke shumë i prerë ti, mor shok. S'ta bëke të gjatë.

— Mbase dhe e kam gabim, po unë kështu mendoj.

— Me siguri që gabim e ke.

— Ashtu, ë? Kisha dëgjuar për ty. Thashë se ti do të mendoje ndryshe...

Temua prapë qeshi.

— Njerëzit s'mendojnë të gjithë njësoj, — tha. —
Po një gjë nuk e mora vesh: ç'është ai misri që u dogj?

— Misri i Valaresë. Nuk ke dëgjuar për të?

— Jo! E kush e dogji?

— Armiku, thua ti?! Jo, or byrazer, jo, shokët e kryesisë e dogjën, që nuk morën masa me kohë.

— Për mua, ata që veprojnë kështu, armiq janë, — foli i dyti.

Temua vështronte herë njërin e herë tjetrin. Pendarët i u dukën të hapur e të singertë. Atij më të riut nuk i mbyllej goja. Ishte njeri i çiltër e me humor. Kurse shoku i tij, që quhej Gramoz, fliste rrallë dhe i priste të gjitha me sëpatën e dardharit.

— Po mirë, si e dogjën? — pyeti pas pak.

— Ja ashtu. E lanë pa vaditur dhe toka plasi për një pikë ujë. Se ujë ka dhe ujë s'ka. Rezervuari ja tek është, po ç'e do. I ka vënë syrin diellit dhe ia bën me isharet.

— Po ju ç'bëni? Ngrohni në diell?..

Ata u përtypën dhe vështruan njëri-tjetrin në sy.
«Bukur na e hodhi, ë?»

Po ai më i riu e mblodhi shpejt veten.

— Një ditë, shoku Temo, se nga doli fjala dhe na vjen në kooperativë revizionimi e na mbush një goxha proces. Njëzet hektarë tokë, pesëmbëdhjetë kuintalë, bëjnë në plot treqind, nga njëzet lekë qillua, ç'i thonë? Dhe, që the zotrote, frap vendimi: t'i paguajë kryesia vring e vring! Dhe mblidhet kryesia e vret mendjen të gjejë ndonjë marifet. Po marifet ka e marifet s'ka. Atëherë frap e nxjerr kokën si nusja e lalës Juridiku.

«Përse vrisni mendjen, o vëllezër?» — pyet.

«Si të mos e vrasim? Nuk i thonë shaka. Duhet paguar një thes me para».

Ai qeshi me prapësi.

«Ç'janë ato para, mor shokë? U hutuat dhe ju më keq se ajo plaka që shkante në pazar të shiste një shportë me vezë. Kaq vezë, për kaq lekë, bëjnë aq e kaq, thoshte me mendje. Me ata lekë do të blej kaq vezë, pas-

taj do të vë kllonkën e do të nxjerr zogj, pa zogjtë do të bëhen pula. Dhe pulat, që the zotrote, do të më japin vezët vezët, zogj, zogjtë pula, për aq e kaq para dhe hopa një lopë. Lopa do të më japë qumështin e viçin, viçi... dhe nga gëzimi, që thatë ju, plaka rrëzohet e i thyhen vezët e bashkë me të zogjtë, pulat, viçat, lopët...»

Njërit nga ata që dëgjonin nuk iu durua:

«E ç'lidhje kanë vezët dhe pulat e plakës me misrin tonë. Juridik?»

Po kryetar Koci i ra hilesë. «Djali vetë është ky Juridiku, — tha. — Pesë gram shkollë ka, po ua hedh edhe atyre që kanë mbaruar universiteten!»

Juridiku aq deshi.

«E pësuam dhe ne si plaka, mor shokë, thoshte. Mbollëm ca misër atje tej dhe thamë se do të merrnim aq dhe kaq bereqet. Po nuk bëhen petullat me ujë, jo. Duan miell dhe vaj petullat. Nga ana juridike, në këtë mes kemi një vërë në ujë dhe asgjë tjetër. Më thershin mua nga zverku, në ju gënjej. Ç'kuptim ka të llogarisim misrin? U bë misri? Jo. Nuk u bë. Po çfarë u bë? Kallameja. Atëhere do paguar kallameja».

— Ja kështu — i tha Gramozi, — dhe tani hajde mos i var me kokë poshtë.

— Po ti dale, mos e ler fjalën në mes të rrugës, — ndërhyri tjetri. — Tregoji shokut Temo që Fuati dhe anëtarët e tjerë të kryesisë nuk e lanë Pashon me shokë të shinin si u donte qejfi.

— E ç'rëndësi ka kjo?

— Si nuk paska. I do vënë kapaku muhabetit, se ka llafi muhabet pastaj.

— Ti e ke mirë, po ecë e fol njëherë me Koci Madhin. Që nga ajo ditë ai e ka mbi krye Pashon.

Dhe vazhduan të kuvendonin kështu gjer në buzëmbremje. Kur mori të ngrysej, Temua nisi të ngjitej përpjetë kodrës, në fillim me hap të ngadaltë, pastaj gjithnjë më shpejt. Ai kishte tanimë një dëshirë të vetme: të njihej më nga afër jo vetëm me kryetar Kocin, por edhe me Juridikun e të futej më thellë në punët e kooperativës.

VI

Pashua ishte çakërcejf ato ditë. Dhe kishte arsye. E kur i patën shkuar punët atij më mirë se atëherë? Kryetar Koci e la të bridhte një kohë poshtë e përpjetë, po më në fund u kujtua se ishte edhe ai në fshat. Pashua e kishte pritur këtë prej kohësh. I vinte mirë kur mendonte se të tjerët mund t'ia kishin nevojën e të prisnin nga ai ndonjë punë për të qenë. E ndjeu se rëndësia e tij u rrit, sidomos pas mendimit që dha për ta zhdëmtuar misrin si silazh. Që nga ajo ditë kryetar Koci e mbante pas dhe aprovoi në heshtje që ai t'i bëhej krah brigadier Canes, i cili e vërtiste me vështirësi detyrën që i ishte ngarkuar. Po si Koci, ashtu dhe të tjerët, bile dhe vetë Juridiku, ishin të bindur se kjo qe një gjendje e përkohshme dhe se ai nuk do t'i ngrohete gjatë vezët me këto pune. Po, gjersa i doli fati, përse t'i binte me shqelm?

Pashua ishte nga ata njerëz që nuk e ngryste dot në një vend. Sado që po hynte në të pesëdhjetat dhe ishte me një karvan fëmijë, ai e kishte ndarë mendjen që të mos plakej para kohe. Fëmijët le t'i rriste e shoqja, siç kishte bërë gjer atëherë, kurse ai, tek rafsha mos u vrafsha. Mërzitej në fshat, rroftë qyteti. Ndaj kishte punuar me mend dhe e kishte ruajtur atje pasaportizimin. Ja pinte lëngun një pune, hopa tjetra. Kështu e ka kjo botë, thoshte: Si lum ai që është i zoti ta pijë kupën gjer në fund. Të tjerët le të bënin si t'u pëlqente e t'i linin brashnjat në punë. Ai për vete do ta merrte mengadalë, se një jetë është kjo e shkretë, e duhet hedhur vallja me kujdes. Kështu kishte bërë tërë kohën dhe nuk i kishte dalë keq.

Pas Çlirimit ai kishte punuar për pak muaj si sekretar në gjykatën e qarkut dhe këtë gjë e përmendte vend e pa vend si një pikë të fortë në biografinë e tij. Atëherë ai kishte ditur ta vërtiste për bukuri, duke u hequr si njeri me të kaluar të mirë, që ishte ropatur maleve me partizanët. Kështu, edhe pse për pak kohë, ai diti t'i shfrytëzonte me marifet të gjitha të mirat që mund të

siguronte nga puna në një gjykatë rrethi. Nga njëra anë, i bëri reklamë vetes si njeri që ka haber nga punët e drejtësisë, nga ana tjetër u bë zanatçi i vërtetë për të zënë njerëzit që kishin ndonjë hall e për t'u premtuar se do t'i mësonte e do t'i ndihmonte, vetëm se ata nuk duhej të harronin nga u erdhi kjo e mirë. Po kungulli vete sa vete për ujë në çezmë, pa një ditë thyhet. Njëri nga ata, që e kishte qerasur disa herë me radhë, tundi korridoret e gjykatës kur e humbi gjyqin. Pashua që bërë limon në fytyrë dhe ishin ngatërruar fjalët nëpër gojë.

Megjithatë, nuk e humbi toruan. Në fillim, qëndroi ca në fshat, pastaj nisi të kërciste dyerve të zyrave të një qyteti tjetër, gjersa gjeti punë në një magazinë. Edhe atje bëri çbëri dhe, përsëri, kërkoi të shkonte në fshat, «I paska hasur sharra në gozhdë të gjorit»! — thanë shumë vetë. Po ai diti ta hidhte lumin pa u lagur. Vetëm kur u formua kooperativa u fol se Pashua do t'i ngrinte leckat njëherë e mirë nga fshati. Dhe ai u zhduk vërtet disa vjet, por e nxori prapë kokën në kohën e bashkimit të kooperativave dhe të ardhjes së kryetarit të ri. Në film Koci Madhi e kishte marrë zët e nuk donte t'ia shih-te bojën. Po Pashua nuk e humbi. Ku ta dish, kishte thënë, mbase do t'i bjerë inati. Këtë radhë kishte qëndruar në fshat më shumë se çdo herë tjetër. Ishte i bindur se kishte ardhur koha të mendonte pak më seriozisht për ditët e pleqërisë, për vatrën familjare, fëmijët e gruan, të cilëve ua kishte plasur buzën gjatë gjithë jetës. Tani fëmijët qenë rritur dhe duhej të kujdeseshin një çikë për babanë, i cili vërtet ua kishte kthyer shpinën kur qenë të vegjël, por prapëseprapë e kishin prind e nuk mund ta hidhnin në rrugë. E shoqja nguli këmbë të mos e pranonte në shtëpi. Por më në fund u tërhoq, siç tërhoqën shumë gra në moshë të saj. Me këtë rast, Pashua bëri be e rrufe se do të qëndronte përgjithnjë në fshat dhe do të sillej si një bashkëshort e prind i dhemshur. Dhe më në fund ia arriti qëllimit t'i lëshonin një qoshe të ngrohtë në dhomën e zjarrit e të shtonin një pjatë në tryezë. Madje, për një kohë, ai gati u

bind dhe vetë se gjer atëherë kishte punuar pa mend në kokë, qe rropatur kot rrugëve të qytetit e çoku zuri të hidhte edhe ndonjë shat arave.

Kur binte mbrëmja, zinte një qoshe në klubin e kooperativës dhe rrëkëllente njerën gotë pas tjetrës. Nuk shkoi shumë dhe atë qoshe filluan ta vizitonin njerëz nevojtarë, të cilët kishin halle për të zgjidhur me gjykatën. Duke kthyer gotat, ai sajonte njërin nen pas tjetrit, ashtu siç i vinte në mendje e siç ia donte puna nevojtarit. Në kësi rastesh i përsëriste aq shpesh fjalët: «jurist» e «juridik», sa ndonjëri edhe pse nuk ia dinte mirë kuptimin kësaj fjale, zuri t'i fliste «Juridik». Kjo nofkë u bë kaq e natyrshme, sa nuk çudiste më njeri. Edhe atij vetë i pëlqente. I vinte mirë kur e merrnin për njeri të drejtësisë dhe kërkonin t'u jepte një mendim për grindjen që kishin pasur me njëri-tjetrin, apo t'u ngrinte padinë për gjyq. «Mor djall, Juridik, i thoshin, po dëgjomë si e kam hallin e më jep një mendje. Në ke dhe ndonjë të njohur në qytet thuamë ç'derë të zë, se njeh dhe djallin vetë ti, po bota le të thonë ç'të duan».

Dhe në këto raste Pashua ç'nuk bënte për të dhënë një mendim për të qenë për t'i nxjerrë vetes namin e mirë. Ndryshe nga herët e tjera, këtë radhë ai donte të mos prishej me fshatarët. Ishte i bindur edhe vetë se kishte arritur moshën kur njeriut i vijnë gjer në fyt të bredhurat poshtë e përpjetë dhe nuk e josh më jeta endacake. Dhe, sa kohë që mendonte kështu duhej të bënte çmos që ta kishin me sy të mirë në fshat e t'ua prishte mendjen njerëzve, sidomos Koci Madhit. Dhe tha se e gjeti rastin e volitshëm, kur kryetarin e thirrën me urgjencë në komitet që të raportonte për korrjet e atij viti. Ç'është e vërteta, ata të komitetit e kishin kërkuar me këmbëngulje një raport të tillë, por kooperativa nuk qe mirë me planin dhe Koci u përpoq ta bënte veshin të shurdhër, me shpresë se një ditë kjo punë do të harrohej. Por më në fund ia mblodhën keq dhe ai e humbi fare toruan. Pashua e gjeti pikë e vrer në zyrë.

Ç'hall të mundon kështu, o kryetari ynë? — e pyeti, duke u afruar në majë të këmbëve. Kryetari nuk

deshi t'i hapej, por i zjente koka dhe, si çdo njeri, i zënë ngushtë, e ndjente të domosdoshme të këshillohej me dikë.

— E paske pisk, o shoku kryetar, shumë keq e paske, — foli Pashua. — Unë di një rast që, për rendimente të ulëta, ia kanë mbledhur të dyja këmbët në një këpucë një kryetari, sa s'shihte rrugën nga të shkonte lumëziu.

Koci Madhi e vështroi me habi.

— Vërtet thua?!

— E pse do të gënjej? Ç'fitim kam nga kjo gjë? Dhe të kuptohemi, hesapi nuk ishte kaq ngushtë, sa te ne sivjet.

Koci u vërtit një copë herë i mërzitur nëpër zyrë.

— Epo në djall të vejë, — foli duke u ndalur pranë dritares e duke i kthyer krahët Juridikut. — Le të dalë ku të dalë, se më kanë ardhur të gjitha në majë të hundës.

— Me një fjalë, të është mërzitur kryetarllëku... Do t'i biesh së mirës me shqelm.

— Epo ç'të bëj? — dhe kryetari mblodhi supet e hapi krahët anash. — Murit me kokë nuk i bihet! Do të përpiqem ta shtyj edhe ca, pastaj do t'i bie drejt.

— Si... Ramo Senica, — sajoi një emër Pashua.

— E cili është ky Ramo?

— Për të shkroi para ca kohësh gazeta, — gënjeu përsëri Juridiku. — Nuk ia lexove historinë?

— S'e mbaj mend.

— E pra unë, unë e mbaj mend... Ky Ramo Senica, shoku kryetar, dy-tre vjet me radhë këputi të trasha nëpër konferenca, duke u angazhuar se do të merrte aq e kaq kuintalë misër e grurë për hektar. Po, kur vinte fundi, dilte me këpucë të kuqe.

— Po pastaj?

— Pastaj i dhanë belin në dorë dhe tani çudit dy-njanë duke qeruar kanalet.

— Vërtet thua?!

— Për atë qiell, në të gënjej.

Kryetari qe ulur në tryezë dhe e shikonte drejt në

sy. Kur e pa ashtu të hutuar, Pashua u gëzua. Por Koci u ngrit befaz dhe vuri kapelën.

— Ç'ke ndër mend të bësh? — e pyeti Juridiku duke u ngritur pas tij.

— Ajo është puna ime. Ti mjaft më dërdëllise me atë Ramon tënd. Kujton se janë të gjithë si ai?

— Si të duash, shoku kryetar. Por mos harro se merr më qafë veten tënde dhe të gjithë ne.

— E përse? Unë s'kam bërë ndonjë krim. Pastaj, mos harro se e kemi edhe me ndonjë shok, sa për të mos u bërë gazi i botës.

Juridiku qeshi me ironi.

— Përsëri gabohesh, i dashuri im. Më fal edukatën, por nuk janë të gjithë ashtu siç i mendon ti. Dëgjomë mua, që kam mbajtur ja, me këto duar, qindra e qindra procese. Sa je mirë, të kanë shpirt e xhan por, po të shkau këmba, ha-ha, të kthejnë krahët.

Koci iu afrua dhe i zgjati paqetën e cigareve.

— Mor nga një anë nuk e ke keq ti. Po s'kam ç'bëj. Do të vete t'ia them hapur shokut Tomorr.

Juridiku kërceu i trembur, sikur ta kishte pickuar njeri.

— Bobo, pse s'thua që të paska marrë lumi. Në këto punë shoku Tomorr është i pamëshirshëm. Nuk të fal as fijen.

Dhe ata u ulën secili në karrigen e vet e humbën për një kohë në mendime. Kocin e kishin lodhur aq shumë këto mendime, sa e ndjente veten të kapitur e të pazotin për asgjë. Ndërsa Juridiku u mblodh si një urith dhe vriste mendjen për të gjetur një rrugëdalje të pranueshme. Befaz brofi nga vendi dhe iu afrua kryetarit.

— E gjeta! — thërriti, pa e përmbajtur entuziazmin.

— Çfarë gjete? — e pyeti Koci.

Do të ta tregoj tani. Veçse kam një lutje: dëgjomëni me kujdes e gjakftohtësi dhe mos më ndërpre. — Ai e afroi karrigen e nisi të fliste me zë të ulët, si të druhej se mos i përgjonte njeri: — Dëgjo, shoku krye-

tar. Ne do të ulemi të dy tani dhe do të pregatisim një raport që të çuditen të gjithë. Do të themi se rendimentet e parashikuara për grurin e misrin janë realizuar më së miri.

— Por kjo nuk është e vërtetë. Si mund ta bëjmë një gjë të tillë? — kërcëu kryetar Koci.

— Hë mo se nuk do të prishet dynjaja. Ti je vetë i drejtë dhe kujton se janë të tërë ashtu. Kur isha unë llogaritar, ia këputja një nga krushka, një nga mushka dhe...

Koci Madhi e dëgjoi sa e dëgjoi, pastaj e humbi durimin.

— Ti je një mashtrues i pashok, Juridik! Dhe ke një aftësi të rrallë për t'ia bërë tjetrit mendjen përsesh. Por, ta dish se nuk të shkojnë te Koci Madhi.

— E ç'fitim kam unë nga kjo? — u përpoq Pashua të luante rolin e njeriut që është gati edhe të sakrifkohet për të tjerët. — Ç'fitim kam? — përsëriti.

— Atë e di ti.

— Asnjë fitim s'kam. Për këtë të jesh i sigurtë. Vetëm se, në daç beso, në daç mos beso, dua si e si të të ndihmoj, se më vjen keq kur të shoh që bëhesh copë për punët e kooperativës dhe s'ta di njeri. Ndoshta s'bëj mirë që ta them në sy, po kryetar si ti as ka ardhur e as do të vijë në kooperativën tonë.

Koci dëgjonte dhe e ndjente se pak nga pak po qetësohej e po i zbriste inati. Juridiku kishte goditur në pikën e tij më delikate. Atij i pëlqenin lëvdatat.

— Ja kështu, shoku Koci. Edhe në qoftë se bëra ndonjë budallallëk, nuk pata ndonjë qëllim të keq. Për të mirën tënde e kisha, shoku kryetar. Të jesh i sigurtë se për të mirë e për të keqe, Pashon e ke me vete.

— Juridikun, thuaj, — dhe Koci i ra shpatullave. — Mor, e di që më pëlqen kjo nofkë që të kanë vënë? Shumë e bukur është. Dhe të shkon.

— Vërtet? — dhe Pashua e shikoi me vëmendje,

se mos dallonte ndonjë shenjë ironie në fytyrën e tij.

— Hajde, ngrehu tani e më lërë vetëm, se duhet të mendohem — ia ktheu ai dhe u ul e nisi të shkruante raportin. Duke ndjekur me sy Juridikun që po largohej lehtë e lehtë, si ajo konia që e ka përkëdhelur i zoti, ai mendoj se ndonjë shifër nga ato që i kërkoheshin edhe mund ta rrumbullakoste.

VII

Koci Madhi ishte i kënaqur. Ç'është e vërteta, këto dy-tre vjet punët nuk i kishin shkuar aq mirë dhe në ndonjë rast ai edhe ishte penduar që kishte ardhur në fshat pa u thelluar e pa e parë punën nga të gjitha anët. Por, në fund të fundit, ai ishte i bindur se këto qenë vështirësi të përkohshme, që do t'i kapërcente shumë shpejt e ai do të çmohej përsëri në rreth si një nga kryetarët më të mirë.

Kohët e fundit e kishte bërë zakon të ngrihej herët në mëngjes. Pinte një kafe, ia hipte kalit dhe ngjitej përpjetë, duke thithur ajrin e maleve e duke fishkëllyer lehtë. Merrte edhe çiften me vete dhe shpesh i ecte mbarë. I gjente lepujt duke kullotur në ndonjë ledh apo afër burimeve dhe nuk dilte kurrë bosh. Me lepurin në vithet e kalit, atij i pëlqente të hipte në majën e Tendës, nga dukej i tërë vendi si në pëllëmbë të dorës, dhe të shikonte të pesë fshatrat e kooperativës së Fikasit, që shtriheshin në krah të njëri-tjetrit. Mbështetej në trungun e ndonjë lisi, ndizte një cigare dhe shikonte si zgjohej natyra, si derdhej era valë-valë faqes së kodrave, si luante ajo me fijet e barit dhe gjethet e pemëve, mbi të cilat shkëlqenin pikat e vesës. Nga kaçubet kërcenin të lehta e të shkujdesura thëllëzat e malit, që frushkullonin ajrin dhe çanin me vrull përpjetë e dukeshin sikur nga çasti në çast do të përplaseshin shkëmbinjeve. Pas kësaj, ia kishte ënda ta bridhte vështimin

mbi shtëpitë dhe arat e kooperativës. Kënaqej kur shih-
te se si nisinin të tymosnin oxhaqet e shtëpive njëri pas
tjetrit, si këndonin këndezët e si lidhnin qentë kur ni-
seshin njerëzit në punë.

Koci ishte i bindur se të gjithë ata njerëz e çmonin
edhe e respektonin. I vinte mirë të mendonte se në atë
vend ai ishte zot dhe nuk mund të bëhej asgjë pa fja-
lën e tij, pa urdhërin e tij. I pëlqente kur njerëzit e nde-
ronin dhe i thoshin: shoku kryetar. Kur ndonjëri nuk
bindej për punën që duhej të bënte e i kundërshtonte,
ai ngrysej si qielli në dimër.

— Bëj ashtu si të thonë, pa le të dalë keq, — fliste
prerë.

— Dalë ta mendojmë, se bejta del më mirë kështu.

Po Koci nuk lëshonte që nuk lëshonte pe.

— Të thashë një herë! — ia priste dhe kthente kra-
hët pa e zgjatur.

Ndryshonte puna, po t'ia haje kokën me të mirë. Në
kësi rastesh ai zbutej aq shumë, sa çuditej dhe vetë. Kë-
të e dinin mirë kooperativistët. Ata ishin të bindur se,
po të kishin ndonjë hall e po të dinin t'i gjenin anën,
Koci nuk do të kursehej për t'i ndihmuar.

Kështu dhe atë mëngjes. Sa doli nga fshati, i pre-
në rrugën të ndiznin nga një cigare. Pastaj u shtruan
në muhabet dhe, kur i erdhi në shteg, tjetri e nxori
fjalën atje ku donte:

Këto ditë më niset djali në ushtri, kryetar.

— Të vejë e të vijë me shëndet e të na bëhet ushtar
i zoti, — ia ktheu ai.

— E, domosdo, ashtu është. Po unë kisha një hall
e po deshe ndihmomë. Zakoni e do ta bëj një copë darkë
e t'i thërras pesë miq. Pastaj edhe ndonjë lek e do me
vete djali, se helbete...

— T'i japësh, o byrazer.

— T'i jap, po jam ca hollë tani, shoku kryetar.

— Ashtu, ë?

— Të them të drejtën, si kryetar që të kemi.

Ndërsa flisnin kështu, kishte nxjerrë bllokun e kish-
te shkruar atje disa rreshta me nxitim.

— Shko në llogari me këtë dhe thua ja me gojë sa para të duhen.

Dhe pa i lënë kohë bashkëfolësit t'i shprehte mirënjohjen, ia hipi kalit e u nis. Rruga dredhonte në mes lofatave. Këputi një thupër dhe e goditi lehtë kafshën, që kërceu përpara me trokth. Po nuk kaloi shumë dhe iu duk se dikush e thërriste. Nduku frerin dhe kali e shkurttoi hapin, po nuk ndaloi.

— Shoku kryetar, mirëmëngjes.

Ai ktheu kokën. E pa në sy që e përshëndeti, po nuk i foli. I shfryu kalit, dhe vajza që ecte pas tij zgjati hapin.

— Kisha një fjalë, shoku Koci.

Ai shtrëngoi nofullat me nervozizëm dhe përsëri nuk qëndroi. Po vajza siç dukej nuk kishte ndër mend ta linte të qetë. Ai ktheu kokën dhe e pa vetullgrysur, duke e dashur t'i jepte të kuptonte se nuk i pëlqente ta trazonte njeri atë mëngjes.

— Vetëm një fjalë kisha, — foli përsëri vajza dhe i doli kalorësit në krah. Kocit nuk i pëlqeu këmbëngulja e saj.

— Folë! — i tha shkurt, sikur t'i shkrofëtinte kalit. Ai nuk kishte dashur kurrë t'ia zgjaste kësaj vajze të çuditshme, që për punë i kishte të paka shoqet, po që kishte një guxim e këmbëngulje të tillë, sa ia kalonte edhe të atit, xha Meros. Bile ai ishte i bindur se me Mëro Saliun mund të mërrej vesh për bukuri, kurse me Ritën mund të turpërohej për pesë para spec. Ndaj këtë herë vendosi t'i jepte një mësim të mirë, që të mos e shihte rrugën nga të shkonte.

— Folë! — i tha së dyti, kur vuri re një farë hutimi tek ajo. Apo ndërrove mendjen?

— Jo, shoku...

— Epo hë, de, se kemi dhe halle të tjera!

— Unë e kam fjalën te... mbjelljet, shoku kryetar. Brigadieri thotë se është menduar që parcela buzë lumit të mbillet përsëri me grurë.

— Po!

— Por ka dy vjet që po e provojmë një gjë të tillë dhe...

— Dhe çfarë?

— Po ja, mezi marrim farën që hedhim.

— Ashtu? E përse vallë?

— Se toka, thotë edhe xha Ramua me babanë, mban lagështirë dhe gruri nuk e duron... Nuk besoj të keni harruar, se ky është viti i dytë që po bëjmë autokritikë për këtë punë.

— E si mendon zotrote?

— Ta lëmë për pranverë, kur toka shkrihet e ajrosët dhe ta mbjellim misër.

— E di ç'ke ti, vajza e xhaxhait? — e ndërpreu, duke u përpjekur të mos e jepte veten. — Shko, se të presin shoqet dhe mos e vra shumë mendjen për këtë punë. Kupton? — dhe vërtiti me vrull në ajër shufrën e thantë, si të donte të trembte me këtë jo kalin, por atë, Ritën. Ajo e vështroi e çuditur kryetarin dhe i kundërshtoi. Ishte e bindur se kishte të drejtë.

Koci nuk i priste këto fjalë, ndaj mbeti gojëhapur. U kujtua atë çast se ajo ia kishte prerë rrugën edhe herë të tjera. Ia kishte thënë hapur mendimin e saj dhe të shoqeve e nuk qe tërhequr pa ia arritur qëllimit. Në fillim Koci e kishte dëgjuar duke ngritur vetullat. «Pa dale», kishte thënë me vete. Dhe ia kishte mbajtur vesh ndonjë mendim që i ishte dukur interesant. Po kësaj rradhe ai i shkroftëti kalit, duke e lënë vajzën të hutuar në mes të rrugës.

Rita kishte qëndruar si e ngrirë atje ku u ndanë. Edhe ajo çuditej me veten e saj. Nuk e pat menduar kurrë se mund t'i fliste aq prerë kryetarit. Dhe nuk e kishte parë herë tjetër aq të turbulluar. Mos vallë e pati ajo fajin që nuk diti të bisedonte si duhej me të? Ajo e kishte menduar krejt ndryshe këtë takim. Para se t'i priste rrugën, e kishte rrahur me gjakftohtësi punën në ishte apo jo detyra e saj ta bënte një hap të tillë e, si e kishte mbledhur top, qe këshilluar edhe me shoqet, por fundi...

Hodhi shatin në sup e mori për nga shoqet që pu-

nonin në arë. Ato po e prisnin. Rita vendosi të mos u thoshte të vërtetën. Do t'u thoshte diçka tjetër. E, ndër-sa vriste mendjen për këtë, sytë i zunë përsëri kalin e kryetarit, që ecte revan buzë arave, duke ngritur lart pluhurin e fushës. Kalorësi ngrihej e ulej mbi shalë me ritmin e hapave dhe e godiste papushim kalin. Te kthesa dikush i preu rrugën.

— Më fal, o shoku kryetar, po të pashë që po afroheshe dhe...

Koci zbriti duke u mbajtur në supin e tij.

— E përse të të fal, o Pasho, ç'gjynah ke bërë?

— Po ja, shoku kryetar, ty të nxjerr koka duman, kushedi nga vjen e ç'hall ke, kurse unë budallai shtrihem në hije, pa e bërë qejfin qeder. Po, të më besosh, shoku kryetar, mbrëmë nuk kam qenë hiç mirë.

— Ashtu, ë? Epo doemos, njerëz jemi e kemi dhe halle. E sikur të mos mjaftojnë këto, ngrihen edhe këlyshët e të japin mend. Hajde baba, të të tregoj arat: «E ke gabim, shoku kryetar. Unë mendoj kështu dhe ashtu...

Pashua zuri të shante, pa ditur as vetë se kë.

— Kush është ai i paturp, që të ka mërztitur kaq shumë, mor shoku kryetar?

— Ajo, thuaj.

— Vërtet? Grua është?!

— Çilimi fare.

— E mora vesh, Rita e xha Meros.

— Dora vetë.

— Ma merrte mendja. Por, s'ka faj ajo, faji është yti, shoku kryetar.

— E drejtë. Fajin e ka kjo kokë.

— Më fal edukatën, por ajo kokë është në rregull, shoku kryetar, se e ka drejt e drejt dhe nuk merret me ata që hedhin gurin e fshehin dorën. Se e di unë kush fshihet pas Ritës. Nuk ka kockë ajo për këto punë.

— Mos e thuaj atë, se është djalli vetë.

— Mor me të ujdiset, po si t'ia bësh Drinit dhe atij ujkut plak, Ramos.

— Ë pse, ç'faj kanë ata?

— Eh, më fal edukatën, shoku kryetar, por ajo mendje të ka marrë më qafë ty. Kujton se janë të gjithë zemërmirë e shpirtgjerë, si ti. Po jo, or jo. Ujqër janë. Dëgjo Pashon ti. Ja, merr atë, Ritën. Nepërkë është nganjëherë. Të kafshon aq keq, sa s'tregohet.

Ata heshtën një copë herë me vështrimin e tretur nga fusha. Koci Madhi u përpoq të dallonte se si ishin shpëndarë brigadat nëpër ara e me se merreshin. Që andej pa se të gjithë i ishin vënë punës e nuk ngrinin krye. Herë të tjera kjo gjë i ngjallte një ndjenjë të vërtetë kënaqësie. Por atë çast nuk i pëlqente asgjë. Ishte bërë nervoz e nuk i hiqej nga sytë Rita.

— Vajzë e prapë! — foli me zë të ulët, duke kujtuar fjalët që kishte shkëmbyer me të.

— E marr me mend, shoku kryetar, dhe të më besosh se më vjen keq. Megjithatë...

Dhe ai u mat të thoshte diçka, por sepse ndërroi mendje.

— Megjithatë, — pësëriti si i menduar, — mua më duket se edhe kjo gjë e ka ilaçin. Nuk di si do të thoshe ti, por unë nuk kisha për ta zgjatur fare këtë punë.

— Ku e ke fjalën, o Juridik?

— Do të ta them, shoku kryetar. Dhe të më besosh, për këtë gjë jam menduar e jam përpjekur ta kthej nga të gjitha anët. Zgjidhje tjetër s'ka.

— Përse?

— Për Ritën. I kam gjetur një burrë në qytet dhe them se këtë herë Mero Saliu do të thyhet. Ritën e do shumë ai, por fat më të mirë s'ka ku i gjen.

Koci Madhi nuk tregoi asnjë entuziazëm për këtë propozim. Madje u vrenjt edhe e pa me dyshim Juridikun.

— Vetëm për të këqia të vete mendja ty, o Pasho. E ke gojën zeher.

— Pse, shoku kryetar?

— Si pse, gjersa do t'i japësh rrugët Ritës. Ajo është vërtet ca e rrëmbyer, por nuk duhet ta nxjerrim nga duart.

— Më vjen keq, shoku kryetar por, kështu siç mendon ti, po i hap varrin vetes. Ke për të parë po s'i doli fjala Juridikut.

— E, e, mos i trash gjërat ti, se...

— Megjithatë, unë do t'i futem kësaj krushqie dhe do ta nxjerr në krye, gjallë a vdekur.

Koci Madhi nuk u përgjigj ndoshta Pashua nuk e kishte menduar dhe aq keq. Ajo, Rita, po i nxirrte shumë telashe.

VIII

Kur u kthye në qytet nga Fikasi. Temo Mushi e vrau mendjen shumë. Ato ishin për të ditë shumë të vështira. E kuptonte se duhej të merrte një vendim të rëndësishëm. Duhej të matej mirë para se ta hidhte këtë hap, që kishte të bënte, mbi të gjitha, me dinjitetin e tij. Ai kishte arritur një moshë të tillë, kur njeriut nuk i lejohet t'i marrë punët lehtë e lehtë. E ç'i duhej atij t'u hynte telasheve të tilla? Tërë jetën ai u kishte vënë gjoksin vështirësive me ndërgjegje të plotë dhe u kishte dalë në krye shumë detyrave. Kjo gjë edhe e kishte lodhur. Dhe mjekët e kishin parë të udhës ta çmobilizojnin nga ushtria e ta nxirrnin në rezervë, duke e këshilluar të çlodhej, gjersa të rimerrte veten e të bëhej përsëri i aftë për punë.

Por Temua nuk e duronte dot vetminë. Ai e kishte kaluar tërë jetën me andralla, me zhurmë. Qe mësuar të rronte me hallet e njerëzve e t'u vinte në ndihmë atyre me të gjitha forcat. Sa herë binte telefoni tamam kur ulej në tryezë e fillonte të hante i urritur.

«Shoku Temo, kemi këtë hall. Nuk dimë si tia bëjmë».

Ai i hidhte një sy së shoqes, pastaj ngjeshte kapelën dhe dilte, i ndjekur nga vështtrimet plot keqardhje të gruas dhe fëmijëve.

«Ju hani, mos u mërzitni. Do të kthehem shpejt».

Por ata e dinin se këto fjalë i thoshte thjesht për

t'i qetësuar. Kur futej midis shokëve, në mes të ushtarëve apo të njohurve, ai harronte çdo gjë. Bisedonte shtruar me ta. I dëgjonte gjer në fund. Pastaj jepte mendimin e tij. Dhe s'kishte kënaqësi më të madhe, kur arrinte t'i ndihmonte sado pak. Qëllonte që kthehej në shtëpi ndaj të gdhirë e flinte kur të tjerët ngriheshin. Por ndërgjegjen e kishte të qetë, të pastër dhe kjo e çlodhte. Mbase edhe nuk shtrihej fare për njëzet e katër orë dhe prapë ishte i freskët, i çlodhur, plot energji.

Kështu e kuptonte jetën ai. Dhe kështu kishte bërë vazhdimisht. Kurse tani... Mund të flinte jo vetëm natën, por edhe ditën. Të hante kur të donte. Të shëtiste. Të shihte një film e një ndeshje sportive. Të qeshte. Ndaj nuk e zinte gjumi as natën e jo më ditën. Ndaj kishte humbur gëzimin dhe qetësinë. Ishte disi ndryshe, kur merrej me punët e frontit në lagje, por megjithatë...

Ditët e fundit ishte përpjekur ta harronte fshatin. Por pikërisht kur mendonte kështu, e kishte të pamundur ta largonte mendjen nga Fikasi. Atëherë i kujtoheshin edhe ngjarjet më të vogla të atyre ditëve që kishte kaluar atje. I silleshin ndër mend bisedat me kooperativistët, shqetësimet e tyre. Po e humbiste përsëri gjumin, qetësinë. Dhe, për ta larguar mendjen, përpiqej të shëtiste sa më shumë, të takohej me të njohur, të bisedonte me ta. Po më kot. Sillej nga sillej dhe mendja atje i vinte. Ndaj vrau mendjen dhe më në fund i dha karar. Do të shkonte në Fikas. Të punonte atje. Ndosh-ta përgjithnjë. T'u vinte në ndihmë njerëzve. Të përpiqej të çonte e të zbatonte atje fjalën e partisë.

E mori këtë vendim dhe sikur u lehtësua. Nuk druhej t'i vështronte të tjerët. Madje sikur kishte diçka, të cilën donte t'ua tregonte të tjerëve. Ta ndante me ta gëzimin. Dhe e para që iu kujtua pas kësaj ishte e shoqja, Nora. Ai shpejtoi të takohej sa më parë me të e t'i tregonte për vendimin që kishte marrë.

Ndërsa i shoqi fliste, ajo u përlot. Nora e kishte ndjerë pothuajse sa ai shqetësimin e tij. E kush e njih-te më mirë se ajo? Ajo e kishte ndjerë se Temua bluan-te në mendje diçka me shumë rëndësi.

Po ashtu ajo e kishte ndjerë se kjo diçka ishte e lidhur me fshatin Fikas, ku i shoqi kishte qëndruar më shumë nga ç'kishte menduar e për të cilin ai i kishte folur gjithnjë e më shpesh ditët e fundit.

— Vendose? — e pyeti më në fund. Ajo priti me ankth përgjigjen. E dinte mirë që ai mendohej gjatë para se të vendoste dhe pastaj nuk kishte forcë ta luante nga e tija.

— Po, Nora. E di që ti do ta kesh ca vështirë, po nuk mundesha ndryshe, besomë. Atje ka kaq shumë punë, sa nuk ta merr mendja. E di se unë nuk do të bëj kushedi se çfarë, por edhe duarlidhur nuk rri dot... Pse më vështron ashtu?

— Më vjen keq për një gjë.

— Përse?

— Që nuk e pe të udhës të këshilloheshe me mua para se të vendosje. Kjo gjë nuk ka të bëjë vetëm me ty, por me të gjithë ne.

— Më fal, Nora.

— U trembe. Nuk kishe besim tek unë.

— E përse të gënjej, nuk kisha.

— Prandaj më vjen keq... Edhe për shëndetin tënd. Ti je i sëmurë. Të ishte këshilluar një herë me mjekun... Fshati ka shumë telashe. E ti s'je mësuar. Ja, për këto mendohesha unë. Sa për të tjerat, nuk ta kam frikën. E di se ti, po iu vure një punë, do ta nxjerrësh se s'bën në krye. Dhe nuk është hera e parë që ta them: gëzimi yt është dhe imi. Nuk të shoh dot kur vuan, kur s'të merr gjumi. Ti kujton se unë flë, por...

Ai iu afrua. I lëmoi flokët.

— Të falem nderit, Nora!

Qëndruam gjatë ashtu, pa këmbyer asnjë fjalë. Në ato çaste i ndjenë edhe më mirë shqetësimet e shoshokut. Harruan gjërat e parëndësishme, emocionet e vogla, dhe u përpoqën ta kuptonin tërësisht atë që po ngjiste në jetën e tyre.

Ai doli me hap të rëndë e të qetë nga shtëpia. Asaj iu duk sikur befas u përmbys diçka, kur shkoi ndër

mend se nuk do t'i dëgjonte ndoshta për shumë kohë hapat e tij tek ngjisinin e zbrisnin shkallët.

IX

«Tani duhet të ketë arritur në zyrën e tij» — mendoi Nora. Dhe nuk u gabua. Temua qëndronte para shokut të tij. Nisi t'ia tregonte të gjitha me radhë, ashtu siç kishin ndodhur. Ai e dëgjoi me vëmendje gjer në fund, pa e ndërprerë asnjëherë. E parandjeu se Temua nuk ia kishte thënë ende atë që ishte më e rëndësishme. Dhe kur ia tha, mbeti i hutuar për disa çaste. Pastaj u ngrit dhe krahëhapur shkoi drejt tij. E përqafoi fort duke mër-mëritur:

— Ti ke mbetur ashtu siç ke qenë: i ri dhe i zjarrtë, Për këtë, besomë, më vjen edhe mirë, edhe keq, sepse më duket vetja i plakur para teje.

Ata kishin dalë në tarracë dhe ecnin të menduar për krah njëri-tjetrit. Pas pak Tomorri u ndal. Qëndroi edhe Temua.

— E di, Temo? Mua më duket se në shëmbullin tënd kemi të bëjmë jo vetëm me një hap të guximshëm dhe me një shfaqje të moralit të shoqërisë sonë të re, por sidomos me diçka të bukur, simbolike. Do të thuash ti ku është e bukura, simbolikja këtu. Po a ka gjë më të bukur, më kuptimplote se të futesh në mes të njerëzve tanë të thjeshtë, në mes të fshatarëve tanë dhe të luftosh krah për krah me ta, që të bësh realitet atë ëndërr të bukur, për të cilën ti vetë u ke folur sa e sa herë dhe ua ke ndezur sytë flakë?

— O, dale, dale, unë nuk e kam menduar punën kaq gjatë.

— Shumë keq, në qoftë se nuk e ke menduar. Unë do të thosha se kjo është gjëja më fisnike, për të cilën e vlen të jetosh dhe të luftosh. Le pastaj që ajo kooperative na ka shkaktuar shumë kokëçarje dhe komiteti i partisë ka kohë që përpiqet t'i vërë syrin ndonjë shoku

të mirë, për ta dërguar atje. Nga kjo anë, propozimi yt erdhi tamam në kohën e duhur.

— Meqë ra fjala, shoku Tomorr, unë kam një kërkesë.

— Hë, folë!

Dua të më lejoni të punoj bashkë me kooperativistët, në arë.

— Më duket pak e vështirë të ta plotësojmë këtë kërkesë. Dhe e di përse? Ne nuk jemi ngushtë për një apo për pesë krahë pune në arë, po për shokë me përvojë, të pjekur, parimorë, të cilët t'i vënë gjërat në vend dhe ta nxjerrin Fikasin në rrugë të gjerë.

— Mbase keni të drejtë. Megjithatë, më lejoni ta vë si kusht kërkesën time.

— A, pa kushte, shoku Temo. Pa kushte. Megjithatë, hëpër hë detyrohem të bindem. Po mos ke dhe ndonjë hall tjetër?

— Do të kërkoja vetëm një gjë. Që të mos bëhet zhurmë rreth kësaj që po bisedojmë.

Tomorri tundi kokën. Ai e dinte mirë se më shumë nga çdo gjë, Temua urrente bujën.

Ata biseduan gjatë. Sollën ndër mend vitet e kaluara, kohën e luftës, shoqërinë e tyre, që nisi me krisma pushke dhe u bëri ballë provave të vështira. Pastaj folën për vjetët e pasçlirimit, për shtigjet e reja që nisën të çanin. Sa vështirë u qe dukur në fillim.

Temua mezi priste të kthehej në fshat, pranë nënës së tij plakë. Sado që e shihte qartë se para tij qe hapur një botë tjetër, të cilën gjer atëherë nuk kishte arritur as ta përfytyronte, prapëseprapë ai nuk mund ta mendonte veten larg fshatit të tij, të futur thellë atje në male. Një ditë pranvere të dyzet e pesës (s'e harronte kurrë atë ditë) e dogji malli për vendlindjen. U vërtit sa u vërtit në oborrin e ndërtesës së shtabit dhe më në fund u nis për të Tomorri, i cili ato ditë qe emëruar komisar divizioni. Çeli me rrëmbim darën e u fut brenda si furtunë. Pastaj nisi të fliste i shqetësuar.

— Ç'është kështu, mor vëlla? Për gjakun e shokëve, kjo nuk durohet, — dhe nuk diti as vetë se ç'nxori tjetër nga goja. Tomorri e vështronte. Temua u ul i lodhur në sofatin e dritares:

— Të më besoni si veten, shoku Tomorr, se nuk mund të pres më. Nuk mundem. Bëmë ç'të duash... — duke thënë këto, kishte hapur këmbishën dhe vështronte gjoksin leshtor, si të kishte atje ku ta dish se çfarë që do ta ndihmonte t'ia mbushte mendjen komisarit.

— Pa dale një herë, dale, mos u rrëmbe kështu! Ku e ke hallin, xhanëm, se po më çudit. Qetësohu një herë, ndiz edhe një cigare, pa pastaj mbase merremi vesh.

— Nuk mundem, Tomorr. Nuk mundem. E kupton? U bënë katër pesë muaj që pres përgjigje. Sa do të vazhdojë kjo mesele?

Kur i ra në të, komisar i vuri duart në ije dhe qeshi me lot, duke e lënë Temon gojëhapur. Kishin shumë kohë që jetonin bashkë, po Temua nuk e kishte parë kurrë të qeshte kështu. Dhe as vetë nuk e kuptoi se si iu zbut ajo ndjenjë, që e kishte pushtuar pak më parë dhe e kishte shtyrë të hynte me aq rrëmbim në zyrë. Ndezi cigaren e nisi të fliste ngadalë:

— Mos ma vërë re, shoku komisar. E pashë që e shkela ca. Po më beso. Kam kaq muaj që pres dhe nuk më durohet më. E përse ta bëjmë tërkuzë këtë punë? Më mirë ta presim që tani. Lërmë të kthehem në fshat dhe nuk do të të bie më kurrë në qafë. Do lëruar toka, do mbjellë, do prashitur misri... Gjer kur do të rrojmë duke ngrënë bukën e të tjerëve? Ne jemi bujq dhe na mbetet ja, mu këtu, në fyt ajo bukë.

Komisari kishte mbështetur shpinën në karrige. E donte shumë atë njeri. Ai kishte luftuar sa për katër, ishte bërë edhe një komandant i mirë toge, por heras herës i dukej se thellë në shpirt kishte mbetur bujk, fshatar, që mezi priste të merrte në dorë parmendën e t'i bënte qetë erë. Me sytë e mendjes ai i zhveshi ngadalë uniformën e partizanit, kapelës me yll, e veshi me rroba të trasha, shajaku e festën në kokë dhe e përfytyroi duke ngarë qetë në brezda.

Dhe i shkrepri komisarit ta ngacmonte!

— A, gjer këtu, shoku Temo. Më duket se shkele në dërrasë të kalbur. Ç'është ajo «bukë e botës» që më zë në gojë? Kujt i thua «botë» ti. Popullit? Bashkëfshatarëve të tu, për të cilët e bëre trupin shoshë me plumba? Atyre që ndanë me ty dertet dhe kafshatën e fundit të misërnikes? Nuk më besohej të gaboje kaq rëndë. Më vjen keq! Shumë keq! Mos të të kisha shok...

— E po mirë, o Tomorr. Lëre mos e nga më tutje. Ja e shkela ca. Po, kur mendoj fshatin, punët e stinës, nënën që është ropatur tërë jetën e nuk ka parë e varfëra as një ditë të bardhë, nuk e kuptoj se si më mbli-dhet një lëmsh këtu në gjoks e s'më lë të ngopem me frymë. Fundi, tani atdheu u çlirua dhe barrën që morëm mbi vete e shpumë atje ku duhej.

Komisari u ngrit, iu afrua dritares dhe nisi të fliste ngadalë, sikur ai që dëgjonte të ishte diku jashtë dritares, i mbështjellë nga mугëtira e mbrëmjes që po binte.

— Ashtu është, vërtet. Atdheu u çlirua. Po mos harro se na duhet të bëjmë ende një rrugë shumë të gjatë për të arritur atje ku i kemi premtuar popullit. Si thua ti, tani që derdhëm gjithë këtë gjak të tërhiqemi sekush në punën e tij dhe t'u themi zotërinjve pasanikë: Kjo ishte një shaka e vogël, ne ju treguam sa ju vlen lëkurra, tani urdhëroni e qeverisni prapë, se ne do të merremi me bujqësi e blegtori!

Temua kruante kokën dhe nuk guxonte ta shikonte në sy komisarin.

— Mirë, xhanëm, mirë. Të drejtë ke. Ballistët dhe të pasurit të hipin këtu e të shohin Stambollin. Po ti vetë the ama, se — socializmi kërkon të ngasësh mirë qetë, ta punosh arën më mirë se dje, të mësosh maqinën — dhe, duke kujtuar se e zuri ngushtë komisarin, shtoi: — Kështu ke thënë, mos e ha fjalën tani.

— Në asnjë mënyrë. Po m'u përgjigj ti më parë: kujt do t'ia lësh batalionin, shoku toger?

Temua u kthye me nxitim për të parë togerin që duhej të qëndronte prapa krahëve të tij dhe u habit e ngriti supet, kur vuri re se në dhomë ishin vetëm ata të

dy. Gjer atë çast kishte qënë thjesht komandant toge, pa gradë e gjë.

— Me kë fjalose kështu, shoku komisar?

— Me ty, shoku komandant. Kur hape derën e u futte brenda, unë porsa mbarova së lexuari urdhërin e Komandantit të Përgjithshëm dhe mendoja se ç'duhet të bëj për të ta mbushur mendjen se që të heqësh dorë njëherë e mirë nga lutjet e muhabetet e fshatit dhe t'i përvishesh punës vendçe. Partia të ngarkon të komandos një batalion dhe, bashkë me mua e shokët e tjerë; të luftosh në Divizionin e mbrojtjes së popullit, gjersa të shfahrosen edhe mbeturinat e fundit të armikut që janë fshehur maleve.

Dhe biseduan gjatë me njëri-tjetrin, pa e vënë re se po kalonin orët e nga majëmalet po derdhej mbi qytet një dritë e dobët, e largët. U përpoqën t'i përfytyronin sa më qartë kohët që do të vinin, shtigjet nga do të kalonin paskëtaj. Në ato shtogje e gërxhe ata u përleshën përsëri për vdekje me armiqtë. Temua mori kështu edhe një plumb tjetër, i cili, siç thoshte mjeku, i kishte mbetur nën kafkën e kokës, gjë që nuk do ta besonte kurrë, po të mos e ngacmonte herë-herë dhembja e kokës. Ndoshta kjo do të bëhej shkak që të kthehej më së fundi në fshat. Por pa pritur e pa kujtuar e njoftuan se do të nisej së shpejti jashtë shtetit, së bashku me një grup shokësh. Pasi të hiqte plumbin, do të vazhdonte atje studimet e larta ushtarake.

Dhe rodhi pastaj shumë kohë. Temua mbaroi akademinë dhe komandoi njërin repart pas tjetrit. Jeta ushtarake, stërvitjet dhe punët e shumta e me përgjegjësi të ushtrisë e rrëmbyen aq shumë, sa ai harronte shpesh dhe veten e tij. Tani fshati dhe punët e bujqësisë mbejnë si një kujtim i largët dhe ai u dha i tëri pas jetës ushtarake. Ndaj, kur pas një stërvitjeje të lodhshme disaditore kishte ndjerë një kapitje të plotë dhe mjekët i rekomanduan një pushim me afat të gjatë, ai ishte tronditur shumë. Megjithatë, ishte i bindur se kjo gjë do të kalonte shpejt. Po pas vitit të parë, të cilin e kaloi më shumë nëpër kampe pushimi, ai e ndjeu se do të

ishite e vështirë të kthehej përsëri në gjendjen e parë, gjersa një ditë (eh, ç'ditë që ajo!) i propozuan të dilte në rezervë «Le ta quajmë kështu, se ti gjithnjë ushtar je» — kështu i kishte thënë një shok në ministri. Temua e kishte vështruar në heshtje, pastaj fytyra e shokut i që topitur e megjulluar dhe kishte dalë nga zyra pa e përshëndetur.

Kur u fut drita në zyrën e sekretarit dhe ata nisën të zbrisnin shkallëve të komitetit, mbi qytet po binte e heshtur dhe e lagësht mesnata. Qyteti ishte kredhur në një gjumë të thellë. Tej, në fushë, ndrisnin aty-këtu dritat elektrike, si ca sy të zbetë e të harruar nate.

Ata çapiteshin ngadalë mbi asfalt, nëpër një rrugë të ngushtë, nga të dyja anët e së cilës ngriheshin ndërtesa të larta, që merrnin forma e përmasa ireale në sfondin e qiellit. Heshtja i jepte zhurmës së hapave një tingëllimë të çuditshme, ndërsa mbi krye dridhej drita e zbetë e yjeve.

Atë natë, në shtëpinë e Temo Mushit pothuajse nuk vuri njeri gjumë në sy. Në mëngjes herët u ngritën të gjithë në një kohë dhe asnjëri nuk u çudit për këtë. Nora me fëmijët e përcollën gjer te stacioni i autobusit. Aty u ndanë. Atë ditë Temos nuk i pëlqente ta bënte rrugën me makinë. Donte të ecte më këmbë fushës dhe t'u ngjitej me një frymë kodrave, që ngriheshin mbi supet e njëra-tjetrës gjer lart, në rrëzë të malit. Dhe ashtu bëri. Ai e la prapa shpinës qytetin. Nuk i zinin këmbët dhe. Ecte me një çap të madh, duke i hedhur këmbët një këtu e një atje, dhe prapë i dukej se qëndronte në vend fshati, në vend që ti afrohej, i largohej. Mendime nga më të ndryshmet e më të çuditshmet e sulmonin atë mëngjes dhe ai, si të donte të shpëtonte prej tyre, e zgjaste gjithnjë e më shumë hapin. Ecte dhe vazhdonte të përsëriste me mendje bisedën që kishte patur dy ditë më parë me sekretarin e partisë. Donte t'i rikujtonte edhe një herë një për një fjalët e tij. Mbi të gjitha i kishte pëlqyer mendimi mbi vazhdimësinë e një rruge, të cilën ai në të vërtetë e kishte nisur shumë kohë më parë, kur këtyre grykave gjëmonte pushka partizane.

Duke u ngjitur përpjetë kodrave, i dukeshin aq të njohura e të afërta ato gërxhe e monopate, të cilat i kujtonin fshatin e tij, që fshihej prapa malit, atje ku ende shinin pllajave e monopateve ditët e fëmijërisë dhe të rinisë së tij. Ndaj mezhda, ugari, tufa e bagëtive, zilet dhe këmborët i ngjallnin aq shumë kujtime, të cilat nuk qenë shuar, siç kujtonte disa herë, po qenë strukur diku thellë në veten e tij.

Ai kishte lindur e qe rritur këtyre anëve dhe, megjithëse kishte më shumë se njëzet vjet që jetonte qyteteve, gjithnjë e quante veten djalë fshati. Për të ruante kujtimet më të bukura. Shpeshherë, kur kthehej i lodhur nga reparti e nuk e merrte gjumi, ai përpiquej të harronte çdo gjë dhe të kujtonte vendlindjen, shtëpinë përdhese, rrugicat ku kishte luajtur me shokët, lëndinat ku kishte kullotur bagëtinë. Ato i shfaqeshin në kujtesë me një gjelbërim të butë e të ndezur, të cilin nuk e kishte ndeshur askund tjetër, sado që kishte rrahur shumë shtigje e kishte shkelur shumë vise. E ja tani tek e shtrinte hapin drejt këtyre vendeve, drejt fshatit.

Si do ta prisnin njerëzit atje? A do të kishte forca të bënte me të vërtetë një punë për të qenë? E, ndërsa ngulmonte të arrinte sa më shpejt në Fikas, ai as që e merrte me mend se në ato çaste Çaushi po zbriste teposhtë fushës, duke grumbulluar rreth vetes fshatarët kureshtarë.

— E morët vesh, shokë? Po na vjen Temo Mushi.

— Ja ç'na qenka! Kurse ne menduam se ç'do të na thoshe!

— Pse, e vogël të duket kjo? — pyeti Çaushi.

— E po jo dhe kushedi se çfarë, de! Shokun Temo këtu e patëm para disa ditësh.

— Po iku, ama.

— E pastaj? Prapë do të ikë.

Çaushi e kuptoi se nuk kishte thënë më kryesoren dhe shtoi në çast:

— Shoku Temo këtë radhë nuk vjen për të ikur. Do të qëndrojë me ne. Do të punojë me ne...

— Kryetar kooperative?

Në një çast u duk sikur gjethet nëpër degë e ndalën fëshfëritjen e u kthyen nga Koci Madhi. Ai e kishte humbur fare.

— Atë nuk e di. Kur të vijë, do t'i sqarojmë të gjitha.

Po Pasho Juridikut nuk iu durua!

— Ai mund të vijë ç'të dojë, por... — dhe nuk e mbaroi mendimin. E përse të nxitohej? Ku u dihet këtyre punëve! Sidoqoftë, Koci ishte aty dhe e dëgjonte. — E sa për punën e kryesisë, — shtoi si u mendua, — ajo nuk varet nga asnjëri. Ne e kemi zgjedhur kryetardin tonë, — ai vështroi me përlulje nga Koci.

Po asnjëri nuk ua vinte veshin fjalëve të tij. Ai hutim që kishte ngjallur lajmi i ri kishte kaluar, dhe kooperativistët nisën ta tëhollnin punën ashtu siç ua priste mendja atyre. Disa lidhnin shumë shpresa me ardhjen e Temos, të tjerë kishin gjetur karar me Kocin dhe e shfaqnin sheshit shqetësimin, kurse një pjesë vetëm dëgjonin dhe nuk nguteshin të jepnin mendim.

— Ore, të vijë shoku Temo këtu, pa le të mos bëjë asnjë punë — thoshte Ramo Bardhi.

— Ashtu them dhe unë, — hidhej një tjetër.

Gramozin nuk e mbante vendi:

— Ta shihni tani ç'ka për të vajtur, mor shokë. Vrima e miut pesëqind grosh do të bëhet për ca e ca, — dhe shihte nga Juridiku. — E he, harro mushkë Valarenë, se Ali Pashën e prenë. Ma luaj bishtin tani, po deshe.

— O bo bo, ç'do të vejë!

— Ta shikoni po nuk e filloi nga kopshtet dhe bagëtitë personale, — vazhdoi Gramozi.

Me të dëgjuar këto fjalë, disa kërcyen përpjetë, si t'i kishte shkelur njeri në kallo. I pari xha Merua.

— E more, ç'ke ti, që i merr nëpër gojë personalet? — pyeti duke ngrysur vetullat.

— Si ç'kam? — ia ktheu Gramozi. — Nuk ke parë ç'flitet nëpër gazeta për personalet? Apo s'të vjen mirë,

se e ke shtuar sipas qejfit tredynymshin dhe më ke marrë kopshtet më të mira!

Xha Merua u bë prush në fytyrë, sikur ta kishte shtrënguar njeri për fyti. Nuk mund të përmbahej, po ngriti shkopin përpjetë dhe u lëshua drejt Gramozit:

— Ç'ke, që më zë në gojë personalet, mor bir bush-tre! — i shfryu dhe i lëshoi pastaj një të sharë vendçe.

Gramozi nuk luajti. Ai ngjeshi kokën në mes të shpatullave të gjera dhe e vështroi drejt.

— Si ç'kam, o xha Mero? Të gjitha të këqijat nga ajo e shkretë personale na vijnë. Ja, më thuaj, përse s'del çdo ditë në punë ti?

— Përse të të pëlcastin!

Po ai prapë nuk u tërhoq. Vazhdoi të fliste gjakftohtë:

— T'u pëlcastin atyre që lënë shapkat pas kopshteve e bagëtive personale.

— Ato mos i zë hiç në gojë.

— Në daç dhe nuk i zë. Po ta dini si buka që hamë, se po i vjen fundi personales.

— Jo, more, e pse vallë?

— Si përse? Po ja, thuama ti, ku shkojmë ne: në kapitalizëm, apo në socializëm?

— Atë e di dhe bufi që në socializëm...

— Po Lenini ç'ka thënë? Prona private lind çdo ditë edhe çdo orë kapitalizmin. Ja, kështu ka thënë fjalë për fjalë.

— Po pastaj?

— Pastaj kazmën personale që nga themelet. Të mos i mbetet as nami, as nishani. Të gjitha të bëhen pronë e popullit. Ata që kundërshtojnë...

— Po Statuti?

— Në zjarr, bashkë me ungjillin dhe kuranin. Keni për të parë po s'u bë kështu.

Dhe nisi prapë zhurma, thirrjet, të sharat. Gramozi do ta kishte parë veten shumë ngushtë, po të mos qe futur në mes Fuati.

— Ç'keni kështu, mor shokë? Ne nuk kemi ardhur këtu për t'u ngrindur.

— Si të mos grindemi? Nuk e dëgjon ç'këput ky birbua, të pjekura e aguridhe?

— Le të thotë ç'të dojë. Ato punë i di partia. Ne do të bëjmë si të mendojë ajo. Dhe shoku Temo është i dërguari i partisë.

— A do ta presim?

— Ta pret mendja që do të dalim, — u hodh përsëri xha Merua. — Po më shpjego një herë: ka ndonjë lidhje ardhja e tij me personalen?

Fuati vuri buzën në gaz.

— Jo, nuk ka.

— Ashtu më rrofsh. Hajdeni tani.

Dhe nisën të zbritnin ashtu grumbull drejt kodrave. Ishin qetësuar të gjithë, si lumi kur ulet në fushë.

Po atë mbrëmje në Fikas u mbledh organizata bazë e partisë dhe sekretar Fuati u prezantoi shokëve anëtarin e ri të saj. Temua e ndjente se mbi të qenë drejtuar të gjitha vështrimet e shokëve. E, ndërsa komunistët e morën fjalën njëri pas tjetrit për ta përshëndetur e për t'i uruar mirëseardhjen, duke shprehur aprovimin për këtë hap të tij, ai e ndjente se ata po e çmonin ndoshta më tepër nga ç'duhej këtë hap. Ndërkaq e kuptoi se duhej të thoshte edhe vetë diçka. Dhe u ngrit. I pa të tërë me radhë. U habit kur vuri re se si ishin ndezur vështrimet e tyre. Dhe foli ngadalë:

— Ju falemi nderit për pritjen e ngrohtë! E vërteta është se krenar duhet ta ndjej veten unë që ndodhem në mes jush. Dhe jua them më zemër të hapur se e ndjej. — Ai heshti një çast. U mendua. Sa shumë gjëra kishte për të thënë. Dhe sa vështirë e kishte t'i shprehte të tëra ato që ndjente.

— Krahina e Goresë, — shtoi pas pak, — kurdoherë, po sidomos gjatë luftës e ka treguar veten.

— E ka treguar dhe e tregon!

— Natyrisht, — vazhdoi Temua. — Kjo është arsyeja që në mburremi me të dhe do të bëjmë që të mbetet gjithnjë e tillë.

Pastaj u ul.

Mbledhja kishte mbaruar. Njerëzit e rrethuan dhe seç donin t'i thoshin, seç donin ta pyesnin.

Vetëm Koci Madhi ishte hutuar e rrinte si mbi gje-mba.

XI

Ato ditë asnjeri nuk ishte për punë. Nëpër rrugë, në ara, në shtëpia e kudo flitej për Temon. Kooperativistët e kuptonin se ardhja e tij nuk ishte e rastit. Ata e dinin mirë se Temo Mushi ishte njeri i zoti e i nderuar dhe e merrnin me mend se partia nuk e kishte dërguar në mes tyre sa për të shtuar një lugë në sofër apo një bel në arë. Gjithnjë e kishin çmuar Temon si një luftëtar trim e të vendosur dhe njeri me zemër të bardhë, ndaj kishin respekt për të. Nga kjo gjë kooperativa e tyre do të kishte vetëm të mira. Po nuk kaloi shumë dhe nëpër qoshe të rrugëve e nëpër ara nisën të hapeshin disa fjalë të çuditshme. Disa njerëz, që hidhnin gurin e fshihnin dorën, thoshin se Temo Mushi ishte njeri i këllëcit dhe... po të mos dinin t'ia prisnin hovin që në fillim nuk do ta kishin mirë. Dhe merrnin pastaj rrugë bisedat e gjata e të pambaruara, sidomos rreth kopshteve personale dhe pazarit.

— E dini? Thonë se Temo Mushi ka kërkuar që të vihen njerëz tek ura para qytetit.

— E përse do ta bëjë këtë?

— Hë, përse! Që, kur të shkojmë unë e ti në pazar për të shpënë një shportë me fiq, të na i marrë dhe ata e të na lënë me gisht në gojë, që të mbyllemi në arat e kooperativës e të mos na bjerë fare në mend pazari.

Dhe nisën të lëvrinin poshtë e përpjetë thënie nga më të pabesuarat, të cilat shpesh binin në kundërshtim me njëra-tjetrën.

Vetëm ata që e njihnin mirë Temon nuk bëheshin merak për këto fjalë. Xha Ramua i kishte lëshuar një dhomë, por ai nuk kishte pranuar dhe e kishte ngritur krevatin në zyrën e këshillit. Drini me shokë e shoqëronin ngado që lëvizte me vështimet e tyre kureshtare

e plot admirim. Dhe kur e binte rasti të punonin krah tij, apo të bisedonin me të, ata ndjenin një kënaqësi të vërtetë. Pastaj nuk u durohej sa t'u tregonin të tjerëve, duke u përpjekur t'i zmadhonin gjërat e t'u jepnin një kuptim të veçantë edhe hollësive më të parëndësishme.

Por kureshtja e fillimit më në fund u shua pak nga pak. Jeta mori përsëri rrjedhën e zakonshme dhe kooperativistët e Fikasit ranë për një kohë në qetësi. Ato ditë xha Merua u dha i tëri pas kopshtit personal, me pasionin e një njeriu që gjen në këtë punë një kënaqësi të vërtetë; ndërsa Pashua nisi ta qortonte veten që ishte treguar dritëshkurtër në fillim. Ai e pa të udhës që të gjente një mënyrë për t'u afruar me Temon e për t'i dalë përpara çdo të papriture, se ku i dihej ç'rrjedhë mund të merrnin ngjarjet.

— Si të duket ty kjo punë, shoku kryetar? — e pyeti Kocin, i cili atë mëngjes tërhiqte kalin nga freri e nuk vendoste ende t'ia hipte.

— Cila punë?

— Po ja, o shoku Koci, puna e Temos.

— Atë ma shpjego ti me ligjet dhe nenet e tua. — ia ktheu Koci.

— Aha, këtu s'pinë ujë nenet, se, po të ishte për to. Temo Mushi nuk do t'i kishte mbushur njëzet e katër orët në Fikas. Ç'do ai në kooperativë, gjersa nuk është anëtar i saj? Përse i fut hundët atje ku s'i takon?

Ata ecën një copë rrugë si zakonisht, njëri përpara e tjetri pas. Pastaj Pashua zgjati hapin dhe i doli në krah kryetarit. Ai nuk e kishte bërë kurrë një gjë të tillë. Gjithnjë i kishte lënë të ecnin përpara si kryetarin, ashtu dhe kalin e tij. Po këtë herë mendoj se problemi që do të bisedonin kishte shumë rëndësi për të ardhmen e të dyve (se ai e kuptonte që nuk mund të qëndronte gjatë në fshat, pa përkrahjen e Koci Madhit), ndaj u mendua dhe e ngau më tej bisedën:

— Se si më duket ai njeri! Është shumë i prerë. Dhe sa mirë i vete muhabeti me ca njerëz, si Fuati, Dri-
ni e Ramo Bardhi.

— Hë, mo dhe ti, ku të vete mendja.

— Unë kam hallin tënd, o kryetar, se sa për vete...
— E pse timin?
— Se, afër mendjes, Temua nuk ka ardhur këtu të zërë vendin tim.

Koci u bë në çast nervoz. Juridiku e shkeli atje ku s'duronte.

— Të kam thënë se nga njëherë kjo goja jote nxjerr helm, o Juridik. Më mirë mbylle të shkretën!

— Dakord, po hesht, — dhe eci një copë herë pa bërë zë. — Po ti nuk ke ndonjë fitim nga kjo gjë. E keqja s'të vjen nga unë (Koci e dinte vetë këtë). Në je i zoti, mbyllja atij dhe jepi një dush të fortë, që mos ta shikojë rrugën nga të shkojë.

— Kujt?

— Temos.

— E mirë, de, mirë. Folë një çikë më ngadalë, se fjala ka këmbë, — dhe Koci tregoi me kokë fshatarët që punonin pak më tej. Ishte hera e parë që trembej nga kooperativistët. Zgjatoi hapin, që të largohej prej tyre e të vazhdonte më qetë bisedën.

— Mirëmëngjesi, shoku kryetar! — e përshëndeti Gramozi me zë të lartë, që nga ara.

— Mirëmëngjesi!

— Mirëmëngjesi dhe ti, nënkryetar Juridiku!

Pashua e vështroi me frikë dhe vetëm u përkul, po nuk nxori fjalë nga goja. Gramozi qeshi, siç e kishte zakon, duke bërë që t'i tundeshin shpatullat e gjera dhe i ndoqi pas, pa e ditur as vetë përse e bëri një gjë të tillë.

Vajzat kishin ndërprerë punën dhe flisnin plot zhurmë. Shkëndijën e hodhi njëra nga ato, që ngrinte e ulte me përtesë shatin dhe kishte mbetur shumë prapa shoqeve.

— Eh, moj botë e rreme! — foli ajo, duke drejtuar trupin e duke i mbledhur me shami flokët, që i ishin varur mbi ballë.

— Ç'ke, Nado, apo të ka zënë gjë qymyri?

— Mua qymyri?! Jo, moj, ti, mua s'më zë as dreqi e jo më qymyri. Ta kam lënë ty atë punë.

— Atëhere përse psherëtin?

— Ja, them sa mirë do të ishte sikur të isha dhe unë djalë.

— Shiko, na mbiu në arë Dija e atij librit. Epo mirë, ja, ta zëmë se je djalë, ç'do të bësh pastaj?

— Ç'do të bëj? Asgjë, Do të zë një qoshe, si burrat dhe do të luaj derën. Pse, pak vrima ka kooperativa? Në mos brigadier, llogaritar, në mos shitës, roje nate a karrocier. Mjafton që të mos i bija shatit.

— Budallaqe! Për shatin e ke hallin ti?

— Po përse tjetër? Nuk e sheh se të janë bërë faqet si opingë? E ç'të të duan ty djemtë, o e mjerë. Atyre u lëshon goja lëng për ato të qytetit, që u zbardh faqja si kartë cigareje.

— E shkreta vajzë! Ka vajtur dëm.

— E përse të mos tallesh ti? Më vafsh shëndoshë. E sigurove qytetin për vete.

Tjetra u skuq gjer te veshët dhe i ra shati nga dora, po vajza që e kishte emrin Nado as që e vuri re këtë.

Dhe Rita më duket e siguroi qytetin. Ç'është ajo, si thëngjilli i mbuluar, që të djeg përvëluar!

— Vërtet thua?

— Ju betohem që kështu dëgjova.

Vajzat e lanë punën dhe zunë të thërrisinin:

— Rita...

— Rita...

— E shikoni? Na dëgjoi dhe u fsheh.

Dhe nisën prapë të thërrisinin. Po Rita bënte sikur nuk dëgjonte. Disa çaste më parë, ndërsa shoqet kishin filluar të bisedonin, ajo shfrytëzoi rastin dhe u largua pa u rënë në sy. Pak më tej ajo kishte dalluar Drinin, që përgatitej të hipte në një shtyllë tensioni për të rregulluar linjën, dhe u gjend pranë tij me një shtamë në dorë. Ai u hutua fare nga kjo e papritur.

— Rita, po ti këtu?

— Po shkoj te burimi të mbush pak ujë, — gënjeu Rita dhe u skuq nga turpi.

— Sa mirë që bërë! Pa ulu të rrimë pak, — i foli ai.

— Nuk mundem. Më presin shoqet, — gënjeu përsëri ajo.

— Atëherë po të shoqëroj. E di sa etje që kam? M'u tha gjuha.

Ajo nuk kundërshtoi dhe ata nisën të çapiteshin në heshtje pranë njëri-tjetrit. Ishte hera e parë që ecnin kështu, vetëm, larg fshatit e njerëzve. Drinin e dehu kjo lunturi e papritur dhe nisi të shqetësohej se mos takonte njeri dhe i humbiste shpejt ato çaste aq të lumtura. Kurse Rita vështronte gjithnjë e hutuar anash dhe nuk ishte e zonja të thoshte asnjë fjalë. Për një kohë, bile, iu duk se u mpi e tëra e nuk do të mund të hidhte dot asnjë hap. Nuk qe e zonja as t'i fliste, as ta shikonte. Çdo gjë sikur iu mjegullua përreth. Por më në fund kjo i kaloi. Vështrimi dalëngadalë iu qartësua. I dukej sikur po shkelte në vise të panjohura. Ara, pemët, rruga ku hidhte hapat dhe gjithshka tjetër kishte marrë një shkëlqim të çuditshëm. Iu duk se e tërë bota merrte pjesë në gëzimin e saj. Befas diçka rrëshqiti anash, nëpër gjethë. Ajo u mbështet e trembur në supin e tij. Ai i kapi duart dhe ia shtrëngoi.

— U trembe? — i mërmëriti në vesh. — Është zog. Shiko ku e paska ndërtuar folenë!

Ajo e ndjeu aq afër frymëmarrjen e tij, sa u hutua krejt.

— Paska të vegjël brenda! Sa bukur!

Dhe mori të ikte.

— Dale. Rimë edhe pak, — iu lut ai, — shiko sa mirë e kanë ndërtuar folenë! Dhe në ç'vend të fshehur, të çetë!

Ai i kapi duart dhe u përpoq ta afronte.

— Ç'bën kështu!? Je në vete?!

— Rita! Unë... unë e kam pritur tërë jetën një çast të tillë...

Ajo mblodhi forcat dhe iu shkëput me vrull nga duart. Vrapoi. Ai e ndoqi pas. Arritën me një frymë tek burimi. Vështruan një copë herë ujët që gurgullonte përfund shkëmbit. Drini u përkul të pinte.

— Sa mirë është këtu! — foli, duke shikuar si në

pasqyrë fytyrën e tij që lëkundej mbi sipërfaqen e lëmuar të ujit. Shoi etjen me ujët e akullt dhe u ngrit i kënaqur. Rita e vështronte e hutuar.

— Po ti nuk do të pish?

Ajo e kishte përhumbur vështrimin mbi buronjë.

— Ktheu nga ajo anë dhe mos më shiko, — iu lut me gjysmë zëri.

Ai u bind. Ajo vuri duart mbi dy gurë të lëmuar dhe u ul ngadalë, si të donte të përqaftonte veten e saj, që e vështronte, e zbetë nga fundi i burimit. U përpoq ta dallonte se ç' shprehte si vështrim: qortim apo aprovim, frikë apo gëzim. Por nuk mundi të përcaktonte asgjë me saktësi. Dhe as që donte ta vriste mendjen. I hodhi disa grushte ujë fytyrës, pastaj piu me etje. Sakaq, Drini që kthyer nga ajo. Iu afrua mengadalë dhe seç i mermëriti në vesh. Ajo u ngrit e trembur dhe ata u gjendën fare pranë njëri-tjetrit.

XII

Ishte koha e mbjelljeve të vjeshtës. Koci, në kohën e fushatave lëvizte aq shumë sa nuk i zinte këmba dhe. Periudhat e mbjelljeve apo të korrjeve zënë një vend të veçantë në jetën e fshatarit. Ai gjallërohet si asnjëherë tjetër, sa harron shtëpinë, të afërmit e çdo gjë dhe gdhiet e ngriset në fushë. Veç kësaj Koci ishte i sigurtë se gjatë fushatave mbinin si këpurdhat edhe ekipet e kontrollit, të cilat nuk e linin për asnjë çast të qetë. Ai përpiqej ta gjenin kurdoherë në krye të punës e ta shihnin me sytë e tyre se Koci Madhi ishte njeri me vlerë e nuk ia hante qeni shkopin (në qoftë se punët nuk shkonin mirë kohët e fundit, s' ishte faji i tij). Por sivjet kishte dhe një arsye tjetër për ta bërë këtë. Në Fikas kishte ardhur Temo Mushi dhe poshtë e lart po dëgjoheshin zëra — këtë ia kishte thënë jo një herë Pashua — se një ditë ai do t'ia zinte vendin Koci Madhit. Ai donte t'u jepte të kuptonin të gjithëve se nuk e kishin zgjedhur më kot kryetar dhe se e meritonte më shumë nga të gjithë atë vend.

Veç kësaj, si njeri me përvojë të gjatë në punët e drejtimit, Koci kishte menduar se nuk është e thënë që kryetari të rropatet e të lërë shapkat arave gjatë gjithë vitit. Bujqësia e ka tërë punën me fushata, mendonte. Në këtë kohë po, duhet të dijë t'i qëndrojë punës në kokë, t'u japë rrugë njerëzve e t'i vërë në lëvizje, pa pastaj mund ta kthejë festen mbi sy. «Bujku, thoshte nganjëherë kur bëhej çakërçejf, është si ato maqinat, që duhet t'u hedhësh në kohë benzinë, vaj e ujë dhe t'i vësh në moto., pastaj këputja gjumit po deshe. Do të punojë për bukuri tërë ditën».

Dhe ato ditë s'i zinte këmba vend. Me shkathësinë e një njeriu që i di mirë punët e veta, ai zinte me marifet vendin nga binte më shumë në sy dhe, si një komandant i zoti, jepte që andej me zë të lartë urdhëra e udhëzime, duke u përpjekur të mbante në dorë të gjitha fijet e drejtimit. Në kësi rastesh as ngutej, as vonohej, po dinte të nuhaste me mjeshtëri çastin më të volitshëm, kur të tjerët i kthenin sytë nga ai dhe prisnin çdo të thoshte. Kjo gjë mirrte për të një rëndësi të veçantë, sepse, siç thoshte vetë, njeriut mund t'i bjerë bretku në punë ditë e natë por, në qoftë se nuk është i zoti ta reklamojë një çikë atë që bën, atëherë lumi që i mori të tëra. Ndaj gjithnjë i kishte pritur me përzemërsi e solemnitet korrespondentët e gazetave dhe ekipet.

Dhe ndonjëherë kishte ndodhur që edhe kishin shkruar mirë për kooperativën dhe kryetarin e Fikasit. Në rast të tilla ai ulej në tryezën e zyrës dhe priste me orë të tëra sa të binte zilja e telefonit e të dëgjonte zërin e ndonjë shoku apo të njohuri:

«Urime, shoku Koci, urime! Mor po ç'është kështu, ia bëre fora».

«Falemi nderit, por nuk ju kuptoj: përse e keni fjalën?»

«Si përse, për artikullin që doli dje në gazetë. Dhe ç'artikull se!»

«Pse, është botuar ndonjë artikull? E ku marrim vesh ne këtej se ç'bëhet në botë, mor vëlla. Na ka mbirë gruri

e kallamboqi në tru, mirë që s'harrojmë edhe emrat e grave».

«Hajde, hajde, se je djall i madh ti. Me misrin vërtet s'bëre gjë, por për duhanin ua kalove të tjerëve. E dëgjova vetë shokun Tare». «E tundi Fikasi tha. Djalli vetë ai Koci Madhi».

«Vërtet? E po ç'të bësh. Po punove, mor vëlla, të gjithë të duan. Po e katranose...»

«Aha, nuk shkel lehtë në dërrasë të kalbur ti. Ki mendjen për grurin tani. Zëre demin nga brirët që në fillim».

«Të falem nderit, të falem nderit! Do të përpiqemi me këtë tonën. Por edhe ju mos na harroni. Thuajeni një fjalë të mirë andej nga komiteti...»

Pastaj dilte shend e verë nga zyra. Dhe vraponte nga njëra brigadë në tjetrën, si ishte siguruar se korrieri e kishte çuar gazetën kudo. Ishte kohë fushate dhe njerëzit donin ca nxitje. Apo s'i kishte gjithë ato punë! Në fillim duhej të bëhej mbledhja e organizatës, pas saj mbledhja e kryesisë së kooperativës dhe e organizatave të masave, në të cilat flitej gjatë e gjerë për fushatën. Si shoshiteshin mirë e mirë punët këtu, shtrohej plani nëpër brigada e skuadra. Në këtë mbledhje ai e merte fjalën ose në fillim, ose në fund, duke dhënë pa kursim këshilla, detyra, urdhëra. Më në fund vinte radha e diskutimeve, angazhimeve, vendimeve. Koci nxirrte nga xhepi një fletore me kapakë të kuq dhe mbante shënime. «Duhet shtruar çështjet me kohë, shokë! — thoshte i kënaqur e i preokupuar. — Të kapet hallka kryesore e zinxhirit dhe të mbahet ajo në dorë gjer në fund!»

— Ama, u tunde, o kryetari ynë... I madh je, për perëndi!.. Le të pëlçasin ata që s'të duan! — këto fjalë ia pëshpëriste në vesh Juridiku. Po Koci bënte sikur nuk e kishte mendjen aty, sado që i pëlqente lëvdatat. Hiqej sikur qe ngopur me to. Ai djall Juridiku ia kishte gjetur burgjitë. Dinte t'i thoshte edhe pesë fjalë për të qenë, jo si disa, që i kishin kritikën në majë të gjuhës. Po kjo kishte për të pak rëndësi, sepse Pashon e kishte në xhep. Ai donte të dinte se ç'mendonin e ç'thoshin kooperativis-

tët ledheve, ç'pëshpërisnin ata vesh më vesh. Eh, sa do të zinte një qoshe dhe t'i dëgjonte! Natyrisht, disa fjalë ia fuste në vesh Juridiku pa rënë mirë në shesh, po prapë ai e dinte se në ato fjalë kishte dy ujë e një oriz. Pashos nuk i rrihej pa i shtuar dhe pa i komentuar mendimet e të tjerëve, kurse Koci kryetarit kjo gjë nuk i pëlqente gjithnjë.

Koci Madhi ishte mësuar me këto ecë e jaka të ekipëve. Pas shokëve të bujqësisë, vinin ato të SMT-së, të grumbullimit, pastaj revizorët e financës, shokët e farnave dhe të komitetit të rinisë. Koci mundohej t'i priste ata sipas rëndësisë. E, ndërsa shtrohej në diskutim ose rreth sofrës, ai nuk mungonte të ankohej për hallet e shumta që i zënin frymën.

— E po mirë se na erdhët, o shokë! Ju lumshin këmbët e ju falemi nderit, se na keni ndihmuar seriozisht! Ju e bëtë tuajën. Tani duhet t'i lëmë njerëzit të punojnë me inisiativë. Është gabim i madh t'ua japësh çdo gjë të gatshme, se mësohen keq pastaj, — dhe, ndërsa fliste kështu, priste me ngulm të thoshin: «Kockë e fortë ky Koci Madhi. Po ç'e do s'ka krahë! Duhet t'i bëjë vetë të gjitha. U këput i gjori...» Pastaj e gjente rastin dhe e merrte prapë me marifet fjalën:

— Fshati ka njëmijë telashe, vëllezër. Gjumi natën të del. Rrotullohesh nëpër dyshek, sa ha dhe ndojë shqelm të mirë nga gruaja, që ankohet se i prishe gjumin, dhe vret mendjen se ç'dreqin duhet të bësh që t'i shkulësh njerëzit nga ajo pronë e mallkuar personale e t'i hedhësh në punë të kooperativës. Eh, ku je, o ndërmarrje! Ajo është për ta puthur në ballë. Vajti ora, të gjithë i ke nëpër torno. Në goftë se ndonjërit nuk i del gjumi, mbylli derën dhe ke për ta parë të nesërmen! Kurse këtu... Lëre mos e nga se ç'heqim ne të gJORët! Shpirtin shejtanit ia japim dhe s'arrijmë atje ku duhet. Gjithnjë vërejtje, kritika...

Si thoshte kështu, u hidhte një sy atyre që e rrethonin e mundohej ta merrte me mend nga shprehja e fytyrave se ç'përshtypje u kishin lënë fjalët e tij. Kur shihte se ata dëgjonin me vëmendje, merrte zemër dhe niste të

filozofonte për punët e fshatit dhe të adhmen e kooperativës.

— Mua, mor shokë, më kanë kritikuar jo vetëm një herë. Më kanë akuzuar se i kam liruar shumë burgjitë, sa njerëzit janë dhënë pas tredynymshit e ia kanë varur disi punës së përbashkët. Mbase edhe është kështu. Po si jua thotë mendja juve, vëllezër? Nuk di të sillem ndryshe unë. Mos është ndonjë zor i madh t'u thuash fshatarëve: hajde, mjaft me këto kopshte e bagëti personale, se na e prutë në majë të hundës?!

— Jo, nuk e ke vështirë.

— Doemos që s'e kam. Por mos harro, shok i dashur, se ky është një aventurizëm i pashembullt politik. Po do të thuash ti, (dhe i drejtohej Juridikut që i rrinte në krah) se xha Merua ka më shumë tokë nga ç'i lejon Statuti.

— Jo, unë nuk thashë gjë, — kërcente Pashua.

— Mirë, or, mirë, në mos ti, do të thotë një tjetër. Po le të ketë ca më shumë, a derëbardhë se nuk bëhet qameti. Tokë ka sa të duash. Pastaj, kush është xha Merua? Ndonjë kulak? Jo. Shoku ynë është. Po do të thuash ti është i keq Koci Madhi. S'ka gjë, le të jetë, — dhe u hidhte prapë një sy atyre që e rrethonin. — Lëre ç'halë ka fshati, mor shokë.

XIII

Temo Mushi ecte si nëpër mjegull ato ditë. Shpesh as vetë nuk e merrte vesh se ç'ngjiste me të. Hera-herës nuk arrinte ta kuptonte sa shpejt kalonin ditët e javët, kurse herë të tjera koha i bëhej tërkuzë. Në këto raste, i dukej se nuk ishte në gjendje ta ndiqte siç duhej jetën e kooperativës dhe të bënte diçka për të qenë. Ai e shih-te se punët nuk shkonin gjithmonë mirë. Dhe, megjithëse e shihte qartë këtë, megjithëse e ndjente se duhej punuar shumë për ta kapërcyer këtë gjendje, prapëseprapë nuk dinte ç'të bënte, nga ta kapte. Dhe e pushtonte atëherë mërzia. Vetëm në punë, midis kooperativistëve ishte ndryshe. Ata e donin dhe e çmonin. E shihnin se

diçka e mundonte dhe përpiqeshin t'i ndodheshin sa më pranë. Përkujdeseshin për të si për një njeri shumë të afërt. Nuk e linin të lodhej.

— Shoku Temo, nuk është për ty beli. Merru më mirë me diçka tjetër, — i tha Fuati një mëngjes.

— Të falem nderit, — ia ktheu. — Sot dua të punoj më bashkë. Mos ma prish.

E mirë, puno sa të mundesh. Kur të lodhesh, ulu.

Dhe Fuati, Temua, Drini, Gramozi, xha Merua, Ramo Bardhi e pesë a gjashtë të tjerë u vunë në rresht e nisën të punonin me bel. Temos i pëlqente shumë kjo gjë. Ai shikonte me cep të syrit si ishin përkulur ata burra mbi bela, me çpasion e forcë punonin, si e copëtonin dhe e përmbysnin sipërfaqen e tokës, e cila shkërmoqej e nxirrte se ashtu të bashkuar, ata njerëz mund të përmbysnin malet.

— U lodhe, shoku Temo.

Dhe Fuati nga një anë e Gramozi nga ana tjetër ia ngushtonin gjithnjë e më shumë rripin e tokës që duhej të punonte ai, që të mund t'i ndiqte pa shumë vështirësi. Temua përpiquej ta rizente pjesën e tij, të zgjerohej. Por nuk ia arrinte. Atëhere me marifet ndërronte vend. Por kudo e njëjta gjë. Kooperativistët sikur e kishin bërë me fjalë. Më në fund ai dorëzohej. E, ndërsa i shihte ashtu të dhënë tërësisht pas punës, nuk i mbushej mendja se ishte faji i tyre që Fikasi nuk ecte në një hap me kooperativat e tjera të rrethit.

— Po vjen kryetari, — foli befas Gramozi.

Njerëzit e ndërprejnë një çast punën dhe i hodhën vështrimet tej te kodra, nga zbriste Koci Madhi me kalin e tij, i ndjekur nga dy këmbësorë.

— Po ata cilët janë?

— Njëri më duket si Pashua.

— Kurse tjetri është Shameti.

Temua i pa tek zbrisnin njëri pas tjetrit. Dy të parët, natyrisht, i njihnte mirë, kurse për Shametin dinte vetëm pak gjëra. Kishte dëgjuar se ai qe nga ata njerëz që hidhte gurin e fshihte dorën. Ai qe hapur shumë në fshat me vëllazëria e krushqira, e sado që ruhej dhe nuk

dilte sheshit, njerëzit thoshin se kudo që kishte ngatërrresa në fshat, ishte e pamundur që ai të mos kishte dorë.

— Ku ta dish? Mbase janë dhe fjalë!»! — mendoi Temua dhe vazhdoi të punonte.

Kohët e fundit Koci Madhi kishte humbur qetësinë shpirtërore. Pashua, Shameti e ndonjë tjetër kishin filluar t'i flisnin për një rrezik të fshehtë që i kanosej. Atë mëngjes i folën hapur. Rreziku vinte nga Temo Mushi. Ai po mblidhte rreth vetes shumë fshatarë, të cilëve kish-te filluar t'ua prishte mendjen me lloj-lloj marifetesh. Veç kësaj, kishte nisur t'i fuste hundët hapur në punët e drejtimit të kooperativës.

Koci dëgjonte. Atë kishte nisur ta brente pak nga pak dyshimi. E shihte që po i shpëtonte zogu nga duart, që nuk arrinte ta vinte dot në zap kooperativën. Por ç'faj i kishte Temo Mushi për këtë? A nuk kishte nisur kjo para se të vinte Temua në fshat? Koci e shihte për herë e më qartë se kooperativa rritej, zgjerohej, punët shtoheshin, kurse ai e vërtiste me shumë vështirësi.

— Ne kemi hallin tënd. Do të hiqesh me turp.

Këto i tha Shameti. Ai rrallë fliste, por i ngulte fjalët si gozhdë. «Mbase ka të drejtë, — mendoi Koci. — Më mirë të vete e t'u them vetë, sa nuk është vonë».

— Dhe po more ndonjë njollë tani, në pleqëri, ecë e laje po deshe.

«T'ua them hapur: mirë, keq, gjer këtu e prura, të dashur shokë. Tani mjaft. Jam i sëmurë. Le ta marrë ndonjë tjetër» — vazhdoi Koci me të tijën.

— Në qoftë se nuk ia tregon vendin tani që është fillimi...

Kryetar Kocit nisi t'i dhimbte koka.

— Lërmëni rehat, se m'u bëtë rrodhe.

Dhe ecën një copë rrugë pa shkëmbyer asnjë fjalë. Para se të arrinin te kooperativistët, që punonin me bel, Shameti ndërroi udhë e i la vetëm. Kështu bënte ai gjithnjë. Në çastin e fundit largohej. «Rreshqet si ngjalë», mendoi Koci, kur ktheu kokën dhe nuk e pa.

Njerëzit punonin. Bashkë me ta dhe Temua. Koci bëri sikur nuk e pa. Eci më tej. Por dëgjoi një zë:

— Shoku kryetar!

Ai qëndroi. Ishte krejt i hutuar. Në vesh i kumbonin fjalët e Shametit: «Ai ta ka me të keq»...

«Ta këtë vërtet me hile»?..

Dhe u gjendën ballë për ballë.

— Të kam kërkuar gjithë këto ditë, — i tha ai.

— Këtej kam qenë, — u përgjigj dhe në faqe u drodh një nerv mavi, ndërsa vështrimin e kishte të rreptë, të ftohtë.

— Kam dashur kaq herë të ulemi. Të shkëmbejmë një mendim. Kooperativa ka shumë halle dhe...

Koci nuk ia ndante sytë.

«S'më duket i tillë. Unë e njoh. Ka zemër të mirë. Dhe shih si është djersitur duke punuar. Ku ka takat për bel ai».

Dhe nuk e kuptoi përse i erdhi keq për të. E qortoi veten që nuk e kishte afruar. Ku mund të gjente njeri më të përshtatshëm për të qarë hallet, për t'i marrë një mendim.

«Do të të zërë vendin...»

«Po ku u dihet njerëzve. Mbase edhe për këtë lakmon!»

— Ehu, je kaluar ti, shoku Temo. Ku rafsha, mos u vrafsha. Vërtet që e mundon ca veten (po të më pyesësh mua, në vend që të lodhesh fushës, hajde të na ndihmosh nga zyrat), po në darkë, ama, nuk të dhemb koka dhe e bën gjumin për shtatë palë qejfe. S'të kërkon njeri llogari.

— Eh, shoku kryetar, ka një kërkues, që nuk të ndahet hap pas hapi.

— Kush është ai?

— Ndërgjegjia.

«Do të hiqesh me turp...» «Më mirë të vete e t'u them hapur: gjer këtu e prura... Tani...»

— Ke të drejtë. Asaj nuk i fshihesh dot as në gjumë.

Pas një jave u takuan përsëri.

Atë ditë dukej sikur qenë çarë qiejt. Çdo gjë ishte mbështjellë me një avull të përhimtë e të lagësht që të futej gjer në palcë. Çeme Çobani i kishte mbledhur dhen-të në vathë dhe vetë qëndronte nën strehët e kasolles, që lotonin gjithë duf.

— Shi i shtruar ky, babaxhan, — fliste si të kishte njeri pranë. — Si muhabeti pleqërishte në një natë dim-ri. Po s'u shtrydhën gjer në fund retë, s'ka për të pu-shuar.

Fliste kështu dhe fërkonte duart, që i ishin bërë kall-kan.

— Nuk është me gjëmime ky, dëgjomë mua. Ky është shi dimri, babaxhan. Vë bast, po të mos ketë he-dhur borë maleve. Kurse këtu nxin më keq se Koci ynë kur nuk i pëlqen ndonjë gjë.

Dhe atë çast Koci vërtet nxinte. Rreth e rreth i që-ndronin kooperativistët, të cilët e vështronin drejt në sy. Kush kishte hedhur supeve brucin, kush një mushana dalë boje; disa i kishin bërë thasët si llabane e i kishin vënë mbi kokë, ndërsa tre-katër vetë qenë futur nën një mbulesë plastmase, që i mbronte për bukuri nga shiu. Fuati, Ramo Bardhi dhe Drini qenë mbledhur kokë më kokë nën një çadër, që ua fuste gjithë shiun brenda.

— Përse nuk u ndërtuan koçekët e rinj? Apo thatë se nuk do të bënte dimër sivjet? — foli Gramozi dhe i hodhi Kocit një vështrim plot inat.

— Ti hesht, se nuk të vuri njeri plak!

Muhabeti u trash dalëngadalë e Koci nuk dinte kujt t'i përgjigjej më parë. Kooperativistët qenë bërë pikë e vrer që po u prishej buka në fushë dhe i zbrazën të gji-tha aty:

— Po kredisë që na dha shteti për koçekët, si i vajti halli? — ndërhyri Drini. — Apo u bë rrush e kumbulla?

— Harruam të të merrnim dorën ty, — ia përplasi Koci, i cili tanimë e kishte humbur gjakftohtësinë.

Ramo Bardhit nuk i u durua:

— Përgjigju mirë, shoku kryetar! — foli shtruar. — Ne kemi hall, pa të pyesim për koçekët. U bënë dy vjet

që na zuri goja lesh, dhe kryesia nuk po e vë atë ujë në zjarr.

— Para se të flasësh, do të bëje mirë t'i vije fre asaj gjuhe, se po lllomotit shumë poshtë e përpjetë e do të të dalë për hundësh, — ia ktheu zjarr për zjarr.

— Kur të vijë puna te xha Ramua, e shohim dhe atë, — ndërhyri përsëri Gramozi. — Tani e kemi fjalën për kryesinë: ç'u bë me kreditin?

— Për atë nuk të jap llogari ty!

— Si nuk na dhënke? Pse, mall belik është ky, që shin si të do qejfi?

— Ndaj jam kryetar. Kur të bëhesh ti...

Gramozi çau në mes kooperativistëve dhe iu afrua.

— Mos na hidh degë më degë, shoku kryetar. Folna hapur: ç'u bë me kreditin?

Koci u vrenjt edhe më shumë.

— Ju e dini mirë. Një pjesë e shpërndamë si paradhënie. — Dhe shtoi pas pak: — Duam të hamë, apo jo? Në kooperativat e tjera i bien shatit që nga mëngjesi e deri në mbrëmje, kurse ju i vini krahët diellit dhe... Pastaj e ka fajin kryesia.

Xha Merua u përpoq të zbuste gjakrat.

— Nuk është koha të zihemi, — tha. — U bë ç'u bë, shkoi dhe vate ajo punë. Tani më thoni si do t'i vejë halli misrit? Do ta lëmë në shi të kalbet? Gjynah, o shoku kryetar. Na ranë thonjtë tërë vitin duke e ujitur e duke e prashitur. Si do na ikë kështu nga duart?

— Epo si t'ia bëjmë? — dhe Koci hapi krahët. — S'kemi ku ta fusim.

— Atë ta kishte menduar me kohë.

Njerëzit morën prapë zjarr:

— Mos folë si agallarët qëmoti, shoku kryetar!

— Kështu i do mushka drutë!

— Turp! — dhe Gramozi u sul drejt tij, i tundi fort frerin dhe e detyroi të zbriste nga kali. Dridhej i tëri nga inati. Koci e humbi toruan. As që i kishte shkuar ndër mend se puna mund të arrinte gjer këtu. E ndjeu se do ta kishte pisk, po të mos kishin ndërhyrë në çast Temo

Mushi me Fuatin. Ata seç biseduan me njëri-tjetrin dhe Fuati foli për të dy:

— Ç'bëni kështu, shokë? Ne nuk erdhëm këtu për t'u grindur, po për ta pleqësuar me kujdes punën, që të mos na prishet bereqeti. Apo jo, xha Ramo?

— E drejtë, mor bir. Do shoshitur mirë kjo punë. Ne zihemi me njëri-tjetrin, po nga kjo gjë puna s'ka ndonjë të mirë. Shiu bie, buka laget. E lagështia është myk.

— E po ç'të bëjmë ahëre, o xha Ramo? Na dëfto ndonjë ilaç.

Mbi ballin e tij të gjerë e të reshkur rrudhat lanë gjurmë të thella. E në ato gjurmë sikur mori rrugë mendimi.

«Ç'të bëjmë, o xha Ramo?»

Duhej gjetur medoemos një strehë. Dhe vështrimi i tij brodhi përpjetë kodrave e arriti lart, në fshat. Para sysh i dolën njëra pas tjetrës shtëpitë, ndërtesat. Në fillim i shkoi mendja tek ish-xhamia e fshatit. Ajo që kthyer në depo ku ishte vendosur armatimi i çetës vullnetare. Atje kishte vend, por të fusje misrin brenda, donte të thoshte të shpie tek armët lagështirën, ndryshkun. Po ç'kuptim kishte të shpëtoje bukën dhe të dëmtoje armët?

«Duhet gjetur një vend tjetër. Ndoshta në... shko-llë». Ato zbrisnin plot zhurmë rrugëve të fshatit dhe drejtoheshin tufa-tufa nga oborri i shkollës. Po atje u doli përpara Çaush lajmëtari. Kthehuni prapa, fëmijë. Shkolla është mbyllur për disa ditë. Kemi futur brenda bereqetin».

Ai dalloi një trishtim të thellë në sytë e tyre.

«Punë që s'bëhet».

Sakaq vështrimi u ngjit më lart. Në mes grumbullit të ndërtesave mezi arriti të shquante shtëpinë e tij. Po sikur t'i mblidhte të gjitha orenditë në një dhomë e të lironte dy të tjerat? Pse jo. Këtë gjë mund ta bënte.

— E, xha Ramo, si do t'ia bëjmë?

Mbi ballin e tij rrudhat u rralluan.

— Unë liroj dy dhoma në shtëpinë time.

Vështrimet u ngulën njëri pas tjetrit mbi të.

— Po shkoj t'i liroj që tani. Ju merruni me ngarkimin dhe transportimin.

Dhe u nis përpjetë kodrave, duke tërhequr pas vështrimet e kooperativistëve. Për disa çaste mbi fushë u end një heshtje e plotë. Dëgjoheshin vetëm pikat e shiut të imët, që binte mbi fletët e zverdhura të misrit.

— Mor, ke parë që nuk e ka keq Ramua? Edhe unë mund të liroj një dhomë.

Qe Mero Saliu ky që fliste.

— Po të jetë nevoja, të gjithë mund ta bëjmë atë punë.

Koci Madhi nuk merrte vesh se ç'ngjiste. Ziente i tëri nga inati. Sa shumë qenë nxehur kooperativistët! Nuk i kishin kundërshtuar kurrë në një mënyrë të tillë! «Nga një anë kanë ca të drejtë, mendonte. Po u lag misri e mbeti në fushë, do të kalbet. Por unë ç't'i bëj? Ja që s'i ndërtuam dot koçekët!»!

Ndërsa fliste kështu, çapitej shllapa-shllup nëpër shi. Kalin e tërhiqte për freri. Nuk i pëlqente t'ia hipte. Kishite të nxehët. Donte të freskohej, vetëm të freskohej. Dhe pa e patur mendjen brodhi për një kohë nga njëra parcelë në tjetrën.

«Si u bë kështu kjo punë?»

Më në fund u ndal nën degët e një lisi. Që andej dukej tërë vendi. Megjithëse shiu vazhdonte, njerëzit lëvrinin fushës. Një çast mendoi se ata nuk ia kishin nevojën atij. Mund të bënin shumë mirë edhe pa të.

Ky mendim e tronditi.

«Po ata që zbresin duke thërritur ç'janë?»

Në fillim u duk vetëm një vargan i vogël. Pastaj të gjitha shtigjet që zbrisnin nga të pesë fshatrat e kooperativës u mbushën me njerëz. Ai shikoi me kujdes dhe dalloi të moshuar, të rinj, nxënës shkollash, që ecnin, flisnin me zë të lartë, thërrisnin, madje edhe këndonin.

«Mos jam në ëndërr? Ç'është kështu.»

Dhe priti Varganët e njerëzve që po derdheshin fushës. Tani që i kishte më afër, veshi i kapi disa fraza të shkëputura:

— Nëno, ç'qamet!

— ... në daç dil, në daç rri... Unë për veten time... Çudi e madhe... do të na ftohen...

Pastaj zërat u afruan. Koci qëndronte prapa një kaçubeje. Të tjerët nuk e shihnin. Por ai dëgjonte mirë:

— Çudi e madhe! U zbrazën të gjitha shtëpitë. Nuk mbeti as plak, as fëmijë.

— Bëri thirrje organizata e partisë, babam. Fuati me Temon dolën vetë derë më derë!

— Hë — hej, nxitoni! Të gjithë në fushë!

— Të shpëtojmë bereqetin! Ta futim nëpër shtëpi!
«Ja ç'na qenka»!

Dhe Koci u përshkund. Mendimi se ndoshta njerëzit nuk ia kishin nevojën, se fshatarët qenë ngritur më këmbë pa dijeninë e tij, madje pa e përfillur atë, ia kishte mbërtihyer si një darë trurin. Para kësaj çdo gjë tjetër e kishte humbur kuptimin. Nuk kishte vlerë. Të gjitha qenë të kota... Të kota...

— Shoku Koci! u bëre qull. Na, merre këtë mushama.

— Jo. Se si më erdhi. Tani jam në rregull.

Dhe u bashkua me ta. Ndërsa ecte, përpiqej ta merrte me mend se ç'do të bënin ata njerëz. Kur arriti në një parcelë të madhe, u gjend në mes kooperativistëve. Ata ishin shumë. Kishte edhe fytyra që nuk i kishte parë të punonin herë tjetër arave. Si kishin dalë nga shtëpitë në një kohë të tillë?

Sado që vrau mendjen, nuk arriti ta shpjegonte këtë. Ata i qenë përveshur të gjithë punës. Ndanin kallëpet e misrit nga kallameja, mbushnin thasët dhe ngarkonin kafshët. Disa i hidhnin thasët në krahë e niseshin drejt fshatit. Vazhdimisht niseshin. Të tjerët zbrisnin me zhurmë. Thërrisnin. Qeshnin. Koci Madhi nuk i kishte parë kurrë kaq të hedhur, kaq të rrëmbyer. Dhe prapë nuk i besohej. Mos ishte kjo një lodër? Mos e bënin për të hutuar atë? Për inat të tij?

Ecë e jakët vazhdonin. E tërë fusha ishte në lëvizje. Temos, Fuatit, Drinit, s'u zinte këmba dhe. Vraponin nga njëra parcelë te tjetra, nga njëri grup te tjetri. Jepnin

udhëzime. Madje punonin vetë. Këtu këpusnin kallëpe, më tej ndihmonin kafsharin të ngarkonte.

— Hajde tani! Nisu. Dhe kthehu shpejt!

Temua kullonte i tëri. Kur e pa të rrethuar nga kooperativistët, që nuk ia bënin fjalën dy, Koci mblodhi supet. Iu bë se dëgjoi zërin e Shametit.

«Ai ta ka me hile. Në qoftë se nuk ia tregon vendin tani që është fillimi...»

Dhe i hipi gjaku në tru. As vetë s'e kuptonte ç'po ngjiste me të. Ndoshta ia kishte errësuar sytë zemërimi, frika se mos i zinin vendin.

U afrua.

— Ç'po bëni kështu?

— Ja, po ngarkojmë misrin.

Ai shtrëngoi dhëmbët. U përpoq të mendonte se ç'duhej të bënte. Tek e fundit, ai ishte kryetar dhe duhej të thoshte fjalën e tij për çdo gjë.

— Po mirë, sikur jam edhe unë këtu, apo jo? — iu drejtua Fuatit.

Ai mblodhi supet.

— Ju kërkuam, po ju se nga u zhdukët dhe...

— Të më kërkonit edhe ca. Këtu isha.

— Por koha s'priste. Shihni se ç'shi po bie.

— Ashtu, ë? E kush jua ka dhënë këtë mendje? Ai?

— Po. Ai e mendoj i pari.

— Dhe pastaj?

— Mblodhëm ata komunistët që ishin këtu dhe vendosëm t'i bënim thirrje fshatit. Njerëzit u treguan të gjithë të gatshëm, të vegjël e të mëdhenj.

— Ashtu, ë?

Ai s'dinte ç'të thoshte tjetër. Po as Fuatit nuk i pëlqente kjo mënyrë të biseduari.

— Neve na duket se këtu s'ka ndonjë shkak për t'u nxehur, — tha.

Po Koci nuk e mbajti dot veten. Kështu e kishte ai. Kur nxehej, e humbiste arsyen.

— E bëtë për të më poshtëruar mua në sy të koo-

perativistëve, — u hakërrua. — Por ta dini. Nuk do t'ju shkojë!

Fuati tha mos e kishte me shaka. Por jo. Ai qe shumë i nxehur.

— Më kot e prishni gjakun. Mjafton të bëhet puna. Ishte zëri i Temo Mushit.

Koci sikur e kishte pritur ndërhyrjen e tij.

— Mirë të tjerët, po ti më duket se po ngatërrohesh kot në punët e kooperativës sonë, — ia ktheu.

— Ndoshta.

— Jo ndoshta, por kështu është.

Në ato pak sekonda heshtjeje që pasuan, Koci Madhi mendoi se nga ky ballafaqim mund të vareshin shumë gjëra, mbase edhe fakti se kush do ta drejtonte këtë e tutje kooperativën. Dhe vendosi të mos tërhiqej asnjë hap. Mbase po nxitohej ca, por fundja përse të lëshonte fill? Ai kishte një armë të fortë me vete: autoritetin e kryetarit dhe duhej ta shfrytëzonte atë gjer në fund.

— Kështu si them unë është! — foli prerë.

Atë çast se nga e nxori kryet Pashua.

— Ç'është kjo punë kështu, mor shokë? — nisi të fliste. — Ka, apo s'ka kryetar këtu? Shoku Koci ka të drejtë. Ai përgjigjet për të gjitha. Në bazë të nenit nëntëmbëdhjetë të Statutit të kooperativave bujqësore...

— Hy, more! — i shfryu Gramozi. — Ç'më dërdëllis ashtu: neni nëntëmbëdhjetë e neni njëzet... E di ti ç'thonë këto nene të ligjit proletar?

— Çfarë thonë?

— Që ti dhe shokët e tu shkoni kundër rrymës e në mos sot nesër, do të fshihen këtej.

— Ky është kulmi. Ç'flet kështu, mor i marrë? Do të japësh llogari për këto që thua, — zuri të ankohej Pashua.

Po Gramozi nuk ia bëri të gjatë:

— Më jep leje, shoku Temo, se do t'ia përdredh kokën si të pulës, që këtë çast!

Kocit iu duk se këto fjalë e thumbonin dhe atë.

— Shiko ti, djalë. Mos harro se këtu jam unë kryetar, — thërriti duke i rënë gjoksit.

Gramozi aq deshi.

— Bjeri sa të duash, — tha. — Për mua je një...

Donte të thoshte: «një hiç», por nuk arriti ta mbaronte fjalën. Temua e vështroi ngultas, duke i lënë të kuptonte se duhej të heshte. Dhe ai u bind.

— Po të jetë për ju, po hesht, — foli. — Sidoqoftë, kur të keni ndonjë nevojë për mua, këtu jam. E di unë si e do ai langoi Juridik!

— Ky duhet lidhur! — turfulloi Koci Madhi. — Duhet lidhur në vend. Po bëhet i paduruar.

Dhe nisi prapë të hakërrohej e të kërcënonte.

— Unë nuk veproj me kokën time, shokë. Për çdo gjë jam këshilluar atje, — dhe zgjati dorën nga qyteti. — Kam marrë aprovimin e komitetit.

Për disa çaste u bë heshtje. Ata që u ndodhën pranë e ndërprejnë punën. Po Drinit nuk iu durua:

— E ç'lidhje kanë këto me komitetin, shoku Koci? Përse i ngatërron kështu gjërat?

— Si nuk paskan? Të gjitha të lidhura janë!

— Të lidhura janë, posi — i erdhi në ndihmë Juridiku.

Po fjalët e tyre nuk i dëgjonte më asnjëri. Kooperativistët futën në mes Temon, Fuatin, Drinin dhe iu përveshën punës, pa u bërë merak as për kërcënimet e kryetarit, as për nenet e ligjet që përmendte orë e çast Juridiku. Ata mendonin si ta ngrinin sa më shpejt bereqetin nga fusha pa rënë nata dhe ta çonin në fshat. Këtë e ndjeu qartë kryetari. Ai vazhdoi të thërriste edhe për një kohë, pastaj çau fushës. Juridiku e ndoqi pas, duke e hakërruar edhe ai. Por tani askush nuk e kishte më mendjen tek ata. Për disa orë me radhë njerëzit dhe kafshët e ngarkuara rëndë ngjiteshin përpjetë, drejt fshatrave, shkarkonin e zbrisnin prapë në fushë, pa pyetur për shiun që po binte. Kur ra nata, fëmijë e të rritur u shtruan këmbëkryq dhe nisën të zhvishnin misrin, duke provuar gëzimin që ndjen fshatari kur vjel frytet e punës së tij.

Atë mbrëmje, kush e kush ngulmoi të kishte pranë

Temo Mushin e të dëgjonte nga goja e tij për Kongresin V të Partisë që do të mbledhej atë vjeshtë në Tiranë.

XIV

Rita po kthehej e lodhur në shtëpi. Gjithë ditën kishte punuar me shoqet në arë. Por kohët e fundit i dukej se kishte filluar ta mërziste prania e të tjerëve. Nuk lakmonte më të ishte në mes shoqeve. Edhe shakatë e tyre disa herë e shqetësonin. Sidomos ajo, Nadua gjithnjë e ngacmonte.

«Pse na mbahesh më të rëndë, Rita? Po i lë shëndë në fshatit. Lum si ti!»

Dhe qeshte me djallëzi. Rita nuk qe e zonja t'i përgjigjej. Në fillim e mori këtë thjesht si një shaka, por dalëngadalë fjalët e saj filluan ta shqetësonin dhe ta hidhnin në mendime.

«E sigurove qytetin ti. Të lumtë!»

Ajo mbajti hapin. Iu bë se e dëgjonte qartë zërin e Nados dhe mendja i shkoi te qyteti.

A donte vërtet të shkonte në qytet?

Si shumë vajza të rritura të fshatit edhe ajo kishte ëndërruar shpesh për fatin e saj. Kishte biseduar për këtë edhe me shoqet. Kur vinte puna për martesën, ndonjëra prej tyre fliste me pasion për qytetin.

«Eh, moj motra, sikur të më dilte fati në qytet!»

«Vetëm të mos ketë ndonjë cen. As plakaruq s'e pranoj. E dua edhe të ri, edhe të bukur. Mbi të gjitha, të ndershëm, doemos».

«E shkreta! S'ditka gjë. Po kush je ti, moj?»

«Ajo që jam. Pse, s'të pëlqej ty?»

«Moj mua më pëlqen, po ç'e do që nuk jam djalë!»

Rita zakonisht nuk përzihej në këto biseda. Jo se ishte indiferente. Ndoshta edhe ajo e lakmonte qytetin. Sa herë martohej ndonjë vajzë fshati, e ëma i thoshte: «E sheh? Dëgjoi prindërit dhe ata e dërguan në derë të

mirë. Djalë qyteti, me zanat, me shtëpi e prokopi». — pastaj i kthehej asaj: «Ki mendjen, leshprerë, se mos të merr mendja erë dhe më pleksesh me ndonjë, se do ta mallëkosh veten tërë jetën».

Herë-herë ajo i kishte dhënë të drejtë së ëmës. Kur vinte për të para, apo për vizitë te prindërit ndonjë shoqja i tyre e martuar në qytet, ato vraponin me një frymë në shtëpinë e saj, prisnin rastin të mbeteshin vetëm dhe e mbulonin me pyetje:

«Hë, moj, si të duket?»

«Të do?»

«Lum si ti!»

«Është ndonjë çikë i mirë?»

Nusja qeshte gjithnjë dhe përgjigjej lulekuq në fytyrë:

«Sa budallaqe që jeni! Po i mirë është, moj, i mirë».

Dhe sa trishtoheshin ato, kur ndonjëres i mbusheshin sytë me lot e nuk dinte ç'të përgjigjej!

Ritën nuk e zinte gjumi atë natë.

«Ta shihje sa e mërzitur që Vjollca! — i thoshte së ëmës. — Ta vrisje, pikë gjaku s'i dilte! e shkreta ajo!»

Dhe nuk i hiqej nga mendja për shumë kohë. Pastaj mendonte për veten e saj. Shpesh rrinte me orë të tëra pranë dritares, duke shikuar plot shpresë rrugën, pa e ditur as vetë se ç'kërkonte e kë priste. Ose qëndronte e palëvizur në dyshek, me duart të kryqëzuara nën kokë e vështrimin të ngulur në tavan. Në ato çaste, ajo do të shfaqte vetëm një dëshirë: që ai ta donte shumë. Kjo do t'i mjaftonte plotësisht për ta dashuruar si e çmendur e për të qenë vajza më e lumtur në botë. Dhe ndër- sa rrinte ashtu, e përhumbur, duke e ndjerë zemrën t'i lëvrinte si një zog i trembur në kraharor, përpiquej t'i jepte formë përfytyrimit të saj. Mendonte si do të ishte ai, si do t'i kishte flokët, sytë, si do të fliste e si do të buzëqeshte, si do të ecte, e gjer te hollësitë më të vogla. Hera-herës i dukej se, pas shumë përpjekjesh, arrinte të përfytyronte atë duke shikuar përmes grurit, nëpër rrugë apo nëpër dhomë hijen e një njeriu të ri, të qe-

shur e krenar, që ecte krahëhapur drejt saj. Po kjo hije topitej shpejt dhe atë e rrëmbente trishtimi që nuk kish-te qenë e zonja t'i kapte mirë tiparet e tij e t'i zgjaste edhe pak ato çaste.

Kohët e fundit gjithshka sikur kishte nisur të kthje-llohej dhe ai njeri, me të cilin kuvendonte shpesh në orët e saj më të mira, kishte marrë dalëngadalë tiparet e Drinit. Në fillim Rita mezi arriti ta kuptonte këtë dhe i dukej se çdo gjë i erdhi aq papritur, saqë kishte frikë edhe ta mendonte. Por kaloi kohë dhe Drini zuri vend në jetën e saj. Çastet më të bukura ishin ato, kur e takon-te pas një pritjeje të gjatë dhe kur shkëmbente me të qoftë edhe disa fjalë. Kur ishte pranë Drinit, dëshironte vetëm një gjë: që këto çaste të zgjasnin sa më tepër. Po edhe kur mbetej vetëm, përsëri nuk e ndjente vetminë, sepse përpigjej ta rikujtonte gjithshka nga e para, të kuj-tonte çdo fjalë e çdo lëvizje të tij. Në këto raste i duke-shin fare pa kuptim bisedat për burrin e panjohur nga qyteti.

Po Nadua gjithnjë e turbullonte. Një ditë e kishte pyetur:

— Pse shet mend, Rita?! Do t'i bije së mirës me shqelm ti, po të të kërkonte një djalë qyteti? E? Folë!

Ajo nuk shpejtoi të përgjigjej. Ra në mendime. Vër-tet, a do ta refuzonte ajo një gjë të tillë? Dhe para sysh i doli Drini. Ai sikur i kishte ngulur sytë dhe priste:

«Hë, Rita, përgjigju!»

Ajo u përshkund.

«Kurrë, Drini! Kurrë! Unë...»

Po ja, se nga i doli prapë Nadua dhe nuk e la ta mbaronte.

«Po të mos ishte Drini në këtë mes çdo të bëje, do të refuzoje? Thuaj të drejtën!»

«Po të mos ishte Drini? Dale njëherë, të mendohem. Është e ngatërruar kjo punë. Si të të them... Po të ishte një djalë i mirë, që të më donte dhe të shkonim me një-ri-tjetrin...»

«E sheh? Ia ktheve krahët fshatit.»

«Fshatit?»

Rita ra përsëri në mendime.

Afër mendsh që qyteti e joshte. E joshte dhe e hutonte. Dhe prapë e kishte vështirë ta përfytyronte veten larg fshatit, larg njerëzve të saj, larg shoqeve e shokëve me të cilët qe rritur. E, ndërsa mendonte kështu, i doli para sysh shtëpia, dhoma e saj, nimi, oxhaku, korniza me fotografitë e vjetëruara të prindërve dhe gjyshërve që varej në mur. Pastaj e rrëshqiti vështrimin mbi pullazet gri të shtëpive të fshatit, mbi rrugët plot gurë, mbi ndërtesën e shkollës e gjer tej mbi kopshtet, fushat, kodrat. Të gjitha këto ishin për të aq të dashura, aq të shtrenjta, sa e kishte të vështirë t'i krahasonte me diçka tjetër.

Dhe jepej aq shumë pas këtyre, sa që çdo gjë i dukej e jashtëzakonshme. E mbi të gjitha ngrihej Drini, ashtu i qeshur, i mirë e i dashur siç ishte. Dhe nisi të mendonte me frikë se mos nuk ishte e denjë për një lumtëri të tillë, që i kishte ardhur krejt papritur. Kjo ndjenjë e pushtoi të tërën, sidomos atë mbrëmje, kur u kthye nga puna dhe e gjeti shtëpinë plot. Sa e pa, nëna e tërhoqi nga krahët dhe e futi në dhomën e ndejtjes.

— Hajde, bija e mamasë, vishu!

Dhe i kishte nxjerrë mbi minder fustanin e këpuçet më të mira. Rita i shikonte e trembur dhe nuk vendoste se ç'duhej të bënte.

— Hë, de, vishu, se të presin.

Ajo hapi sytë:

— Kush më pret?

— Ata, de, krushqit.

Sakaq hapi krahët, e shtrëngoi fort në gjoks e nisi t'i puthte flokët, ballin, faqet:

— Bija e nënës! Zoçka e nënës! M'u rrite. M'u bëre nuse.

Rita mezi i shpëtoi nga duart:

— Ç'thua kështu, mama...

— Hajde, vishu tani se s'ka lezet, — dhe e ëma nisi të fshinte sytë me pëllëmbët e duarve e të rregullonte flokët. Rita nuk arriti ta mblidhte veten. Vështronte e hutuar nënën. Asnjëherë nuk i qe dukur aq e largët, aq

e huaj. U mat të thoshte diçka, por atë çast hyri i ati, xha Merua. Ai e vështroi në një mënyrë të çuditshme. Në sytë e tij kishte edhe dashuri, edhe dhembje.

— Akoma ju? — pyeti.

Dhe u ndal përballë Ritës. Ajo ishte zverdhur e tëra dhe qe prerë në fytyrë. Ai e shtrëngoi fort në sup, po nuk foli. U panë sy më sy.

— Baba!..

— Po, bija ime. Tani nuk je më fëmijë, — dhe u drodh i tëri. Ajo u lëshua në kraharonin e tij dhe e mbytën dënesat. Xha Merua e humbi fare.

— Pa dale, moj bijë. Ç'bën kështu?

Rita më në fund e mblodhi veten:

— Baba, mos të të vijë keq, unë...

— Ç'janë këto fjalë, bija e babait? Tani nuk je më fëmijë.

Ritën e hutuan këto fjalë. Asnjëherë tjetër nuk kishte parë të atin kaq të pavendosur dhe të mallëngjyer. Mbuloi fytyrën me duar dhe ishte gati t'i shpërthenin nga çasti në çast lotët. I donte shumë prindërit. Dridhej për ta e do të bënte gjithshka për t'i gëzuar, për t'i kënaqur e për t'i bërë të lumtur. Por këtë gjë nuk e bënte dot. Jo, nuk mundej. Në asnjë mënyrë. E, ndërsa dridhej ashtu, e kuptoi se në ato minuta do të vendosej gjithshka për të ardhmen e saj.

— Është e kotë. Nuk mundem, — foli prerë, ftohtë.

Por edhe xha Merua, siç duket, e kuptoi dobësinë e tij. Ai nuk kishte biseduar asnjëherë kështu me të bijën. Nuk e kishte lëshuar kurrë veten. Qe treguar kurdoherë një baba i rreptë e i prerë. Dhe as ishte ulur të bisedonte e ta pyeste për ndonjë gjë. Kishte vendosur vetë, ashtu siç i qe dukur më mirë.

— Lëri fjalët! — tha duke i kthyer krahët e duke u larguar me hap të rëndë. — Nuk kam ardhur të të marr dorën. Hajde, vishu dhe qerasi miqtë!

Rita merrte frymë me ngulm. U derdh pas tij. E pushtoi nga supet. Dhe e mbyti dënesa.

— Të lutem, baba! Mos e bëj këtë! Të lutem...

Xha Merua u kthye. Ia mbërtheu duart si me darë

dhe e shtrëngoi fort. Ritës iu duk në atë çast se edhe mund t'ia këpuste.

— Bëmë ç'të duash — iu lut. — Vetëm këtë jo...

Por këto fjalë nuk i bënë asnjë përshtypje xha Meros. Ai ishte tani tjetër njeri. Në fytyrën e tij çdo gjë sikur kishte ngrirë:

— Shpejt! — foli dhe doli nga dhoma. Dera u përplas me forcë prapa krahëve të tij.

Pas kësaj Rita nuk mbajti mend asgjë. Ajo ishte si e ngurosur. S'dinte ku shkonte e ç'bënte. As shihte, as dëgjonte. Gjithshka qe mbështjellë me një mjegull të hirtë, rrëqethëse.

XV

Gjatë ditëve që rodhën më pas Koci Madhi u mundua ta shoshiste me kujdes punën nga të gjitha anët. Do t'i jepte një mësim të mirë Temo Mushit.

S'do mend që edhe më parë punët nuk i kishin shkuar vaj dhe atij i ishte dashur të kapërcente shumë hendeqe për të ruajtur autoritetin e tij si kryetar. Por, pas ngjarjes në arë, kur mbi të qe lëshuar dallgë-dallgë zemërimi i kooperativistëve dhe ai qe treguar i pazoti për ta shpëtuar bereqetin, Kocit i dukej se kishte humbur shumë në sytë e fshatarëve.

Nëpër rrugë nisën të dëgjoheshin fjalë se kryetari ishte me sot e me nesër në Fikas. Kur i arritën në vesh këto, Kocit iu ndez koka. Në fillim nuk ishte i zoti të mendonte për asgjë. Lëvrinte nëpër shtëpi e shfrynte si një ujë. I dukej sikur të gjithë ia kishin me të pabesë dhe e vështronin me bisht të syrit. Duke i duruar në heshtje të gjitha këto, ai rrihte gjoksin e betohej se do t'u punonte qindin, sa t'i vinte pak punët në vijë.

Dhe Koci nuk do të rrinte duarkryq. Përçapjen e parë vendoste ta bënte në qytet e të shihte ç'erëra frynin andej. Dhe, pa e bërë të gjatë, ai përgatiti kalin e u vu për rrugë. Atë ditë ishte bërë duman dhe nuk shihte

nga sytë. E kishte ndarë mendjen që të mos linte derë pa trokitur.

Kur po i afrohej qytetit, u takua me një të njohur të vjetër.

— E pe gazetën? — i tha ai në vend të përshëndetjes — m'i lumtë atij Temo Mushit! Paskej qenë kockë e fortë!

Atij i kërceu në ballë një damar mavi.

— Përse, ç'bëri?

— Si? Nuk e paske marrë vesh!? La qytetin e shkoi të punojë në fshat.

Kocit i erdhi fytyra në vend.

— Thashë se ç'do të na thoshe, — foli dhe i shfryu kalit e u largua, duke e lënë tjetrin gojëhapur. Si arriti në qytet, mori gazetën, u ul në një kafene dhe nisi të lexonte. Por gerrat i dukeshin të gjitha njëlloj dhe mezi arrinte t'i dallonte nga njëra-tjetra. Më në fund u qetësua. Lexoi me vëmendje. Duke ngritur lart gjestin e Temos, gazeta lokale nënvizonte se ishte kuptimplotë fakti që një luftëtar i vjetër, i dalë nga radhët e fshatarëve të varfër, kthehej në gjirin e tyre e luftonte bashkë me ta për ta shpënë më përpara atë që ishte bërë gjer tani. «Hëm, shtrëngoi nofullat Koci. Bukur e kanë stisur! Bukur, për besë! Dhe si pa! Punëtor i thjeshtë, kooperativist! Paske qenë dredharak, Temo Mushi! Por mos kujto se do ta kesh lehtë. Nuk do t'ia hedhësh aq kollaj Koci Madhit. Se ka punuar me mend ai. I ka pesë të njohur në qytet».

Ecte ngadalë dhe mendonte se në cilën derë duhej të trokiste. Në fshat nuk mund të kthehej në asnjë mënyrë pa u siguruar se si qëndronin punët. Po ku mund ta merrte vesh me saktësi një gjë të tillë? Ndoshta mund të nuhaste diçka nga shoku Tare. Dikur kishin punuar në një zyrë. Po të dinte gjë, ai me siguri nuk do t'ia fshihte. Dhe nuk do t'i binte anës e anës, po drejt, në mënyrë që të mësonte të gjithë të vërtetën. Pa e zgjatur kërkoi takim. Ai e priti menjëherë. Po prapa përshëndetjes dhe buzëqeshjes së zakonshme iu duk se fshihej një ndjenjë ftohtësie, që e bëri të dridhej. Mbi tryezë

ishte gazeta. Koci shikoi fotografinë e Temo Mushit.
— Uluni, shoku Koci, uluni. Përse u munduat gjer këtu?

Koci u ul dhe vështroi rreth e rrotull, si të kërkonte diçka. Nuk dinte nga t'ia niste. Mendimet i kishte të turbullta, të ngatërruara.

— Kam bërë një lutje, — gënjeu dhe vuri dorën në xhepin e xhaketës, duke u hequr sikur kërkonte diçka. — Para se t'i jepja dorën e fundit, thashë të bisedoja një herë me ju, meqë njihemi prej kohësh. Besoj se do të më ndihmoni. — Heshti disa çaste dhe e shikoi drejt bashkëfolësin, duke u përpjekur të kuptonte se si i priti ai fjalët e para e nëse duhej të vazhdonte më tej. Po shprehja e fytyrës së shokut Tare iu duk krejt e papërcaktuar, dhe kjo e turbulloi ca më shumë.

— Ju e dini, — vazhdoi me dy mendje, — se unë atëherë isha për bukuri kryetar lokaliteti dhe s'bëra asnjë lutje për të shkuar në kooperativë, bile nuk tregova ndonjë entuziazëm për detyrën që m'u ngarkua. Bujot dhe lëvdatat nuk më kanë pëlqyer asnjëherë, — shtoi pas pak, duke u përpjekur t'u jepte këtyre fjalëve një kuptim të dyfishtë.

Shoku Tare ndezi cigaren dhe nisi të çapitej mendueshëm nëpër dhomë. Koci u përpoq të nxirrte diçka edhe nga këto lëvizje.

— Po të dëgjoj, shoku Koci. Vazhdoni.

— Mirë, atëherë, po i bie shkurt, — foli me ngathësi. — Fjalën e kam këtu. Në qoftë se shokët e komitetit mendojnë se jam i nevojshëm për kooperativën e Fikasis, të më mbajnë. Nëse jam i tepërt, atëherë të ma thonë hapur dhe unë, ju siguroj, nuk do t'i mbaj mëri askujt. Fundi i fundit, jeta i ka këto. Sot këtu, nesër atje. Se mos e kam marrë me tapi Fikasin!

Për një kohë u bë heshtje. Dëgjoheshin vetëm hapat e rëndë të Tare Dimos që ecte nëpër zyrë. Pastaj ata u rralluan dhe s'u dëgjuan më. Ai qëndroi përballë Kocit:

— Të lutem, folë më qartë!

— Kjo kërkesë, më duket, është e tepërt. Ju e dini mirë. Unë tani sa për emër jam kryetar. Të tjerët kanë

filluar të komandojnë e të urdhërojnë në kooperativë. Mbase hëpërhë nuk e kanë nxjerrë mirë kokën, por njerëzit e tyre kanë filluar të shijnë poshtë e përpjetë si u vjen për dore.

— Ti po më çudit, shoku Koci. Pse ke marrë kështu zjarr?

— Si të mos marr? Neve po na bie lehtë e kokës nëpër ara e na është bërë haram gjumi i natës, kurse ata...

Tjetri vazhdonte ta shikonte gjithnjë i çuditur.

— Të lutem folë më hapur! Për cilët njerëz e ke fjalën?

— Përse bëni sikur nuk kuptoni, shoku Tare? Cilët janë? Po ja, si të them! Cilido që kalon rrugës e ëndërron të bëhet një ditë kryetar kooperative.

Shoku Tare i hodhi një vështrim hetues nga koka te këmbët.

— Mos e keni fjalën për Temo Mushin? — pyeti duke kapsallitur sytë.

Koci sikur hoqi një barrë nga supet:

— Ju e kuptoni vetë. Ai u soll sa u soll arave të kooperativës dhe tani...

— Çfarë tani?.. Shpjere deri në fund mendimin!

— Keni të drejtë, shoku Tare. Ja, po të sjell një shembull: Disa ditë përpara, së bashku me disa njerëz të diskutueshëm, ai u shpërndau misrin kooperativistëve në kundërshtim me të gjitha normat e Statutit, si i desh qejfi.

— E kam dëgjuar atë histori, — foli tjetri, duke u çapitur prapë nëpër dhomë. — Domethënë, ti ende mendon se bereqeti duhej lënë të kalbej në shi?

Kocin e goditën si dackë këto fjalë.

— Edhe këtë jua paskan futur në vesh?.. Me një fjalë edhe një veprim i tillë, të më falni, anarshist, ju duket krejt i rregullt.

— Ai hapi krahët me një shprehje habie dhe qeshi nën buzë.

Shoku Tare foli qetësisht, duke shqiptuar mirë çdo fjalë.

— Në qoftë se do të dish mendimin tim, unë e aprovoj plotësisht veprimin e shokëve të fshatit.

— Të Temo Mushit thoni më mirë.

— Jo vetëm të Temos, por të të gjithë shokëve të Fikasit, — nënvizoi, — Dhe më duket se këtu s'ka asgjë anarshiste. Përkundrazi, unë them se, po të kalbej bereqeti në arë, do të kishim jo vetëm një veprim anarshist, por edhe një veprim...

— Armiqësor! — kërcëu Koci.

— Më vjen keq, por gjërat duhet thënë ashtu siç janë.

— Kështu? Atëherë përse nuk kërkoni të më hedhin prangat?

— Sepse puna nuk ka arritur dhe nuk do të arrijë gjer atje, shoku Koci. Partia ka bindje se ju do t'i analizoni me urtësi gabimet e mungesat tuaja dhe do të ecni në rrugë të drejtë.

— Me një fjalë ka ardhur koha të dorëzohet çelësat e kryesisë? — dhe ai kërkoi nëpër xhepa, nxori një tufë çelësash e i lëshoi mbi tryezë. — Pse jo? Me gjithë qejf, — vazhdoi duke u përpjekur të tregohej sa më i qetë, po e ndjente se i qe tharë pështyma në gojë dhe i dridheshin të gjitha gjymtyrët. Për herë të parë në heshtjen e shkurtër që pasoi, duke shikuar fytyrën e vrenjtur të shokut Tare, ai mendoi se ndoshta kishte ardhur vërtet koha të dorëzonte çelësat e të largohej nga skena sa nuk ishte vonë. Por shpejt e kuptoi se një largim i tillë do të ishte një disfatë e plotë, ndaj aty për aty vendosi që të tregohej i kujdesshëm dhe të luftonte gjer në fishekun e fundit. E, ndërsa mendoi kështu, e qortoi veten që ishte treguar aq i paduruar dhe që i kishte shtyrë vetë urët.

Tare Dimua ishte ulur dhe hapte njërin pas tjetrit sirtaret e tryezës, duke kërkuar diçka që nuk e gjente e duke folur me të njëjtin ton të qetë:

— Mua më vjen shumë keq që ju nuk e keni kuptuar fare Temo Mushin. Bile, po të doni ta dini me saktësi, unë nuk ua fal që po e shikoni atë thjesht si një rival, si një njeri që përpiket t'ju zërë vendin, gjë të

cilën ai nuk e ka aspak ndër mend, për këtë ju siguroj. Po të isha në vendin tuaj, unë do ta konsideroja një shok e bashkëlloftëtar të nderuar, të devotshëm, i cili mori mbi supe një barrë jo të lehtë për moshën dhe gjendjen e tij shëndetësore dhe do t'i krijoja të gjitha mundësitë që të dilte faqebardhë në këtë ndërmarrje të guximshme. Mbi të gjitha, do të përpiqesha ta kisha pranë dhe të këshillohesha me të për çdo gjë.

Kocin e goditën rëndë këto fjalë. U ngrit dhe me sytë nga dera foli:

— Qartë, shoku Tare.

— Çfarë është e qartë?

— Që ju, të më falni për këtë, po ju nuk i shihni gjërat ashtu siç janë. Por, të më besoni, unë ju kuptoj drejtë, ju keni më shumë shok atë se mua, ju...

— Do t'ju ndërpres përsëri, por këtë e bëj për të mirën tuaj. Megjithatë, para së gjithash ne duhet të sqarojmë diçka e të më falni që nuk e bëra që në fillim këtë ndërhyrje. — Ai e kishte gjetur më në fund zarfin që kërkonte nëpër sirtare dhe nxori andej një letër të shkruar nga një dorë e kujdesshme. Nisi të lexonte ngadalë, duke i theksuar fjalët e duke i përsëritur thëniet që i dukeshin më të rëndësishme. Me ata pak rreshta, me shprehje të qarta e të thjeshta, autori i lutej komitetit të partisë që ta lejonte të shkonte në një kooperativë të prapambetur malore, ndoshta në Fikas ose diku tjetër, ku të shihej e arsyeshme, ku dëshironte të punonte si punëtor are.

Koci Madhi i dëgjoi të gjitha këto fjalë me një shprehje të ftohtë ironie në fytyrë.

— Qartë, — tha. — Plotësisht e qartë. Vetëm unë paskam qenë budalla e i kam rënë drejt e drejt në këtë botë. Sa për Temo Mushin, e shoh që e luan bukur kalemmin. Megjithatë, më duket ca naiv kur thotë se dëshiron të punojë si një punëtor i thjeshtë are.

— Mbaruat? — pyeti Tarja. — Unë ju dëgjova me shumë vëmendje, sado që do të qe më mirë t'ju ndërprisja. Tani ju lutem të më dëgjoni ju, — dhe duke thënë

kështu, e vështroi në sy për disa sekonda, si të donte t'i thoshte se këtë e kërkonte medoemos nga ai.

— Po ju dëgjoj.

Ai ndezi një cigare dhe e thithi në heshtje disa herë, gjersa e përgjysmoi.

— Ndërsa po flisje, unë po u jepja të drejtë për herë të parë atyre shokëve që kanë thënë se Koci Madhi ka mbetur në vend, në një kohë që koooperativat po shndërrohen në ekonomi të mëdha moderne dhe fshati po ndryshon përherë e më shumë fytyrë. Unë e thashë edhe në mbledhjen e komitetit, kur u thirrëm në raport, që gabohesh rëndë kur mendon se një drejtues mjafton të jetë i aftë për të thënë disa fjalë të bukura nëpër mbledhje dhe të kujtojë se detyra e tij është vetëm të kërkojë nga të tjerët. Por ju nuk më kuptuat drejt. Dhe kjo është gjysma e së keqes. Ajo që më shqetëson mua si shok, pas bisedës së sotme, është se ti je bërë një egoist i vërtetë, që nuk të zë gjumi nga frika se mos humbet karrigen e kryetarit. Këtë gjë detyrohem t'ia them edhe shokut Tomorr. Më duket se puna është me të vërtet serioze.

Koci e ndjeu se ballin ia kishin veshur djersë të ftohta. Edhe pëllëmbët e duarve i ishin njomur. Ai nuk e kishte marrë kurrë me mend se puna do të arrinte gjer në atë shkallë, sa mund t'i fliste njeri në mënyrë të atillë. E, ndërsa tjetri fliste, Koci përpiqej të gjykonte me gjakftohtësi se ç'qëndrim duhej të mbante. Ndosh-ta më e mira ishte që të ngjallte tek ai ndjenjën e keqardhjes e dëshirën për ta ndihmuar, duke u hequr si njeri i lodhur e i pakrahë.

— Besoj se më kupton, shoku Koci? — e pyeti ndërkajak tjetri.

Ai psherëtiu thellë.

— Ju kuptoj, shoku Tare, ju kuptoj shumë mirë, po ju mos më vini re, se jemi edhe të lodhur, edhe të... mykur... edhe... e ç'të të them... Kurse atë që duhet ta kemi, na ka munguar tërë jetën.

— Ç'ju ka munguar?

— Po ja, shokët që na duan të mirën, miqtë. Jemi përpjekur tërë jetën të çajmë me gjoks.

Tare Dimua ndezi një cigare tjetër.

— Mos më ler të mendoj se ne paskemi rrahur ujë në havan gjer tani. Megjithatë nuk ta vë re. E shoh se je vërtet i lodhur dhe ke nevojë të qetësohesh. Kur ta ndjesh veten më mirë, hajde të bisedojmë. Unë të pres në çdo orë.

— Punë e kotë më duket. E ka marrë ferra uratën.

— Gabohesh. Unë nuk e quaj të mbaruar bisedën, — dhe, duke thënë kështu, shoku Tare u ngrit më këmbë, si të donte të thoshte se biseda ndërmjet tyre kishte marrë fund. U ngrit edhe Koci.

— A është e nevojshme ta dorëzohet që tani lutjen? — pyeti, ndërsa po dilte.

— Cilën lutje? Unë e harrova fare atë. Thashë se do ta harroje edhe ti.

— Si të doni, — ia ktheu Koci. — Atëhere të vete të dorëzohet çelësat. Le t'i marrë shoku Temo.

Tares nuk i erdhi aspak mirë për këto fjalë. Po s'e dha veten.

— Shko, shko dhe qetësohu, — i tha duke i shtrënguar dorën, — sa për lutjen, atë punë e vendos asambleja dhe organizata e partisë.

Ndërsa po zbriste shkallët, Koci Madhit i dukej sikur i kishte hedhur njeri në shpinë një kovë me ujë të ftohtë.

Nëpunësi i rojes i komitetit u habit kur e pa aq të hutuar. Ndërsa ecte, mbliidhte supet dhe fliste me vete. I vinte plasje që nuk kishte qenë i zoti t'u jepte punëve drejtimin që i duhej atij dhe që nuk kishte arritur të fitonte zemrën e shokut Tare, ose së paku të ruante mendimin që kishte pasur ai për të. «Guak! — mërmëriti i zemëruar. — Vajte për lesh e dole i qethur? U kthye të pinte një kafe, por nuk i shijoi. Ndezi një cigare, por dhe atë e la përgjysmë. Vështrimi i rrëshqiste i lodhur mbi rrugët, parqet, ndërtesat e gjer tej, mbi kurrizin e maleve. Diku, në fund të tyre, atje ku pjerrësitë vijnë e zbuten dhe shkëmbinjtë e thepisur ia lënë vendin sfungjerit të gjelbër të pyjeve, radhiteshin pesë fshatrat e

kooperativës së Fikasis. Sa herë ndodhej në qytet dhe e treste shikimin në ato troje, sytë i ndizeshin nga një ndjenjë krenarie dhe fytyra i shkëlqente nga një ngazëllim i thellë.

— E shihni? Ajo është kooperativa ime! — thoshte me zë të plotë, që ta dëgjonin të gjithë. Dhe nuk përmbahej dot nga gëzimi, kur mendonte se në ato pesë copë fshatra Kocin e kishin mbi krye, se ai zinte kreun e vendit në çdo dasmë, lindje apo vdekje.

Kurse tani ato vende iu dukën çuditërisht të largëta dhe nuk i ngjallën kënaqësinë e ngazëllimin e zakonshëm. Por kjo ishte një përshtypje e çastit, për të cilën ai e qortoi ashpër veten. Koci ishte i bindur se qe shpejtuar me arsyetimin e tij e se tej, nën këmbët e maleve, ai kishte ditur të lëshonte rrënjë, siç lëshon pema nën tokë. «Hëm, mua nuk do të mund të më prisnin ashtu si pemën, murmuriti. — Është kockë e fortë Koci Madhi, ju nuk e keni njohur akoma. E, meqë punën e paska në dorë asambleja, do të shihemi atje».

XVI

Një mëngjes Fikasi u ngrit i alarmuar. Gjithë natën kishte rënë shi e kishte fryrë erë. Gryka e shkarkimit të rezervuarit ishte bllokuar dhe uji gjithnjë e më tepër ngrihej e ishte gati të vërshente mbi digë. Rreziku ishte i madh.

Ky lajm qe shpërndarë me të shpejtë në të katër anët e fshatit. Njerëzit vraponin të gjithë drejt rezervuarit. Rrëmbenin kush një lopatë, kush një shatë e kush ç'të mundte dhe suleshin drejt luginës.

Xha Merua u shtang në fillim nga gjithë kjo lëvizje. Pastaj e mblodhi veten dhe i thirri së shoqes:

— Bëma gati kalin!

— Ku do të vesh, o burrë? Nuk është punë për ty ajo. Do të ftohesh.

— Po shkoj dhe unë, — u dëgjua zëri i Ritës.

Xha Merua ngrysi vetullat. Kishte ditë që nuk kishte këmbyer asnjë fjalë me të bijën. Kohët e fundit ajo ishte dobësuar, si të kishte hequr një sëmundje të rëndë.

— Ti rri aty! — i thirri. — Kujdesu për njerëzit!

Dhe doli.

Rita mbeti si e ngrirë.

«Kujdesu për njerëzit», belbëzoi. Ajo e dinte ç'do të thoshin këto fjalë. Dhe mendja i shkoi tek ai. Sa donte ta harronte atë njeri. Ta hiqte nga mendja. Por ai nuk i ndahej. Ia kishte larguar përgjithnjë gjallërinë, gëzimin. Sakaq, prapa krahëve ndjeu hapa. Iu drodh i tërë trupi, kur mendoi se mund të ishte ai. Herë-herë i pëlqente të mendonte se ato që kishin ndodhur ishin një ngatërresë e kotë, e cila do të vihej në vend. Por ja, një natë përpara, te porta e shtëpisë së saj dikush kishte trokitur dhe ajo që ndodhur befas përballë tij.

— Rita, për ty erdha! — i kishte pëshpëritur ai, duke zgjatur dorën për ta përshëndetur. Ajo që zhdukur me vrap, pa ia kthyer përshëndetjen. Pas disa çastesh që gjendur në dhomën e zjarrit në krahët e së ëmës.

— Ç'është kështu? Pse u tremb? — pyeste xha Merua, duke shikuar i turbulluar të porsaardhurin.

— Ku di unë ç'ngjau! Unë vetëm e përshëndeta dhe... dhe desha ta takoja, kurse ajo u largua dhe... u rrëzua.

— Çudi e madhe me të! Çudi e madhe!

Dhe i ati sillej nëpër dhomë, duke përsëritur gjithnjë të njëjtat fjalë.

— Si duket tani? U qetësua? — pyeti të shoqen.

— Nuk duket mirë, — u përgjigj ajo me një zë të fashitur. E ngasin ethe.

Xha Merua shtrëngoi nofullat sa i kërcitën. Sakaq në dhomë u fut vajza e vogël, Zoga. Ajo vërtiste ngado sytë e saj kureshtarë e gatshme që të mos i shpëtonte as hollësia më e vogël.

I porsaardhuri qëndronte si mbi gjemba dhe nuk dinte ç'të bënte. Më në fund u kujtua për valixhen që mban-te në dorë. E hapi me ngut dhe nxori që andej diçka të mbështjellë me kujdes.

— Unë erdha që ta gëzoja, — nisi të thoshte si i zënë në faj. — I kam sjellë një fustan të bukur, një palë këpucë, një varëse... — dhe i hodhi të gjitha mbi tryezë.

Zoga u hutua. Në jetën e saj nuk kishte parë gjëra aq të bukura. I rrëmbeu të gjitha dhe vrapoi në dhomë.

— Shiko, Rita, sa të bukura! — dhe ia hodhi së motrës në minderin ku ishte ulur.

Ritës iu duk sikur i rrëshqiti aty një gjarpër dhe u mblodh grusht.

— Aman, hiqi! Nuk e di se si më duken. Hiqi.

Zoga zgurdulloi sytë.

— Unë e di pse të duken ashtu, — tha me naivitet. Sepse nuk e sheh dot atë.

Dhe qeshi sikur të kishte zbuluar ndonjë sekret të madh.

— Po nuk ke faj, — shtoi pas pak. — As mua nuk më pëlqen. Drini është më i mirë.

Rita i zuri gojën. Motrat u hodhën në krahët e njëra-tjetrës dhe zunë të çuqurisnin me zë të ulët.

Tërë atë natë nuk vunë gjumë në sy. Dremitën pak vetëm ndaj të gdhirë. Rita u zgjua e trembur nga zërat e njerëzve që vraponin rrugëve të fshatit, kurse Zoga nuk dëgjoi asgjë nga ato që ndodhën. As kur i ati shaloi kalin e doli duke thërritur me të madhe nuk u zgjua. Rita e ndjeu aq shumë nevojën e saj. Sa do të donte që ata hapa që po afroreshin të ishin të Zogës. Por jo. Dhe ajo s'e bëri të gjatë. Vrapoi në rrugë.

Ai e ndoqi pas.

— Rita!

Dhe zgjati hapin ta arrinte e ta fuste nën çadër që të mos lagej. Por Rita as që e ktheu kokën.

— Ku vete kështu?

— Te rezervuari.

— Mos u çmende? Shiko ç'shi që bie.

— Le të bien dhe gurë! — foli ftohtë.

Ai nxitoi t'i priste rrugën. Ishte i vendosur të mos e linte.

— Qëndro aty! Unë nuk të lë! Dëgjon? Nuk të lë!

Rita u çudit. S'i kishte shkuar kurrë ndër mend që dikush t'i drejtohej me një ton kaq të prerë e urdhërues. Siç duket edhe ai që fliste e kuptoi se u nxitua dhe u përpoq ta ndreqte gabimin, duke shtuar me një zë të ulët e dashamirës:

— Rita, unë kam ardhur për ty... Pse largohesh kështu? Qëndro një herë të merremi vesh!

Ritës iu duk se këto fjalë nuk kishin të bënin fare me të, po me dikë tjetër. Ç'thoshte kështu ai? Ç'punë kishte me të? Nuk shihte vallë se ajo s'donte as ta shihte me sy?!
— Ne jemi të huaj për njëri-tjetrin, — tha.

Ai u step.

— Ç'thua kështu, Rita? Ne jemi të fejuar!

— S'është e vërtetë. Unë...

Dhe deshi t'i thoshte hapur se donte një tjetër, por nuk e kuptoi as vetë përse hoqi dorë. Megjithatë, ai e mori me mend një gjë të tillë dhe shpejtoi hapin ta arrinte. Një ndjenjë e fuqishme e shtynte drejt saj. Që atë ditë që e kishte parë për herë të parë, nuk e kishte larguar thuajse asnjë çast nga mendja. I qe ngulur në kujtesë ajo fytyrë pak e zgjatur, e zbetë, me sytë gjithnjë të shndritshëm e të papërqëndruar, me trupin e derdhur. Çdo gjë e saj ishte aq e bukur, aq tërheqëse...

— Rita, eja në vete, ç'thua kështu!

Por ajo vrapoi dhe arriti shoqet, që ecnin përpara. Ai mbeti disa caste i hutuar në mes të rrugës, pastaj u çapit shllapa-shllup nëpër baltë, pas tyre.

Njerëzit ecnin truma-truma dhe flisnin për rezervuarin me një keqardhje të tillë, si të bënin fjalë për një qenie të gjallë, të dashur, së cilës i kishin dhënë shpirt me njëmijë mundime, por që pa prituri e pa kujtuar po u shpëtonte nga duart. Rezervuari që do të vadiste fushën në kohën e thatësirës dikur kishte qenë për ta një ëndërr e perealizueshme. Sa herë i qenë vënë punës për të ndërtuar një kanal vaditës, por nuk ia kishin dalë kurrë në krye. Fshatarët e kishin humbur besimin dhe qenë tërhequr njëri pas tjetrit. Më në fund u zotuan Karagjergjajt. Ata thanë se do ta sillnin ujët brenda vitit. Dhe u morën fshatarëve për një kohë të gjatë taksën e ujitjes, po kanali mbeti pa u ndërtuar. U desh të kalonin shumë vjet dhe të rridhte ende shumë e shumë ujë, gjersa atje, në fund të fshatit, të ndërtohej një rezervuar i gjerë e i thellë sa një det. Po

ja që këtë mëngjes gjithshka po përmysej e ndoshta duhej ta fillonin serish nga e para.

— Ujët është i tmerrshëm! Mbytt botën! — thoshnin kooperativistët, duke rendur drejt kodrave. Po t'i shihje ashtu, do të mendoje se pas krahëve të tyre do të ngjiste nga çasti në çast diçka e llahtarshme.

— Ku bëhet shaka me ujët!

Ujët vërshonte me rokupujë nga diga, duke marrë me vete dheun e hedhur. Rezervuari dukej si një gjigant i përmytur, që përpulitej në këmbët e malit, duke nxjerrë papushim shkumë nga goja. Kooperativistët u lëshuan në atë anë ku nuk arrinte ujët. Pa ditur ç'të bënin, disa veta u hodhën mbi kanal, duke u përpjekur t'i pakësonin vrullin ujit. Nisi kështu një ndeshje e egër në mes ujit, që zbriste dallgë-dallgë nga lart, dhe njerëzve. Më tej disa të tjerë jepnin e merrnin me saraqineskën. Po nga gryka e shkarkimit kërcenin vetëm disa currila të hollë, ndërsa përrrenjtë sillnin papushim ujë të turbullt, gurë e drurë.

— Ç'do gjë e kotë, — foli dikush, të cilit xha Merua nuk arriti t'ia dallonte fytyrën nga mushamaja që kishte hedhur mbi kokë.

— E pse e kotë? Ne do të përpiqemi me atë tonën e nuk do t'i ngrëmë duart.

— Dëgjomëni mua, s'kemi ç'bëjmë.

Xha Merua seç foli duke sharë. Atë çast i vajtën sytë tek e bija, që qëndronte e hutuar pranë tij.

— Po ti pse erdhe këtu? Unë të thashë të qëndroje në shtëpi.

Ajo kishte ngulur vështrimin mbi ujët e turbullt, ndërsa gjoksi i ulej e i ngrihej me rrëmbim.

— Ty të flas: ç'kërkon këtu? Hajde, nisu tani për në shtëpi.

— Po ai tha, baba...

— Kush?

— Çausi tha që të vij në këtu të gjithë.

— Cili Çaus, moj? Ai foli për burrat e djemtë, jo për ju. Nuk e sheh se këtu edhe unë jam i tepërt? Hajde, nisu shpejt për në shtëpi!

Po Rita bëri sikur nuk dëgjoi. Bashkë me katër-
-pesë shoqe çau përmes turmës e u drejtua nga gryka e
rezervuarit, ku dikush ishte zhveshur dhe po bëhej gati
të hidhej në ujë.

— Drini! — tha dikush.

Ritës sikur i pushoi zemra. Gjer atë çast ajo kishte
dashur që ai që ishte zhveshur e po matej të hidhej në
ujë të ishte Drini. Po tani që e shihte përpara dhe dë-
gjonte pëshpëritjen e turmës, se si i vinte ashtu. Dhe
i aprovonte në heshtje, duke kafshuar buzët, qortimet
e atyre që gjendeshin rreth saj.

— Mos ke luajtur mendsh, o Drini? Pa më thuaj,
ç'ke ndër mend të bësh në këtë kohë? — thërriste Çeme
Çobani, duke ngritur lart shkopin nyje-nyje. Nuk e sheh
se ai nuk kërkon kungull, po kokë njeriu?

— Mos, Drin! — shtoi një tjetër. — Mos, se do të
marrësh ndonjë plevit!

— More plevitin ta puthësh në ballë..

Sekush e thoshte nga një fjalë. U mat edhe ajo të
shtonte diçka, po nuk qe e zonja. I dukej se i qe shterur
zëri e njerëzit do ta pikasin në çast se ç'ia turbullonte
ashtu gjoksin.

— Mos!..

Ajo nuk e kuptoi në e tha vetë këtë fjalë, apo dikush
tjetër. Befas vështrimet e tyre u kryqëzuan. Asaj i duk
se ai vështrim e shpoi tejpertej dhe ia zbuloi
të gjitha të fshehtat. «Do të hidhet». Dhe kafshoi fort
buzën. Atë çast iu duk se dikush i thërriste. Ktheu ko-
kën dhe dalloi atë tjetrin që e kërkonte nëpër turmë.
Ajo u skuq e tëra, kur vuri re si ecte ai në majë të
këpucëve, me këmbët e pantallonave të përveshura që
mos i ndoteshin dhe me çadrën në dorë për t'u mbrojtur
nga shiu. Në tërë atë turmë, vetëm ai ishte me çadër.

— Rita!..

Ajo u mblodh sa një grusht dhe s'diti ku të fshihej
Iu duk se do t'i binte qielli mbi kokë e do t'ia merrte
frymën. Vështroi përreth se mos gjente një vend ku të
fshihej. Ndërkaq zëri po afrohej:

— Rita!..

Duke thirrur kështu e duke e kërkuar nëpër turmë, ai nuk vuri re se ku shkeli dhe e humbi ekuilibrin. Sakaq u rrëzua dhe rrëshqiti gjer poshtë, te buza e rezervuarit. Atje shpëtoi për mrekulli pa rënë në ujë. Ishte lyster i tëri me baltë, si të kishte punuar në një punishte tjegullash.

— Ç'është ky, more?

— I fejuari i Ritës, më duket.

— Jo, more! Me të qenka fejuar, budallaqja?

— Se mos u fejua vetë. I ati ia gjeti.

— Iii, si qenka bërë!

— Po çadrën pse nuk e lëshon nga dora?

— E ka si parashutë.

Disa qeshën. Pastaj përsëri një zë:

— Shtyjeni të bjerë në rezervuar e të lahet!

Rita s'dinte si të shpëtonte nga këta zëra, ku të futej, ndërkaq dikush thirri me të madhe:

— U mbyti!

— Kush?

— Drini. Nuk e sheh që u zhyt dhe s'po del më?

— Thashë unë: shaka me zarar kjo. Me ujët dhe zjarrin nuk luhet.

Turmën e kishte pushtuar ankthi. Për disa çaste u bë heshtje. Nuk dëgjohej asgjë, veç zhurmës së shiut dhe ujit të rezervuarit, që dukej sikur ziente në një kazan gjigant. Sakaq, në sipërfaqe u duk diçka e zezë. Rita u drodh e tëra nga ankthi e frika. «E mjera unë, mendoj. — Do të më pushojë zemra!» Dhe desh të largohej e të mbrohej në gjoksin e të atit, siç bënte kur ishte e vogël. Po gjunjët nuk iu bindën.

— E, Drini, e gjete fundin e botës? Futu prapë tani, po ta mbajti!

Ai nuk ngopej me frymë e lëvizte i lodhur këmbë e duar, si të donte të çlirohej nga diçka e padukshme, që përpiquej ta rrëbente e ta fuste përsëri në thellësitë e turbullta dhe të frikshme.

— Dil shpejt, se të përblau dallga!

Po ai nuk dëgjonte asgjë. Mbushi gjoksin me frymë dhe e përpinë sakaq thellësitë.

Ritës iu mblodh një lëmsh në kraharor.

— Ehë, kaq e pati!

— Unë kam parë një që u hodh në mes dallgëve për herë të dytë dhe...

— Po të konkludosh me logjikën time, ky është një krim i kryer me vetëdashje dhe me paramendim, i barabartë me vetëvrasje, — foli që prapa krahëve të turmës Juridiku, i cili binte erë raki gjer larg. — Më falni edukatën, por vetëvrasja, në bazë të nenit njëqind e nëntëdhjetë e tetë, paraqet konstruksion të keq fizik dhe është e barabartë me vrasjen me paramendim.

Vështrimi i tij ndeshi në sytë e zemëruar të kooperativistëve, por ai nuk e prishi fare terezinë:

— Prokuroria! Të thërritet në çast prokuroria!

— Më fal edukatën! — i thirri në rrëzë të veshit me të gjithë forcën Gramozi, që po zhvishej aty pranë tij. Pashua gjithnjë i ishte trembur atij njeriu sa, edhe kur ishte i pirë, i hapte rrugë.

— Ç'vështroni ashtu? Hajdeni ta ndihmojmë! Po të mbytemi, le të mbytemi të tërë bashkë!

Ky ishte prapë zëri i Gramozit, që u drejtohej sho-këve. Pa e bërë të gjatë, ai u gjend në mes të valëve. Pesë a gjashtë të tjerë, të rinj e të fortë si ai, si të kishin pritur një sinjal, u hodhën sakaq dhe nisin të çanin ujët e shkumbëzuar. Njerëzit i pushtoi përsëri po ajo ndjenjë ankthi, si në fillim. Vështronin atje ku ishte zhytur Drini pak më parë, të bindur se nuk do të dilte më. Këtë herë ai u vonua edhe më tepër. Së paku Ritës kështu iu duk. Sakaq në ujë u duk prapë diçka e zezë dhe e rrumbullakët, si kokë njeriu.

— U mbytën! — thërriti Ramo Bardhi.

Turma u drodh dhe lëshoi një klithmë. Po gjëja e zezë u rrit e u zmadhua para syve të njerëzve dhe ata panë të habitur një kërçep të madh xhunga-xhunga, pas-taj Drinin me tre a katër të tjerë, që jepnin e mernnin me të gjitha forcat për ta nxjerrë në anë. Në këto e sipër, nga gryka e rezervuarit kishte vërshuar me rrëmbim ujët e turbullt. Drejt fushës që lëshuar me roko-pujë një lumë i vërtetë.

— E hapën! — thirri një zë i gëzuar.

→ E hapën...! E hapën!..

— I lumtë Drinit!

— Ja, kësaj i thonë punë. Na shpëtoi rezervuarin!
E, ndërsa të tjerët u lëshuan me vrap për të parë se si vërshonte ujët nga shkarkuesi, Rita iu afrua vendit ku Drini përpiqej të kapej pas degëve të një rrapit. Ai e kishte pritur një gjë të tillë. E, teksa ajo po afrohej, se ç'i shkrepiti të bënte. Mbushi kraharorin me frymë dhe u zhduk papritur në thellësi. Ajo lëshoi një britmë therrëse dhe nuk i largoj sytë nga ujët. Sa të gjata iu dukën ato çaste! Kur e pa mbi ujë, iu mbushën sytë me lot.

— Drini, ç'bën kështu? Dil shpejt!

Ai nuk kishte dëgjuar asnjëherë një zë aq të dhëmshur e të shqetësuar. Por atë ditë Drini kishte vendosur të merrte hak.

— Ti ç'ke me mua? Ja ku e ke atë, pastaj...

Ajo nuk guxoi të kthehej. Ndjeu përsëri frikë dhe të ftohtë. Megjithatë e mblodhi veten. E ndau mendjen që, po të vinte rasti, t'ia përplaste të gjitha në sy dhe t'i jepte të kuptonte se më kot i vardisej. Dora-dorës iu afruan edhe më shumë vendit ku Drini përpiqej të kapej pas një dege.

— Dil, Drini!

Ai hovi dhe u përpoq të kapej përsëri te dega, por nuk mundi. Asaj i erdhi inat që s'arriti ta ndihmonte. Duke e kapur më në fund degën, Drini e vështroi ngultas dhe nuk e pati të vështirë të merrte me mend shumë gjëra. Me një kërcim të vrullshëm doli nga ujët. Ishte nxirë i tëri dhe dridhej. Ajo u hutua, kur e pa ashtu gjysmë të zhveshur dhe s'diti ç'të bënte.

— Rita, ç'po bën kështu? Hajde me mua!

Ishte po ai zë urdhërues, që e kishte bërë të dridhej pak më parë.

— Hajde shkojmë në shtëpi!

— Nuk do të vij asgjëkundi. Largohu nga unë!

U çudit dhe vetë me ashpërsinë e zërit të saj. Tani

që e kishte vendosur, nuk do të tërhiqej në asnjë mënyrë.

— Mendohu mirë për këto që po bën. Do të pendo-hesh, por do të jetë vonë. Dhe do t'i them tyt ati.

Ajo dalloi pak më tej xha Meron, që qëndronte i palëvizur dhe i përhumbur në mendime. Ishte kërrusur mbi rezervuar, shikonte dhe i bëhej se nga shkarkuesi nuk derdhej ujët, po misri i verdhë si flori. Misri i Valaresë, që thahej në degë për një kanal shtatë-tetë kilometra të gjatë e për një pikë ujë.

«Po sikur ai t'i thotë vërtet babait? — mendoj ajo për herë të parë gjatë gjithë atyre çasteve. — Kushedi si do të nxehet e ç'do të bëjë!»! Por për çudi, atë çast nuk ndjeu aq frikë, se ç'do të kishte ndjerë në një rast tjetër. Ato që kishin ngjarë pak më parë e kishin hutuar e tronditur aq shumë, saqë i dukej sikur notonte gjithnjë mbi valë të turbullta. Dhe vështronte gjithnjë Drinin. Tani që çdo gjë po kalonte, ajo nuk arrinte të merrte me mend se si kishte guxuar Drini të mbytej ashtu në thellësi të ujit, duke vënë në rrezik jetën.

Ai ecte dhe përpiqej të tregojë sa më i qetë e i shkujdesur. Por ziente përbrenda. Dhe nuk ngopej së shikuari Ritën. Asaj nuk i shkonte fare trishtimi. Dukej si një fëmijë që mund t'ia shkreppte nga çasti në çast të qarit. Drinit i hipi që ta ngacmonte.

«Për ty e bëra» — u mat t'i thoshte. Por ndryshoi mendje. Vërtet për Ritën ishte hedhur në mes valëve?

Ndërsa çapitej përkrah saj, Drini nisi të mendojë. I rikujtoi ngjarjet nga e para. Për disa minuta ai ishte lëkundur në duhej apo jo të zhytej për të parë nga ishte bllokuar gryka e shkarkimit të rezervuarit. E kishte kuptuar se kjo punë ishte me rrezik.

A duhej, pra, të hidhej?

Dhe sytë e tij kërkonin vazhdimisht nëpër turmë. Më në fund e pa atë që kërkonte, Ritën. Vështrimet e tyre u kryqëzuan. Dhe nuk e kishte zgjatur. Qe hedhur në mes dallgëve.

«Për ty e bëra, për inatin tënd» — desh t'i thoshte. Dhe prapë ndërroi mendje. Natyrisht, atij i erdhi

mirë në ato çaste që Rita ishte aty dhe e shikonte. Kjo i dha zemër. Ia shtoi forcat. Por prapë ai nuk kishte rrezikuar thjesht për inat të Ritës. Jo, ai kishte dashur të shpëtonte rezervuarin, me të cilin kooperativistët kishin lidhur aq plane e dëshira. Ja, për këtë kishte rrezikuar ai.

Dhe tani që çdo gjë kishte kaluar, i vinte mirë që e kishte Ritën në krah. Ajo matej gjithnjë t'i thoshte diçka, por prapë nuk vendoste. I dukej sikur çapitej përmbi dallgë të turbullta. Qepallat i qenë bërë të rënda plumb. Po më në fund i ngriti, E pa një hop dhe prapë i uli. Vështrimi i tij sikur i thoshte:

«Për inatin tënd e bëra»!

E ajo:

«Pse për inatin tim? Ç'faj kam bërë unë? Se mos më pyeti njeri mua...»

Dhe hodhën disa hapa të tjerë, duke e ndjerë me të gjitha shqisat praninë e njëri-tjetrit.

«Të pyeti, s'të pyeti, ajo është puna jote».

«Ç'të bëj unë? Ja, thuaje dhe ti një fjalë. Ç'më vështron ashtu, sikur do të më përpish? Nuk të vjen pak keq?»

«Keq më vjen, por s'kam ç'të bëj»!

«Si s'paske? Ti rrezikove aq shumë për rezervuarin, përse të mos rrezikosh një çikë edhe për mua?»

«Ti nuk je e vogël. Duhet të veprosh vetë. T'i thash lipsu dhe mbaroi».

«Unë i thashë edhe në sy tënd, nuk më dëgjove? Dhe prapë i them. Veç kam frikë nga babai. Ti e di. Ai...»

«Thuaja troç edhe babait. Dhe mos të ta bëjë syri tërt. Mua këtu më ke!»

«Vërtet, Drini? — dhe ajo u bë me krahë. — Vërtet thua?»

Ata nuk këmbyen asnjë nga këto fjalë. Por, ndërsa ecnin krah për krah e nuk mbusheshin me frymë, e ndjenë veten aq afër dhe aq të lidhur me njëri-tjetrin, sa u dukej se nuk do të kishte forcë që t'i ndante.

— Drini, ti nuk e di sa të rënda qenë për mua ato çaste. Thashë se do të më pushonte zemra.

— Vërtet?

Drini e shikonte dhe nuk ishte i zoti as të fliste, as të mendonte gjatë. Rita qe shumë e afërt për të. Ishin rritur bashkë. Në fillim e kishte dashur si një motër. Por duke u rritur e duke ardhur në moshë edhe ai çuditej se si ajo zinte gjithnjë e më shumë vend në jetën e tij. Kur dëgjoi se u fejua dhe për disa ditë me radhë nuk e pa të dilte nga shtëpia, gati u çmend nga mërzia.

— Ej, ku shkoni kështu? Shiu po pushon. Duhet të hapim kanalet kulluese!

Ky zë u erdhi që prapa krahëve dhe i shkundi nga mendimet. Ata vunë re se shumë nga kooperativistët morën rrugën për në arë. U kthyen edhe ata e u bashkuan me shokët.

— Ku venë këta? — pyeti Shameti.

— Janë çmendur, — ia ktheu Juridiku. — Ne do të shkojmë në klub. Duhet festuar kjo ditë.

— Doemos që do festuar shtoi Çeme Çobani. — Shpëtuan milionat.

Dhe gota kishte nxjerrë gotën e ata nuk e kuptuan si po kalonte ajo ditë. Ndërsa kooperativistët po ktheheshin të lagur e të lodhur nga puna, porositën edhe nga një gotë tjetër. Në atë çast dikush thirri i shqetësuar:

— Po vjen një veturë! Më duket se është e shokut Tomorr.

Ata brofën më këmbë, u ngjeshën te dera e nuk i lironin radhë shoku-shokut. Vetëm Juridiku nuk luajti vendit. Gotat ishin plot nëpër tryeza e ai s'dinte nga t'ia fillonte. «Shëndeti im», tha dhe e ktheu të parën. Pastaj ngriti të dytën.. «Ky është shëndeti i kryetarit. Ky i... i kujt është ky shëndet? Ta kthej njëherë, pastaj mendohem». Dhe i rëkëlleu të gjitha njëren pas tjetrës. Kur njerëzit u kthyen prapë nëpër tryeza, (vetura kishte qenë një taksi, që e nxori rruga andej) gotat qenë boshatisur.

— Ç'u bë rakia? Ti, Nure, e more? — iu drejtuan dy-tre veta banakierit. Po edhe ai atë kohë qe kthyer

në bufe bashkë me të tjerët dhe ngrinte supet i habitur. Vetëm atëherë u vanë sytë te Pashua, që ishte mbledhur sa një grusht në një cep të tryezës dhe kishte zgjatur duart para fytyrës, si të druhej mos e godiste njeri.

— Ti, Juridik, e bëre këtë?

— S'ke turp, pijanec!

Ai mezi qëndronte. E kishte mposhtur rakia.

— Unë për të mirën tuaj e bëra. Po sikur t'ju kish-
te gjetur shoku Tomorr duke pirë në kohë të punës?
— dhe zgjaste gjithnjë duart para fytyrës për t'u mbrojtur.

XVII

Temo Mushi nuk e kuptonte ç'po ngjiste me të ato ditë. I dukej se qe bërë tjetër njeri. Ku gdhihej, s'ngrysej. Tërë dita i kalonte fushave dhe në mbrëmje, kur kthehej në dhomë, e ndjente veten aq të lodhur, sa nuk kishte fuqi as të qëndronte më këmbë, as të fliste po shtrihej dhe, sa vinte kokën në jastëk, e mbërthente gjumi. Kurrë nuk kishte fjetur aq qetë dhe aq mirë. Të nesërmen ngrihej i çlodhur e i përtërirë. Dhe niste prapë të çapitej nga njëra arë te tjetra. Kooperativistët e prisnin ngado krahëhapur dhe përpiqeshin të mos e lodhnin e të mos e linin të mërзитеj. Kur mbeteshin vetëm, ata bisedonin gjithnjë diçka rreth tij.

— Më dhimbset ky Temo Mushi, — tha një ditë Ramua.

— Ku di dhe unë përse. Po ja, ti e sheh vetë. E mundon shumë veten. Nuk ka moshë për të punuar ai tani. Ndryshe është puna jonë. Le, po nuk ka as familjen këtu.

— E, për këtë të jap të drejtë. Në këtë moshë, pa gratë e fëmijët është vështirë.

— Doemos. E, që të kam fjalën, unë i jam lutur të vijë në shtëpinë time, po dëgjon ai! «Të falem nderit, thotë. — Jam mirë».

— E ashtu thotë vërtet u përzie në bisedë Pashua.
— Lëre ç'hall i madh e ka zënë. Bëri ç'bëri dhe në fshat përfundoi.

— Si the, ore, si? Pa thuaje dhe njëherë, se s'e dëgjova mirë iu hodh xha Merua.

Ai e pa me inat xha Meron, i përtypi fjalët nëpër dhëmbë e heshti. Pashua e kishte si ai qeni plak që, kur merr një shqelm të fortë, skërmit dhëmbët, fut bishtin ndër shalë dhe largohet, duke u dredhur e duke vësh-truar prapa, me frikë se mos e goditin përsëri,

— Ai erdhi vetë, nuk e dërgoi njeri me zor. Edhe ndonjë nevojë nuk kishte, se ka goxha pension. Prandaj më pëlqen mua, — tha xha Ramua.

— Të drejtë ke. — Tundi kokën Merua duke shikuar me inat nga Pashua, që rrinte mënjanë dhe s'fliste.

— Unë nuk marr vesh shumë nga këto punë, o Mero, po kjo mendja ime e ndryshkur më thotë se, po qëndroi këtu te ne shoku Temo, të mirë do të kemi. Ca e ca, do-emos, do ta kenë pisk, se janë mësuar të shijnë si u do qejfi, — tha xha Ramua dhe vështroi shtrembër nga Juridiku, — kurse kooperativa ku ta ketë atë fat.

— Mirë xhanëm, mirë. Ashtu është. Vetëm nuk e marr vesh si do t'i vejë halli Kocit, kryetarit?

— Ç'ka me Kocin ai? Nuk ka asnjë punë me të. Po të mendonte për kryetarllëk, rrinte në qytet, mu në ballë të komitetit.

Dhe fjalët s'kishin të mbaruar. Njerëzit e pleqëso-nin këtë punë siç ua donte mendja. Disa thoshin se krye-tar Kocit i kishte ardhur fundi, të tjerë se ai nuk i hidh-te aq lehtë armët, pa i bërë punët përshesh, kurse të tjerët shtonin se Temo Mushi do të qëndronte shumë-shumë një ose dy vjet në fshat, sa t'i vinte punët në vi-jë, pastaj do të kthehej në qytet.

Temos nuk i binin në veshë këto fjalë. Po ai e kup-tonte se njerëzit e respektonin dhe e miratonin veprimin e tij. U vinte mirë që ai, me thjeshtësi dhe pa bujë, kishte ulur kokën e po punonte bashkë me ta. Po nuk e kishte të vështirë ta merrte me mend se nga do e sho-

qëronin sy kureshtarë, të cilëve nuk u shpëtonte asnjë lëvizje e tij. E kuptonte se ishte si në provë. Njerëzit donin të dinin se ç'thoshte e ç'mendonte ai, si i shikonte punët e kooperativës; sa merakosej për hallet e tyre. Dhe secili gjykonte sipas mendjes së tij, duke i peshuar gjërat me kandarin e vet.

Ramo Bardhi e shihte se disa njerëz, të cilët gjatë gjithë kohës ishin mësuar të peshkonin në ujë të turbullt, tani e kishin humbur toruan dhe ia kishin frikën Temos. Dhe kjo i mjaftonte atij. Të tjerat ishte i bindur që do të vinin pas. Kurse xha Merua nuk ngutej ta thoshte fjalën e vet. Ai kishte për çdo gjë gjykimin e tij. «Tymi të më shkojë drejt, thoshte, se çdo berr varet nga këmbët e tij. Po të jem mirë unë, as koooperativa nuk do të ketë keq. Sa për Koci Madhin, s'di ç'të them... Mua s'më ka bërë ndonjë të keqe... Dhe i pëlqente xha Meros të zinte një qoshe të qetë, që s'e rrihte era dhe t'i vështronte punët nga larg. Ai nuk i harroi për shumë kohë ato që ngjanë në arë me misrin atë ditë që u mbyt fusha në shi. Koci Madhin nuk e kishte parë kurrë aq të nxehur dhe të mundur, kurse Temo Mushi e çuditi me urtësinë dhe gjakftohtësinë e tij. Po prapë nuk nxitohej xha Merua ta thoshte fjalën e fundit. «Dalë një herë. Të shohim ç'do të bëhet me ato personalet. Keq do të jetë po na i shkurtuan», përsëriste me vete. Dhe ai kishte një masë të vetën. Më shumë se çdo gjë ai çmonte te njeriu dashurinë për punën. Dhe do t'i vinte shumë keq e do ta quante një zhgënjim të plotë, në qoftë se Temua nuk do të qe i zoti i punës. Po ta shihje hollë-hollë, ai prandaj edhe nuk e kishte pëlqyer kurrë kryetar Kocin e nuk kishte marrë asnjëherë anën e tij. Koci qëndronte tërë ditën majë kalit e nuk i bënte kurrë këpucët me baltë. Kocit i priste goja brisk, aq sa të mbërthente shpatull më shpatull po të donte. Por kjo gjë nuk i hynte fare në hesap Mero Saliut. «Fjalët as hahen, as pihen. Unë dua të t'i shoh duart si i ke. Të kanë zënë gjë kallo, apo jo? Të tjerat s'më hyjnë fare në punë. «Dhe nuk arrinte ta merrte dot me mend se si do t'i vinte, në qoftë se Temo Mushi do t'i ngjiste në këtë pikë Koci Madhit, du-

ke e parë fushës, ai fshihej në ndonjë ledh e përgjonte se si do ta kapte shatin Temua e si do të punonte.

«Po ç'ka, de, ç'ka. Edhe punon...»

Dhe i afrohej lehtë-lehtë që prapa krahëve.

— Mirëmëngjes, shoku Temo; — e përshëndeste.

— Mirëmëngjes, xha Mero. Këtu qenke ti?

— Doemos që këtu. Ku do të jem tjetër? Tani ka vajtur dielli dy hostenë.

Dhe niste të punonte për krah tij.

— Nesër do të lëroj me qe. Do të vish me mua? — e kishte pyetur befas Temon një ditë.

— Pse jo? Po të më pranosh si ndihmës, vij.

— Hajde një herë, pa e shohim atë punë.

Të nesërmen Temua u ngrit shpejt, me shpresë që ta gjente pendari atje. Po xha Merua kishte mënguar me natë, kishte mbrehur qetë dhe po lëronte.

— Ya, Kuqo!.. Ya, Arap!.. — Dhe e rëndonte trupin mbi plug e shkante i heshtur nga e tërhiqnin qetë. Temo Mushi ndaloi rrëzë një shkëmbi e po e vështroi. Ashtu, pas plugut, kishte rrjedhur jeta e tij, ugareve. Të vjetrit thoshin se e ëma e kishte lindur në arë Meru Saliun një ditë prilli. Kishte punuar sa kishte punuar, pastaj kishte ndjerë dhëmbje dhe qe ulur në ledh. Pasi e kishte lindur, i kishte lidhur kërthizën, e kishte mbështjellë me një copë shajak dhe kishte pritur që të vinin e ta ndihmonin. Ndaj thoshin se atje ku kishte lindur, pas qevet, atje dhe do ta jepte shpirtin, duke shkërmoqur dheun me gishta.

Sakaq Kuqua ndali. Qëndroi dhe Arapi. Pas tyre dhe mendimet e Mero Saliut. Plugu kishte kafshuar tokën e ngopur dhe ishte fshehur nën të. Para qeve qëndronte Temo Mushi, të cilin ai nuk e kishte vënë re fare. Desh të ishte vetëm atë mëngjes, të punonte e të punonte sa të mbytej në djersë e të mos e trazonte njeri. Dhe u foli rreptë qeve:

— Ya, Kuqo, ya!..

Ata u bindën. Xha Merua rëndoi mbi dorezën e plugut dhe brazda u zgjat më tej. U çapit pas qeve, vështroi

tokën që kthehej e avullonte, vështroi krimbat që lëvri-
nin nëpër rrënjët dhe e rrëmbeu padurimi që ta për-
mbyste sa më shpejt atë tokë të trashë e të butë e ta
bënte gati për mbjellje. Dhe u dha i tëri pas punës, duke
harruar çdo gjë. Temua e vështronte me vëmendje. Nuk
e kishte menduar kurrë se njeriu mund të jepej aq shu-
më pas plugut e se mund ta shprehte me të gjitha shqi-
sat kënaqësinë për punën e vet. Dikur edhe ai numërohej
ndër pendarët më të mirë. Po tani me siguri kishte har-
rruar. Dhe vështronte e vështronte xha Meron. Ku ta
dish sa kohë vazhdoi të punonte ashtu, i përkulur pas
qeve, duke fshirë djersët me pëllëmbët e argasura të
duarve. Temua e ndiqte pas, duke hequr gurët e duke
copëtuar me shat plisat e mëdhenj. Mbase kjo ishte punë
e kotë, por ai nuk mund të rrinte duarlidhur.

— U lodhe, xha Mero?

Ai ngriti kokën:

— A?

— U lodhe, thashë. Ulu një çikë, ta ndezim nga një
cigare.

— Nuk u lodha, jo. Kohë pune tani, — dhe, si e vësh-
troi për nën vetulla, shtoi: — Do djersë toka, jo shaka.

Pastaj u foli qeve, duke e shfryrë dufin pas tyre.
Plugoi sa plugoi kështu dhe u ndal befas. E vështroi
ngrysur Temon.

— Pa hajde folu një herë qeve, të të shohim ç'je i
zoti të bësh!

Temua e shikoi mos e kishte me shaka. Por jo. Të
merrte plugun? E ku mund të punonte ai me qe? Ndry-
she që një herë e një kohë, njëzet e ca vjet të shkuar.
Atëherë doemos dinte të punonte. Kurse tani.

— Hë, de, apo u trembe?

Temos iu duk se vështrimi i xha Meros iu ngul tej
e tej. E ç'i shkrepri kështu atij? Mos donte ta turpëronte?

U ngrit me përtesë. Vështroi qetë. Ata kishin ulur
kokat dhe sikur prisnin kureshtarë se ç'do të ngjiste më
tej, duke shikuar përreth me ata sytë e tyre të mëdhenj.

— Ç'mendon, apo ke frikë se mos nuk të binden?

— Ta provoj një herë.

— Provoje, provoje!

Ai i mbërtheu mirë dorezat e plugut, si të kishte frikë mos ia merrte njeri. Dhe u thirri fort qeve, duke u munduar të imitonte xha Meron.

— Ya, Kuqo! Ya...

Por zëri i tij se si doli, i dobët, i drojtur. Qetë nuk luajtën nga vendi. Temua thirri përsëri, më fort dhe i shpoi me hosten. Arapi kërceu nga dhëmbja. Pas tij dhe kau tjetër. Temos për pak i shpëtoi plugu nga duart. Por kërceu dhe ai, e shtrëngoi më fort dhe mbështeti tërë peshën e trupit mbi të. Një hop qetë sikur u shtruan, po shpejt e kuptuan se pendari nuk qe në gjendje t'i përmblydhte e t'i mbante në brazdë dhe kërcyen të pabindur anash. Plugu doli nga brazda, rrëshqiti lart, duke gërvishur koren e tokës, pastaj e kafshoi dheun pak më tutje dhe prapë u kthye anash. Duke turfulluar e duke shkuaruar, qetë vazhduan të shkonin herë mjaftas, mbi tokën e lëruar e herë nga e djathta, sikur t'i kishte rrëmbyer edhe ata dëshira që ta shpinin gjer në fund këtë shaka. Xha Merua kishte vënë duart në ije, se ç'fliste me qetë dhe qeshte me gjithë shpirt, kur e shikonte Temon se si kullonte në djersë. Ai bërtiste me të madhe, i godiste qetë me hosten, shtrëngonte litarin që ia kishte skuqur keq lëkurën e dorës dhe e tërhiqte nga vetja plugun, duke rënduar me sa mundej mbi parmendë.

— Ee, Arap, mjaft tani, — u hodh pendari dhe ia mori plugun nga duart Temos. — Bërr, Arap!

Kau i zi e, pas tij i kuqi, shtrinë qafat përpara, ulën kokën në mes këmbëve, duke cikur tokën me brirë e qëndruan. Ata nxirrnin shkumë nga goja e turfullonin, duke hapur flegrat e hundës nga dilte një lëng i piksur e i shndritshëm. Pendari vështronte herë ata e herë Temon, që qëndronte i mundur para tij.

— E di si thoshte im gjysh, rahmet pastë: «S'bëhet vreshta me urata, po me shata e lopata». — Kështu thoshte, i ndritë shpirti atje ku ka rënë!

Temua, për të parën herë nuk qe i zoti të thoshte

asnjë fjalë. Ai mezi mbahej më këmbë. Në shpatulla ndjente dhëmbje, kurse pëllëmbët e duarve i thernin. Pendarit i erdhi keq për të.

— Mos u dëshpëro, o shoku Temo, se kështu e ka kjo punë, — i tha duke u ulur këmbëkryq. — Po të më shtrëngoje mua të flisja në ndonjë mbledhje, ta dish që do të kulloja në djersë më keq se ti dhe nuk do të isha i zoti t'i bëja dy fjalë bashkë. Tani ulu të hamë nga një kafshatë, se vamë barabar.

Dhe u shtruan të hanin.

— Apo nuk e bën kabull ti bukën e misrit, — dhe xha Merua nisi të mbllaçitej. Temua nuk ia shqiste sytë bukës. Ishte i uritur. I dukej sikur kishte ditë pa ngrënë. Ndoshta kjo i vinte ngaqë ishte lodhur.

— Doni bukë gruri ju. Ia keni harruar shijen misërnikes së ngrohtë me djathë e qepë, — dhe mbushi përsëri bulçitë. Temos nuk iu durua. Këputi një copë të madhe e nisi të mbllaçitej. Asnjëherë buka e misrit nuk i qe dukur aq e shijshme. Dhe nuk ia zinte kafshata kafshatën. Xha Merua e vështronte i çuditur. Nuk e kishte marrë me mend se njeriu mund të ishte aq i uritur. Dhe nisi të qortonte veten që e kishte thumbuar pak më parë. Po Temua tani kishte harruar gjithshka.

— Të falem nderit, xha Mero! Kisha kohë që nuk kisha ngrënë me kaq uri.

— Në arë buka të shijon ndryshe, — ia ktheu tjetri, pastaj për ta ngacmuar shtoi:

— E bëre tokën si ata zullapërit dërrasën e zezë kur mësojnë të shkruajnë.

Temua e hodhi vështrimin mbi vijat e shtrembëra e të kryqëzuara që kishte lënë plugu në arë dhe sikur dëgjoi prapë atë të qeshurën tallëse të pendarit. Po nuk ia mernte për keq atij. E, ndërsa thithte cigaren, e ndiente se si po çlodhej dalëngadalë. Qetë shfrynin pak më tej. Ai i shikoi dhe mendoi të ngrihej në çast e t'i vinte përsëri në brazdë. Tani nuk ndjente më as lodhjen dhe as atë hutimin e parë. Madje i dukej se nuk do të ishte aq

i pazoti t'i shtronte. Dhe u ngrit. Xha Merua kapsal-
lliti sytë.

— Ç'të shkrepri kështu?

Në vend që të përgjegjej, ai rrëmbeu plugun.

— E, Arap... Ya, Kuqo!

Zërin e tij, që kumboi çuditërisht fort, e mori me vete vala e lumit dhe e përcolli larg. Qetë u çapitën me përtesë. Maja e plugut kafshoi koren e tokës, pastaj u ngrit lart, si një dhëmb i madh e i shndritshëm dhe rrëshqiti pjerrtazi në sipërfaqe. Temua e tërhoqi aq fort litarin, sa iu ndez lëkura e i therën gishtat, si të kishte kapur prushin me dorë. Po nuk e lëshoi. U shfryu rëndë qeve, nguli plugun në tokë e rëndoi mbi të me gjithë peshën e trupit. Qetë morën vrull dhe i ranë arës nga njëri cep në tjetrin. Xha Merua vështronte herë Temon, herë gjurmën që linte prapa plugu. Pak më parë ai do të kishte qeshur me të madhe me atë vijë të cekët e të shtrembër, që nuk ngjante fare me një brazdë plugu. Por këtë radhë e ndjeu se Temua i kishte mposhtur ato çastet e para të hutimit e të pasigurisë e tani zotëronte edhe qetë, edhe plugun.

E nguli përsëri majën e çeliktë në tokë dhe u foli rreptë qeve. Ata u përkulën anash, duke u përpjekur sekush ta tërhiqte plugun nga ana e tij. Por plugu rrëshqiti drejt, fare afër brazdës së parë. Kështu vazhduam për një kohë, duke lënë mbi sipërfaqen e tokës disa vija të shtrembëra, ku më të thella e ku më të cekëta. Temua ndali në çast dhe, duke fshirë djersët, vështroi vijat e shtrembëra që kishte lënë plugu. Ato ngjanin vërtet me zhgarravitjet e një fëmije, që përpiqet të mësojë shkrim e këndim. I vështroi gjatë ato vija, duke vënë herë-herë buzën në gaz dhe u bind se atje nuk kishte ku të zhgarraviste më. E çoi plugun afër ledhit dhe mendoi të fillonte plugimin sërish nga e para në tokën e lëruar. U thirri fort qeve. Ata e tërhoqën edhe për një kohë plugun nga u donte qejfi, pastaj e ulën të bindur kokën mbi brazdë. Siç duket që të dy e ndjenë pushtetin e njeriut mbi ta. Arapi sikur hoqi dorë nga tekati, nguli fort kë-

mbët në brazdë dhe nisi ta tërhiqte plugun rëndë-rëndë, duke iu bindur plotësisht pendarit. Kështu bëri dhe Kuqua. Temos i regëtiu zemra, kur vuri re se qetë ishin shtruar dhe nuk e tërhiqnin më plugun njëri majtas e tjetri djathtas. Kjo sikur ia hoqi lodhjen me dorë. Dhe e rrëmbëu sakaq dëshira që të plugonte e të plugonte, gjersa ta kthente përmbys të gjithë atë tokë që i zinte syri. E duke u folur qeve, saqë e merrte me mend se dalëngadalë e pa kuptuar po zgjoheshin tek ai shprehitë e dikurshme të një pendarit të ri e të fuqishëm, të cilat ishin struktur diku thellë në qenien e tij. Dhe ku ta dish për sa kohë do të çapitej ashtu pas qeve, në qoftë se nuk do të kishte dëgjuar një zë prapa krahëve:

— E po mjaft, o shoku Temo, se u lodhe Qenke inatçi i madh ti!

E, ndërsa i fliste, xha Merua shikonte me vëmendje gjurmët që kishte lënë plugu në arë. Si pendar i vjetër që ishte, ai e kuptonte se puna që kishte bërë Temua gjatë gjithë asaj dite nuk vlente asnjë dyshkë, e toka prapë duhej kthyer nga e para. Po kjo për të nuk kishte asnjë rëndësi. Pendarit të vjetër i vinte mirë që Temo Mushi i kishte bërë duart me filluska e i kishte llangosur këpuçët me baltën e ugareve dhe këtë ai nuk do ta barazonte me asgjë tjetër.

— Sonte nuk do të ma prishësh, — i tha, ndërsa çapiteshin pas qeve. — Do të vish nga unë për darkë!

— Unë tani dua vetëm një gjë: të flë, — ia ktheu Temua dhe, ndërsa ecte, i dukej se Fikasi, në vend që t'i afrohej, i largohej.

Ndjente një kapitje dehëse, si asnjëherë tjetër.

XVIII

Për Koci Madhin erdhën ditë të vështira. Pas bisedës me shokun Tare, ai e kuptoi qartë se themelet e tij në kooperativë qenë lëkundur seriozisht. Më tepër se çdo

gjë e torturonte mendimi se kohët e fundit ai nuk qe i vetmi njeri me peshë në kooperativë, që thoshte fjalën e parë dhe të fundit për problemet që diskutoheshin. Në Fikas kishte ardhur një tjetër njeri, që kishte tërhequr vëmendjen e kooperativistëve dhe kishte hedhur hije mbi figurën e tij, aq sa i dukej se do të vinte një ditë e atë nuk do ta pyeste më askush. E ky njeri ishte Temo Mushi.

Në fillim ai e kishte vështruar Temon me mospërfillje, duke kujtuar se, kur t'ia donte puna, nuk do ta kishte të vështirë të gjente një gjuhë për t'u marrë vesh me të. Madje ishte i bindur se një ditë Temua do ta kuptonte vetë se në Fikas nuk mund të bënte asgjë pa përkrahjen e Koci Madhit. Mirëpo e kuptoi se ishte gënjyer në llogaritë e tij dhe se Temo Mushi do t'i hapte më tepër telashe nga ç'e kishte marrë me mend.

Dhe dalëngadalë Koci e la çdo gjë pas dore e iu vu punës me mish e me shpirt për ta hequr qafe njëherë e mirë Temo Mushin. Në fillim bëri çmos për ta bindur se fshati kishte halle të mëdha, të cilat do t'ia bënin jetën të padurueshme. Pastaj u përpoq t'i largonte njerëzit prej tij e ta linte të vetmuar, i sigurtë se kjo gjë do ta mundonte shumë. E kur edhe me këto nuk nxori gjë në dritë, e pa të udhës të shkonte në qytet e të shihte ç'mendonin për të shokët e komitetit. Po biseda me shokun Tare kishte marrë një rrugë krejt të papritur e Koci Madhi pësoi një zhgënjim të ri. Megjithatë nuk i humbi shpresat. Ndërsa po largohej, Tarja i kishte dhënë të kuptonte se, në fund të fundit, çështja ishte në dorën e asamblesë së kooperativës e të organizatës bazë të partisë dhe kjo i erdhi për shtat Kocit. Sado që me Fuatin, Drinin e ndonjë tjetër kohët e fundit nuk gjente dot gjuhën për t'u marrë vesh, prapësëprapë mendja i thoshte se kaq vjet punë në kooperativë nuk kishin shkuar fare kot. Në mos tjetër, gjatë kësaj kohe ai u kishte bërë kaq të mira njerëzve, sa të mos i kthenin krahët në ditë të keqe.

Sidoqoftë, duhej kujdes. Ai ishte i rrahur me vaj e me uthull në jetë. Prandaj vendosi të mos nxitohej e ta peshonte mirë e mirë çdo gjë. Së shpejti do të bëhej

mbledhja vjetore e asamblesë së kooperativës dhe ai e pa të udhës t'u dilte punëve përpara. Përpiqej t'u hante zemrën me të mirë kooperativistëve, duke i treguar i dashur e i përzemërt edhe me ata që s'ishite marrë kurrë vesh. Në bisedat me ta, ai e sillte me marifet fjalën te shoku Tomorr, me të cilin, siç thoshte, kishte ngrënë bukë me një lugë, duke i dhënë kësaj gjëje një rëndësi të veçantë.

Këto takime e biseda e lodhnin. Por ai që i bindur se nuk i dilej dot ndryshe. Më në fund, i kënaqur që kishte ditur ta vërtiste me një farë mënyre, ai mbyllej në zyrë dhe mendonte për raportin vjetor që do të mbahej në mbledhjen e asamblesë. Kishte vendosur të derdhte në këtë punë të gjithë mjeshtërinë e tij, duke u përpjekur t'u linte të kuptonin edhe një herë kooperativistëve se ai ishte njeri me vlera të veçanta, ndaj jo më kot e kishin vënë në krye të kooperativës. Dhe deri në një farë vendi puna me raportin i kishte ecur. Por kur erdhi puna që të thoshte diçka për Temo Mushin, i shpëtoi filli nga dora dhe për disa ditë me radhë nuk mundi të shkruante asgjë për të qenë, ndaj shtrëngohej të hiqte kryqë pas kryqesh mbi fletore e të niste sërish nga e para. Më në fund iu duk se e kaloi paq edhe këtë hendek. Pas disa frazave të matura, në të cilat e ngrinte lart atë si një luftëtar trim e njeri me merita të mëdha, për të cilin mburrej me të drejtë e tërë krahina, me fjalë të kuresyera, ai diti të vinte në dukje faktin se shoku Temo ishte një specialist i rrallë ushtarak, që e kishte kaluar tërë jetën poligoneve dhe që, për pasojë, fshatin e bujqësinë i njihte pak dhe kjo gjë, natyrisht, nuk mund të mos i nxirrte telashe.

Koci e lexoi dhe e rilexoi disa herë këtë pjesë të raportit, bëri shumë ndryshime e korigjime, gjersa iu duk se kishte qëlluar në shenjë. Në të njëjtën kohë, për t'i dalë përpara ndonjë të papriturë, duke dashur ta hiqte veten si njeri shpirtgjerë e përkrahës të së resë, ai e pa me vend që të mos mbante një qëndrim mospërfillës ndaj propozimeve që ishin bërë për të caktuar Ritën si

brigadiere, aq më tepër tani që ajo i kishte ditët të numëruara në fshat. Me këtë rast, ai bëri një parantezë të gjatë për rolin e gruas dhe ngritjen e saj në përgjegjësi, «në kundërshtim me ca mendje të mykura, që s'kishin fare besim në forcat e saj».

Si e mbaroi së shkruari raportin dhe e lexoi atë nga kreu në fund duke bërë aty-këtu korregjimet e nevojshme, Koci ndjeu një kënaqësi të tillë, që rrallëherë e kishte provuar. Dhe nisi të vërtitej i gëzuar nëpër dhomë, duke fishkëllyer lehtë një melodi zbavitëse. E shoqja kapsalliti sytë? Kohët e fundit ajo i hapte gjithnjë rrugë dhe nuk guxonte t'i thoshte një fjalë burrit, se ai xhindo-sej për hiçgjë e nxinte si nata, kurse tani i qeshte buza vesh më vesh. Ajo s'diti si t'i gëzohej. I solli shpejt e shpejt shishen e rakisë, pastërma, djathë, qepë e ia vuri përpara. Koci ktheu njëren pas tjetrës dy-tri gota dhe prapë i vajti mendja te raporti. Në një çast iu duk se ishte zgjatur aq shumë, sa njerëzit do të mërzhiteshin e nuk do të kishin durim ta dëgjonin gjer në fund. Tamam në atë çast trokiti dera dhe në dhomë rrëshqiti si hije Pashua, duke ecur në majë të gishtave, i drojtur se mos prania e tij e zemëronte të zotën e shtëpisë. Por kur vuri re një ndjenjë gëzimi që lëvrii në fytyrën e kryetarit, ai mori zemër dhe erdhi e u ul karshi tij, si një kone e bindur e besnike. E shoqja e Kocit i solli sakaq një gotë.

— E po mirë se erdhe, o Pasho, dhe qofsh tërë jetën i gëzuar, — i tha Koci duke çokitur gotën me të. — Ta dish sa shumë më kënaqe, se nuk shtyhet vetëm kjo e uruar.

Pashua s'dinte si ta falënderonte.

— Kur je mirë ti, o kryetar, ne s'do mend që mirë jemi. Po ta dish, ditët e fundit s'të kam parë si gjithnjë, dhe në daç beso në daç mos beso, as gjumi natën s'më zinte. «E ka një hall të madh ky kryetari ynë», thosha dhe frap më ngrihej mendja e matesha të të pyesja; por, kur të shihja, se si më dukeshë dhe...

Koci i mbushi prapë gotat i kënaqur që njerëzit e vinnin re shqetësimin e tij dhe ia qanin hallin.

— Ç'të bësh, o Pasho. Ka halle kjo botë. Ja, tani erdhi koha e mbledhjes së asamblesë dhe më ranë trutë me atë të shkretë raport. Më beso se nuk jam lodhur asnjëherë kaq shumë. Dhe prapë më duket sikur nuk kam katranosur gjë.

Ata kthyen edhe disa gota dhe Juridiku nuk e pati të vështirë ta kuptonte shqetësimin e kryetarit. Vrau mendjen si mund t'i vinte më mirë në ndihmë dhe, pa humbur kohë, u vu në lëvizje. Me këdo që takohej e hidhte me marifet fjalën te raporti i kryetar Kocit, që kishte patur fatin ta lexonte rastësisht në zyrën e tij. Një raport i tillë prej pesëdhjetë faqesh, të cilin kooperativa nuk e kishte dëgjuar kurrë, e vlente të mbahej edhe në një mbledhje qyteti. Megjithatë, shumë veta nuk u ysh-tën aspak nga këto fjalë e ishin të bindur se raporti shumë pak do të ndryshonte nga ai i vitit të kaluar.

— Na erdhën gjer këtu dokrrat e kryetarit, — nuk u përmbajt dot Çeme Çobani, duke vënë dorën në fyt. — Në m'u mbushtë mendja, do të vij në mbledhje për t'i dhënë një shurup të mirë atij kryetarit tënd, që s'e çan fare kokën për blegtorinë e vjen në stan vetëm kur bëhen qengjat për thikë.

— Të madh qeder që do t'i bësh! — ia priti me qesëndi xha Merua. — Unë e di që tani si do të ta kthejë? Ke shumë të drejtë, shoku Çeme, do të thotë. — Të falem nderit për kritikën. Na ke ndihmuar shumë. Lëre ç'janë bërë ca shokë të kryesisë sonë, po ti mos u mërzit, se do të ma paguajnë shtrenjtë».

Më në fund erdhi dhe dita e mbledhjes së asamblesë. Kur u mbush salla Koci Madhi trokiti me forcë në tavolinë dhe bërtiti disa herë për të vendosur qetësinë, po zëri i tij tretej në zhurmën e mbytur, që të kujtonte një zukatje të pambaruar bletësh. Zhurma vinte nga rreshtat e fundit, ku ishin grumbulluar shumë njerëz, të cilët pinin pa pushim duhan e gajaseshin me qyfyret e Çeme Çobanit.

— T'ia filloj unë, shoku Çeme, apo s'ke mbaruar akoma — iu drejtua kryetari, duke u përperjekur ta

shpinte 'buzën në gaz. Çemia priti sa të vendosej qetë-
sia, pastaj u përgjegj:

— Si të duash, kryetar. Në daç fol ti, në daç lermë
të flas unë sot, se u bënë kaq vjet që po të dëgjojmë e
i kemi mësuar përmendësh të gjitha ato që do të na
thuash.

Pas këtyre fjalëve gjëmoi e qeshura. Kocit iu deshën
shumë forca për t'u përmbajtur, sepse nuk donte në as-
një mënyrë të nxeheshin gjakrat. Kur ra heshtja, ai nisi
të fliste ngadalë për kthesën e madhe që paskësh fi-
lluar në kooperativën e tyre e që do ta bënte atë më të
lulëzuarën në rreth. Dhe u zgjat aq shumë në këtë çë-
shtje, sa njerëzit dalngadalë e humbën durimin:

— Ç'na thua kështu, o shoku kryetar — e ndër-
preu një zë andej nga 'rreshtat e fundit. — Na trego
njëherë cilat janë të ardhurat e sa na bie të marrim për
ditë pune.

Kryetari mendoi ta kalonte me një buzëqeshje këtë
situatë të pakëndshme dhe u përpoq të vazhdonte lexi-
min atje ku e kish lënë. Po thirrjet u shtuan dhe e
mbuluan zërin e tij. Njerëzit kërkonin të flitej me shi-
fra që të merrnin vesh të gjithë si qëndronin punët.

Mos u mërzitni, shokë — lëshoi një breshëri fja-
lësh kryetari. Edhe atyre do t'u vijë radha. Kryesia
është që të mos shastisemi vetëm pas shifrave; por ta
shikojmë punën më thellë.

Po zërin e tij e mbytën fjalët e fshatarëve që flis-
nin pa i lënë radhë njëri tjetrit.

Pashua e kuptoi në çast gjendjen e tij dhe shpejtoi
t'i vinte në ndihmë:

— Po, shokë, ka të drejtë kryetari. Disa nga ne,
kur punojnë, vështrojnë vetëm përpara. Dhe bëjnë shu-
më mirë. Por duhet kthyer koka edhe prapa, edhe anash.
Të shohim kush punon dhe si punon. Se ka nga ata që
punojnë shkel e shko, sikur po rropaten për beun dhe
aganë. Këtyre njerëzve u duhet treguar vendi, vëllezër.
Të ngrihemi më këmbë dhe t'i mbërthejmë për gryke.
Të mos themi: «Ç'më duhet mua! E di kryetari!» —

S'do mend që kryetari e di. Po edhe ai dy duar ka, dy sy, dy veshë. Ndaj duhet ta ndihmojmë. Ta sinjalizojmë. Se, po u sinjalizua në kohë, e di vetë ai. Ka për ta gjetur vendin dembali, llafazani, matrapazi. Se kryetarit, ju e dini mirë, i sëmbon në zemër për kooperativën. S'e zë gjumi, i dhemb mu këtu, kur nuk shkon puna mirë, — dhe hapi kraharorin e nuk qe në gjendje të shtonte asnjë fjalë.

— Shokë, Juridiku po përlotet. Mbahu, Juridik!

Pashua e vështroi i hutuar atë që foli.

— Më falni, shokë, por më besoni, më duket se po e rëndojmë shumë kryesinë. Po u biem kot më qafë shokëve.

Kryetar Koci hetonte efektin e fjalëve të Pashos.

— Të marrim rrallimet e misrit, — vazhdoi ai pas një ndërprerjeje të gjatë. — Disa, në vend që të heqin atë që duhet, i vënë shatin radhazi dhe e marrin për ushqim për kafshë. Punë është kjo, vëllezër? Të më falni, po ky është sabotim i hapur. Është vjedhje, grabitje.

Duke folur kështu, ai përsëri i kishte hequr sytë nga letra. Çeme Çobani qe ngritur e seç thoshte me këmbë e me duar. Po zëri i Kocit mbuloi gjithë sallën:

— Qetësi, shokë! Po vazhdojmë, — dhe priti një hop, me shpresë se do të vendosej rregulli. — Qetësi, shokë, qe-të-si, — dhe ktheu njëren pas tjetrës disa faqe, të cilat iu dukën të papërshtatshme për atë çast. Po kooperativistët e kishin humbur durimin.

— Akoma me raportin ky?!

— Epo mjaft, të shkretën!

— Pa na e shkoqit një çikë atë punën e Valaresë! Përse u dogj bereqeti?

— Ja që u... tha — u përpoq të gjente një fjalë më të butë kryetari. — Pse, unë e kam fajin për këtë? Ka kryesi këtu. Ka organizatë.

— Organizata të ka kritikuar. Ta ka bërë kurrizin më të butë se barkun. Ka marrë edhe vendim që të hapet kanali, po ti nuk e ke vënë fare atë ujë në zjarr.

— Ke shirë si të ka dashur qejfi. Dhe tani përpiqesh të na mbushësh sytë me lot!

— Ne duam hesap, përse ka rënë vlera e ditës së punës?

— Pse disa njerëz nuk dalin në punë, po shastisen pas bimëve medicinale, pas kopshteve e bagëtive personale. Mos vallë janë shtuar mbi normën oborret e kooperativistëve?

— Pse e latë e vajti dëm ujët e rezervuarit, sa desh e mori lumi edhe atë vetë?

— Pse nuk u ndërtua stalla, dhe bagëtia rrezikohet nga të ftohtët e të pangrënët?

— Po ajo meseleja e koçekëve, si përfundoi?

— Kush përgjigjet për këto e për shumë të tjera? Duam hesap ne! Jemi ngopur me fjalë!

— Na erdhën gjer në fyt premtimet. «Do të bëjmë kështu. Do të prodhojmë aq e kaq»! Ku janë rezultatet?

E tërë salla dridhej e gjëmonte. Koci zuri veshët me duar. Nuk arrinte të kuptonte se ç'po ngjiste. Kush fliste? Kujt t'i përgjigjej? Asnjëherë pyetjet nuk kishin qenë kaq të shumta, të drejtpërdrejta, therëse. Dhe Koci e dinte. Kur fshatarëve nuk u pëlqente diçka, ata i përmblydhnin të gjitha mendimet, të gjitha vërejtjet dhe kritikën në disa pyetje të shkurtëra e plot nënkuptime, që të mbërthenin si gozhdë. Po gjer atëherë këto pyetje i qenë dukur të matura, kurse atë ditë...

Atë ditë ai priti me frikë se ç'do të ngjiste më tej. E ndjente se ato që ishin thënë gjer atëherë qenë vetëm parathënia. Dhe nuk kaloi shumë e u ngrit Fuati. I hodhi një sy sallës, priti sa të vendosej qetësia, pastaj nisi të fliste.

— Shokë! Ne gjer tani dëgjuam raportin (një raport të përgatitur vetëm nga kryetari, jo nga kryesia) bëmë dhe disa pyetje. Por a do ta mbyllim me kaq? Do të mbelemi këtu, apo do t'i shkojmë problemit në taban? Unë them se nuk duhet ta kalojmë çështjen lehtë e lehtë. Të kërkojmë arsyet, shkaqet e prapambetjes dhe të mendojmë se ç'duhet të bëjmë më tej. Kështu nuk mund të ecet më.

Koci Madhi e ndjeu si nisi t'i dridhej zemra në kraharor. «Po fillon» — mendoi me frikë. Dhe aty për aty e pa të udhës të thoshte diçka. Puna më e mirë që mund të bënte ishte ta shpërndante sa më tepër përgjegjësinë.

— Po mirë, shoku sekretar i organizatës. Unë pyes i kujt është faji për këto? I kryetarit? Po kryesia ç'ka bërë. Po organizata? Duhet folur hapur këtu. Pa rezerva. Ose t'ua lëmë më mirë fjalën të tjerëve, se ne jemi fajtorë dhe e kemi gojën të zënë.

Në sallë u bë heshtje. Një heshtje e rëndë. Kooperativistët ia ngulën vështrimet Fuatit dhe prisnin.

— Ju nuk patët durim të më dëgjonit gjer në fund, — u përgjigj ai qetë e i vendosur. — Afër mendsh që ne nuk jemi të larë. Kemi shumë përgjegjësi. Nuk kemi ditur ta zëmë demin nga brirët në kohën e duhur. Për këtë do të flas më poshtë. Por vetëm një gjë dua të them që tani: të mos të të gënjejë mendja se këtë herë do ta hedhësh lumin pa u lagur, duke e shpërndarë përgjegjësinë sa majtas djathtas. Do të japësh llogari gjer në një këtu, para asamblesë.

Koci u mat të ngrihej. Ta ndërpriste përsëri. Por nuk arriti. Disa veta u ngritën para tij.

— Ka një orë që po të dëgjojmë ty, — thanë. — Tani të shohim ç'do të thotë Fuati. Në mos qëllotë dhe ai në shenjë, do të përpiqemi të godasim ne.

Po Fuati ishte përgatitur mirë. Ai po fliste hapur dhe kjo gjë u pëlqeu kooperativistëve. Tregoi përse kooperativa e tyre, në vend që të bënte përpara, po shkonte keq e më keq. Duke u përpjekur ta shpjegonte këtë, sollti një tog shembujsh rreth paaftësisë për ta planifikuar, organizuar e drejtuar punën në një ekonomi të madhe e të shpërndarë bujqësore.

— A janë të reja këto? — pyeti më në fund. — A janë të panjohura për shokun Koci? Natyrisht që jo. Organizata ia ka vënë në dukje më se një herë. E ka nxjerrë dhe përpara përgjegjësisë. Por ai e ka bërë veshin shurdhër. E ka quajtur veten të pagabueshëm dhe,

në vend që të nxirrte mësim, ka vazhduar në të tijën.

Kocit s'i bënte vendi vend. Herë ngrihej, rrihte kraharorin, thërriste, herë ulej, po prapë nuk i rrihej. S'dinte kujt t'i përgjigjej më parë. Pas Fuatit u ngritën me radhë Ramo Bardhi, Gramozi, Çeme Çobani, Drini.

— Të gjitha këto nuk janë gjë para kryesores, — thërriste me gjithë zërin e tij prej basi Gramozi. — Unë them se kohët e fundit disa njerëz ia kanë varur kooperativës, ngaqë i kanë fryrë siç u ka dashur qejfi, oborret personale, kopshtet dhe bagëtitë. E kanë marrë nëpër këmbë statutin.

— Shpifje! — kërceu Koci, si ta kishin shpuar me hosten

— Mos u nxito, kryetar, — ndërhyri Drini. — Gramozi ka të drejtë. Ne e kemi ngritur disa herë këtë çështje, por ti na ke hutuar me autoritetin e kryetarit dhe me atë zemërgjerësinë tënde të sëmurë. «E po ç'ka, — ke thënë, — edhe në paçin ca më tepër, le të kenë, fëmijët do të ushqejnë». Ke thënë kështu, apo jo?

Koci vështroi nga salla që gumëzhinte nga fjalët.

— Edhe në kam thënë, nuk më ka hyrë gjë në xhepin tim. Kam menduar se mbase u bëhej mirë fshatarëve.

— Nuk është kjo arsyeja, — e kundërshtoi Gramozi. — Ke dashur t'u prishësh mendjen njerëzve që mos të të kritikojnë. Dhe ke harruar se kështu mund t'i vihej një ditë kazma kooperativës.

— Dhe prapë s'është kjo kryesorja, — shtoi Drini. — Duhet të kërkojmë më thellë. Dhe po të kërkojmë, rrënjët e së keqes do t'i gjejmë te lëshimet, tek oportunitizmi i disa njerëzve, në radhë të parë i kryetarit.

— Kjo është shpifje! — thirri përsëri kryetari. Por zërin e tij e mbuluan të tjerët. Kooperativistët folën për një kohë me radhë, pastaj u ngritën të gjithë në këmbë. Koci vështronte i hutuar fytyrat e tyre të zemëruara. U përpoq t'i qetësonte, të vendoste rregull:

— Ç'është kështu, shokë? Daleni një herë, të merremi vesh. Të flasim me radhë!

Si e zbrazen dufin, kooperativistët u ngritën e nisën të dilnin njëri pas tjetrit. Ndërsa po largoheshin, kryetarit i dukej se ata po linin në sallën e mbushur me tym duhani të gjithë zemërimin e tyre, i cili do të shpërthente si një bombë mu te këmbët e tij. Po, kur u topitën edhe këto, në sallë pllakosi heshtja, e ndjeu se kjo heshtje ishte edhe më e rëndë e më tronditëse.

Befas nga fundi i sallës diçka lëvizi. Koci u mblodh grusht. Kohët e fundit i qenë dobësuar nervat. Priti disa çaste me drojtje. Po në sallë ra prapë heshtja.

— Ka njeri nga fundi? — pyeti.

Zëri i tij u end i trembur nëpër sallë

— Jam unë, Pashua.

— Eh, ti qenke? — dhe u përpoq të mblidhte veten e të ecte drejt tij, duke kaluar mbi stolat e rrëzuar. — Kujtova se m'i kthyen krahët të gjithë, — dhe fshiu me shami zverkun e djersitur. — Nuk më thua, Pasho, përse morën kaq zjarr?

— Edhe pyet? — Nuk e kupton?

— E kuptoj, xhanëm, po prapë më duket e çuditshme. Dreqi e di si do të përfundojë kjo punë.

— Ligjërisht ti vazhdon të jesh kryetar, dhe nga pikëpamja juridike...

— Opo gremisu tutje ti me gjithë ato pikëpamjet e tua! A je i zoti të më thuash se ç'duhet të bëj tani?

— Fare e qartë: dorëzo çelësat e mos i shty më tutje urët, se është rrezik të digjesh. Dhe mbaje veten e mos e humb kështu, se s'të ka lezet. Ehu, sa herë e kam parë pisk unë, aq të mira qofshin! — dhe u ngrit, duke tundur duart në hapësirë, si të donte të shtynte prapa krahëve diçka që i përkiste së kaluarës. Pastaj pyeti befas: — Mos e di ku është shoku Temo? Nuk ma zunë sytë gjëkund. Më duket se nuk kishte ardhur.

Koci shtrëngoi nofullat me zemërim. Mjaftoi vetëm përmendja e emrit të Temos që të dridhej i tëri nga inati.

— E ç'të duhet ty ai? — pyeti duke u përpjekur të mos e jepte veten.

Pashua qeshi me djallëzi.

— Jo, ashtu kot pyeta, foli me gjysmë zëri. Pastaj shtoi pa të keq: — U pa kjo punë. Ai do të bëhet kryetar. Do të përpigem ta marr për darkë sonte, — dhe doli me të shpejtë.

— Tfu, i poshtër! — shkrofëtiu kryetari, kur mbe-ti vetëm në errësirë.

Ishte i bindur se tanimë askush nuk pyeste për të. Ishte krejt i vetëm. Dhe kjo vetmi e tmerroi më tepër se çdo gjë tjetër.

XIX

Pashua e kuptoi se punët e Koci Madhit morën tatëpjetë dhe ai me sot e me nesër ishte në kooperativë. Natyrisht kjo gjë nuk i pëlqeu. Kohët e fundit ai i kish-te vënë disi në vijë punët në Fikas dhe për këtë i ishte mirënjohës kryetar Kocit. Mirëpo befas themelet e ndër-tesës së tij u lëkundën aq shumë, sa nga çasti në çast rrezikohej të thyhej në mes shtylla e fundit që e mban-te atë në këmbë. Ndaj ai e ndiente thellë çdo kërcitje të kësaj shtylle. Dhe, ashtu sikurse Koci që i pafuqi-shëm ta ndryshonte rrjedhën e ngjarjeve, ashtu edhe Pashua e kuptonte se ishte krejtësisht i paaftë për t'i ardhur në ndihmë kryetarit të tij zemërmirë. Juridiku ishte nga natyra njeri shumë praktik. Megjithëse i vin-te keq për Kocin dhe gati-gati ishte i bindur se nuk do të mund ta rregullonte me asnjëri si me të, prapëse-prapë nuk e humbi toruan. Tani që kishte rrezik të merrte përsëri rrugën e qytetit, e cila për herë të parë iu duk tepër e gjatë dhe e vështirë për moshën e tij, ai e ndjente më shumë se kushdo nevojën e një shtyllë tjetër mbështetëse.

Pra, duhej menduar medoemos diçka sa nuk ishte

vonë. Duhej të lidhej me dikë. Po me cilin? Me Fuatin nuk qe marrë vesh asnjëherë. Ai njeri ia zbulonte që larg hiletë e ia përplaste fytyrës pa hapur mirë gojën. Pashua çuditej se si ai njeri, me fytyrë prej babaxhani e buzën në gaz, që sillej mirë me të gjithë, tregohej aq i ashpër e i prerë me të. Por ky ishte fakt dhe murit me kokë nuk i bihej. Duhej kërkuar një shok tjetër, të cilit i shkonte fjala. Ndoshta vetë Temua. Pashua e kishte nuhatur tanimë se ai qe kandidati i parë për vendin e kryetarit. A do të mundej, vallë, të merrej vesh me të? Eh, sa dritëshkurtër dhe i pakujdesshëm qe treguar në fillim, që kishte marrë aq hapur krahun e Koci Madhit! Doemos që fundit nuk i dihej, por ai duhej të dinte si ta vërtiste, që as me njërin të mos prishej dhe as me tjetrin mos t'i vinte urët majamajë. Hajde ta rregulloje tani e të merreshe ves me Temo Mushin. Ai ndoshta ia kishte mbajtur vath në vesh fjalët që i kishte thënë në arë ditën e shiut, e priste rastin që të hakmerrej. Ndash kur e ftoi për darkë, Temua ishte treguar aq indiferent e nuk ia kishte plotësuar dëshirën, me gjithë këmbënguljen e tij. Po prapë Pashua nuk u dha. «Lisi s'pritet me një të qëlluar» kishte thënë duke tundur kokën. Si u mendua gjatë, ai e ndau mendjen se ç'duhej të bënte dhe vendosi të mos humbiste më asnjë ditë. Bleu një fletore të trashë dhe u mbyll me orë në shtëpi e nisi të shkruante. E çfarë nuk sajoi gjatë atyre ditëve! Shkroi siç i erdhi për mbarë, duke u përpjekur ta paraqiste gjendjen sa më shqetësuese në kooperativë. U përpoq të shpifte sa më shumë e me kujdes për njerëzit që ishin rreth kryesisë, duke i paraqitur ata intrigantë e karrieristë.

Pasi i hodhi dy-tri herë në të pastër shënimet mendoi se nuk duhej të ngutej për t'ia dorëzuar ato shokut Temo, por të ruante çastin më të përshtatshëm, duke pritur siç pret gjahtari gjahun në shteg. E tërë puna ishte që edhe dorëzimi i shënimeve të merrte një kuptim të veçantë e të ndihmonte për t'u dhënë sa më tepër rëndësi e vërtetësi atyre që ishin shkruar brenda.

Dhe iu duk se ky çast erdhi.

Atë mbrëmje tufani shfrynte si i çmendur rrugëve të fshatit. Pashua qëndroi një kohë i mbështetur në dritare, duke parë litarët e shiut që vareshin nëpër xhamë. Në një çast iu duk se do t'i zihej fryma dhe hapi kanatën. Era dhe shiu e goditën si kamxhik në fytyrë, por ai kishte të nxehtë dhe nuk e mbylli. Sakaq i shkoi mendja te lisi i vetmuar që i kishte hapur gjoksin erës tej, në faqen e kodrës dhe jepej sa në një rënë anë në tjetrën. Duke u përpjekur të shikonte se si luante tufani me degët e tij, që i përkulte gjer në tokë. Pashua ngulmonte vetëm për një gjë: që lisi të mos thyhej. Në një çast iu duk se lisi kërciti me dhëmbje, shtriu krahet i pafuqishëm dhe gati-gati po përmbysesj.

«Ah, e mallëkuar! — shfry duke mbyllur dritaren. — Dësh e rrëzove». Dhe veshi pallton e madhe e doli. Priti nën një strehë sa u errësua plotësisht, pastaj u nis. Atë çast, diku nga kreu i fshatit era nisi të përplasej me forcë në një llamarinë. Dritat elektrike u luhatën disa herë, siç luhatet e gati sa s' shuhet flaka e qiririt kur i fryn dikush, dhe më në fund u fikën. Rrugët e fshatit dhe vetë shtëpitë u zhytën sakaq në një hon të errët e të frikshëm. Shiu dhe era ngrinin para tij një perde të lagësht e të akullt, që s' e linte të hidhte hap. Megjithatë Pashua vazhdonte të çapitej me mundim, gjysmë i përthyer, duke marrë frymë me zor. Duart i kishte shtrënguar në gjoks, si të druhej mos ia rrëmbente njeri atë që kishte futur nën xhaketë.

Kur u fikën dritat, dhoma e Temos u krodh në errësirë. Ai u ngrit dhe i hodhi dru zjarrit. Nuk kaloi shumë dhe gjuhët e flakës derdhën në dhomë një dritë të trëndafiltë. Ai mbylli përgjysmë sytë dhe ndoqi në heshtje ndeshjen e çuditshme të dritës me errësirën. Errësira, që ishte struktur diku fundeve të dhomës, ngjante herë me një rrjetë e herë me një lëng të murrmë, që ngrihej nga poshtë dhe ngulmonte ta shtynte sa më

larg dritën e trëndafiltë. Iu duk se kjo ndeshje u shtri në gjithë dhomën, madje edhe në trurin e në tërë qenien e tij. Ajo ndeshje, zjarri që kërciste aty pranë, ulërima e erës dhe vetë pikat e shiut, që përplaseshin me forcë mbi çati e në dritare, i ndollën kujtime nga më të harruarat, të cilat e dremitën aty buzë vatrës. Për një kohë çdo gjë iu ngatërrua. Iu bë sikur ishte shtrirë në shtëpi, në dhomën e zjarrit, pranë sobës. Rreth tij çdo gjë kishte rënë në heshtje, në një qetësi të vakët, të këndshme. Ai u ngrit. Eci mbi majat e gishtërinjve. Fëmijët flinin. E shoqja kishte mbështetur kokën në jastëk. Flokët i kishin rënë mbi fytyrë. Ai u përkul dhe u mori erë. Ajo e ndjeu, i buzëqeshi dhe seç i mermëriti ngadalë që të mos zgjoheshin fëmijët.

Eci më tej. Në ninin tjetër ishte shtrirë i biri, Arbeni. Temua iu afrua, e vështroi gjatë. Dhe ndjeu t'i pushtonte kraharorin një ndjenjë e ëmbël, e këndshme. Sa shumë i ngjante Arbeni! I dukej se aty, në atë dhomë të ngrohtë, të veshur nga një dritë e praruar, ishte shtrirë e po dremiste rinia e tij. Ky mendim e mbushi me një lumturi dehëse. Ai u çapit përsëri ngadalë. U shtri pranë sobës dhe e karfosi në çast gjumi.

Por nuk vazhdoi gjatë. Iu duk se befas trokitën me forcë në derë e që jashtë erdhi një zë i shqetësuar:

— Alarm!..

Ai u ngrit, mori çantën e shpinës, rripin me pistoletën dhe, ku veshur e ku pa veshur, mori të dilte. Fëmijët e ndjenë sakaq dhe u ngritën ta përcillnin. Ata qenë mësuar me këto alarme.

— Do të kthehesh shpejt, babi?

Ai u lëmoi flokët, buzëqeshi dhe u lëshua shkallëve. Hapi i tij i rëndë gjëmoi rrugëve të kalldrëmta. Që larg afroheshin hapa të tjerë. U dëgjua një zhurmë makine. Dikush i thërriti të hipte. Por ai nuk pranoi. Dëshironte t'ia përkëdhelte ballin flladi i freskët i natës dhe të vraponte e të vraponte. Kështu arriti në repart. Kazermat qenë zhytur në një errësirë të thellë. Por ai njihte atje çdo pëllëmbë toke. Dhe ecte i sigurtë.

Rrugët e repartit gumëzhinin. Para sysh i kaloi një kolonë ushtarësh. Ai i njohu. Ishini ushtarët e tij, të fortë si shkëmbi e të shpejtë si era. E dinte se pas pak do të futej edhe vetë në mes tyre e do të çante përpjetë tran-sheve. Sakaq, rrugëve u derdh zhurma e mbytur e ma-kinave. Pak më tej kërcitën zinxhirët e tankeve. Ata vi-nin që larg, të rëndë e madhështorë dhe e shtynin tej natën. Toka dridhej. Gjëmonte. Temua ishte mësuar me këtë zhurmë, që e kishte ndjekur hap pas hapi shti-gjeve e monopateve? Sakaq, ndjeu përsëri hapa pas krahëve. E kuptoi se numërorët po shtynin topat me krahë. Iu afrua atyre. Mbështeti supin te rrotat.

— Ho-o-hop!

Dalëngadalë zërat e zhurmat u ngatërruan e u shkrinë me njëri-tjetrin dhe çdo gjë ra në heshtje. Po edhe kjo nuk zgjati. Përsëri një trokitje e trembur, e nxituar. Ai brofi i hutuar. Ç'ishte e gjithë kjo, ëndërr? Po ajo trokitje? Apo i kishin bërë veshët? Dhe përsëri një zë i drojtur. Mbjati vesh. Heshtje. «Isha në gjumë», mendoi. Dhe mbylli sytë. Po prapë diçka kërciti. Këtë herë më qartë, më ngulmuese. Ai u ngrit ndenjurr:

— Kush është? — pyeti.

Dera, e rënduar nga lagështira, kërciti dhe lëvizi ngadalë. Në gjysmëerrësirën u shfaq fytyra e hutuar e Pashos, i cili kullonte ujë. Në duar mbante një krah të madh me dru, që e kishte marrë në një stivë aty pranë.

— Ç'hall të nxori nga e ngrohta në këtë natë, o... — dhe desh tha «Juridik», po ndërroi mendje e i foli në emër. Tjetri u përpoq të përgjigjej, duke mërmëritur disa fjalë të kota e pa kuptim. Dridhej i tëri si në ethe. Lëshoi drutë në dysheme dhe nisi t'u frynte duarve. Te-mua e vështroi nga koka te këmbët dhe nuk e kuptoi as vetë se pse i erdhi keq për të.

Ai e mblodhi pak veten dhe nisi të fliste:

— Po rrija me fëmijët pranë zjarrit, shoku Temo. Rrija dhe ngroheshja. Lëre ç'është zjarri kur fryn e bie. Po ja, mendja më vajti te ti. Kushedi, ka apo s'ka zjarr

në vatër, thashë. Dhe s'm'u durua. Mora një krah dru e u nisa. Po lëre ç'hoqa! Rrëzohu këtu e rrëzohu atje.

Ai e vështroi i hutuar.

— Të falem nderit, xhanëm të falem nderit, po kot që u mundove në këtë kohë...

E, ndërsa fliste, Temua vështroi i habitur Pasho Juridikun, i cili dridhej si purteka e kullonte i tëri, sa në një çast iu duk se do të tretej si një top prej bore para syve të tij. Teksa e shihte, e ndjeu se ai ende nuk ia kishte treguar qëllimin e vërtetë të ardhjes. Dhe priti me kureshtje. Kaloi kështu një kohë, gjersa ai e mori veten. Nga rrobat dhe i gjithë trupi i ngrihej një avull i athët e i rëndë.

— Të më falësh, o shoku Temo, që ta prisha qetësinë në një orë kaq të vonë. Po më beso se e kam humbur gjumin dhe nuk më gjen shpirti rehat. S'do të të turbulloja në një kohë të tillë unë truthari, por... — dhe rrudhi vetullat, pa guxuar ta vështroi drejt në sy — por... — dhe prapë i mbetën fjalët në mes të dhëmbëve. Ja, këtë «por» ai nuk e kishte shkuar ndër mend gjer atë çast. Çdo gjë tjetër e kishte menduar, veç asaj «por». Megjithatë e kapi drejt fillin e mendimit: — ... por dëgjova para ca ditësh ca fjalë nga disa njerëz që, të të them të drejtën, më çuditën dhe ma larguan gjumin e ma humbën qetësinë. U bë konë që e mendoj veten e s'dua të ta prish rehatin, por s'm'u durua e u shtrëngova të merrja rrugët nëpër këtë gamet...

Temua e shikonte ngultas, ndërsa ai i hidhte nga një shikim të trembur më të rrallë dhe i largonte shpejt sytë.

— Ashtu? — pyeti sa për t'i dhënë rrugë bisedës.
— E ç'thonë vallë këta njerëz?

Juridiku vështroi përreth, si të druhej se mos kishte ndonjë të tretë në dhomë, dhe nxori nga gjoksi diçka të mbështjellë me shumë kujdes e ia zgjati.

— Lëre mos e nga se ç'thonë! Por ata... ata... — dhe nuk e mbaroi fjalën. Disa mendime duheshin lënë të nënkuptoheshin.

— Ashtu, ë? — u shtir si i shqetësuar Temua, i vendosur që ta shpinte lojën gjer në fund.

— Të betohem, shoku... kryetar! — dhe hetoi si do ta prishte Temua këtë. Ai ngriti supet.

Kujt i drejtohesh kështu?

Juridiku qesh me djallëzi.

— Ehe, më fal, shoku Temo, por unë e di: Koci me sot e me nesër është.

— Jo, more! E kush ta tha këtë?

— Asnjëri. Fundi fundit mua kështu ma pret mendja dhe kështu ma do zemra. Megjithatë sonte e kisha hallin gjetkë. Doja të tregoja për...

— Për fjalët që fliten poshtë e përprjetë, — i erdhi në ndihmë Temua.

— Po, por ato. Nuk e merr me mend ç'thonë, shoku Temo. Kjo është e tmerrshme dhe mund të të duket e pabesueshme.

— Pa shiko, si qenka puna!

— Po, po. Për këtë zjarr, që s'të gënjej. Ja, urdhëro këtë fletore. Lexoje kur të kesh nge dhe gjyko vetë në ka të drejtë Pashua të shqetësohet apo jo.

Temua e mori fletoren dhe ktheu me të shpejtë disa faqe. Lexoi.

— Paska plot meselera këtu. E kush i ka shkruar të gjitha këto?

— Unë. Me këtë dorë. Në fillim m'i dëgjonte veshi dhe nuk u vija rëndësi. «Lloqe pazari», thosha. Por dalëngadalë puna u trash. Dhe mendova se ti duhej t'i dije këto për të mirë e për të keq.

— Doemos, xhanëm, doemos. E shoh që je lodhur e je shqetësuar shumë, gjersa more edhe rrugën tani natën e në një kohë të tillë.

— E si të mos e merrja, shoku Temo? Do të thuasn se nesër gdhihet ditë. Po mirë keq, unë nuk rrija dot më asnjë minutë. Nuk e merr me mend sa më ka mundur kjo punë. Për atë zjarr, që s'të gënjej.

Temua shfletoi edhe disa faqe të tjera. Ndërkaq iu kujtuan me hollësi të gjitha ato që kishte dëgjuar për Juridikun dhe i erdhi të pështirë prej tij. Por vendosi

të mos nxitohej dhe pastaj t'i jepte një mësim të mirë, që ta mbante mend për tërë jetën. Ndaj uli kokën e vazhdoi të lexonte, duke u përpjekur të përqëndrohej sa më shumë që të ishte e mundur. Pashon nuk e mbante vendi nga gëzimi. Më në fund iu duk se e mposhti dhe Temon. Nuk i vajti dëm tërë ai mundim, gjithë ai shi. Dhe mori zemër e nisi të fliste me nxitim:

— Unë jam gati të të ndihmoj me të gjitha forcat e ta bëj dhe natën ditë, shoku Temo, se e shoh që je i vetëm... Nuk e di si më hyre kështu në zemër. Ishalla na bëhesh edhe kryetar, pastaj kanë për të parë të gjithë atë sahanlëpirës.

— Doemos, doemos, — foli Temua, pa e pasur mendjen te fjalët e Juridikut. Si ktheu edhe disa faqe, ai gati e humbi durimin dhe desh u lëshua mbi të. Por u përmbajt.

— Ti je i pastër, shoku Temo, dhe i pandeh të gjithë si veten. Por gabohesh. Për këtë zjarr, që të gënjen mendja. Dëgjomë mua. Ja, ai Fuati apo Drini, që të duken të urtët e dynjasë. Le ajo Rita. T'i shikoje si qenë mbledhur një ditë, kokë më kokë dhe ç'fjalë nxirrnin nga goja! Kur më panë mua, sikur u ra pika. Po më mirë lexo, se do t'i gjesh aty të gjitha.

Temos iu kujtua fletorja që mbante në duar dhe iu duk e rëndë plumb. Kishte njohur njerëz të këqinj gjer atëherë, por ky Juridiku ua kalonte të gjithëve. Në një çast u mat t'ia ngjeshte me fletore fytyrës. Por as këtë nuk e bëri. E grisi mengadalë në dy copa, pastaj në katër dhe e hodhi qetë-qetë në zjarr.

Pashua e humbi në çast toruan. Një fytyrë i vinte, një i ikte. Nuk ia kishte prerë mendja që kjo punë do të mbaronte kështu.

— E di, ju nuk më besoni, — nisi të fliste krejt i pasigurtë e me zemër të thyer, — por të gjitha këto janë të vërteta. Për perëndi, që janë të vërteta. Nuk të gënjen Pashua.

— Ashtu, ë? Domethënë nuk e kishe mjaft këtë?

— dhe Temua u ngrit me rrëmbim. — Përjashta! — dhe desh ia ngjeshi me mashë kurrizit, por nuk arriti.

Pashua u rrokullis me frikë shkallëve dhe e rrëmbeu sakaq errësira.

Temua nisi të ecte i nervozuar nëpër dhomë. Tërë atë natë nuk mundi të mbyllte sy. Sa dremiste pak, i dukej sikur trokiste dera dhe lëshohej me nxitim drejt saj.

Nata i ngulte ngado vështrimin e saj të errët e të lagur.

XX

Po vinte dimri. Era shfrynte e zemëruar, duke rrëmbyer gjethet e fundit të zverdhura të pemëve. Në qiell dyndeshin re të zeza të cilat se nga vinin me nxitim që prapa maleve dhe e zbraznin aty tërë zemërimin. Në fillim përplaseshin në mes tyre, duke lëshuar njërin pas tjetrit gjarpërinjtë e zjarrtë të vetëtimateve, që e ndanin qiellin mes për mes dhe ca gjëmime të mbytura e të frikshme, pastaj e shfrynin dufin me një shi të imtë e të shtruar, që s'kishte të pushuar.

Njerëzit mblidhnin supet dhe e hidhnin vështrimin nga qielli.

— Opo ç'është kështu me këtë shiun e sivjemë?

— Lëre mos e nga. Do t'i nxjerrë fundin kësaj here.

— Qan e rënkon për Koci Madhin.

Në ditët e para pas mbledhjes vjetore të asamblesë, Koci vërtitej rrugëve të fshatit, duke u përpjekur të jepte urdhëra pas urdhërash e duke u grindur me njerëzit.

— Mos u lodh më, shoku Koci, se e pati kjo punë, — i tha një ditë xha Merua. — Si u ngrys, u bitis. Nuk bëhet me pahir.

Koci e ndjeu ironinë dhe iu ndez prush fytyra.

— Ç'do të thuash me këto, Mero Saliu? — e pyeti, duke u përpjekur të ruante gjakftohtësinë.

— Asgjë më shumë nga ato që thashë — ia ktheu tjetri indiferent dhe mori të ikte. Koci u ndez edhe më tepër dhe s'mbajti mend ç'i tha. Po xha Merua vazhdoi të plekste i qetë një cigare, si të mos kishte ngjarë asgjë e veçantë.

— S'ke faj ti, — iu hakërrua Koci. — Faji është imi, që të lashë të livadhisje sipas qejfit e nuk ta shtrëngova, rripin që në fillim. Po dale, pa do të më shohësh ç'kam për të të punuar.

— Ehë, të doli gjumi, vonë o Koci Madhi. Ta kishe bërë me kohë atë punë. Tani mbathua këmbëve, se e pat kjo punë.

Dhe xha Merua i ktheu krahët. Ai iu kanos që prapa, duke shtrënguar dhëmbët dhe duke i tundur grush-tin në ajër. Por e kuptoi dhe vetë se tanimë nuk pyeste njeri për kërcënimet e tij. Kur u bind plotësisht për këtë, Koci Madhi u mbyll në shtëpi dhe atje, pranë vatrës, zjente nga inati. Sa ulej, trazonte me nervozizëm urët, pastaj, si të ishte kujtuar për diçka, lëshohej plot xhind në oborr, rrëmbente sëpatën e copëtonte kot më së koti dru gjersa kullonte në djersë dhe kthehej përsëri e shtrihej pranë vatrës, me shpresë që ta karfoste gjumi. Pasi bindej se nuk do të mund të flinte, niste dhe e zbrazte të gjithë mërinë te gruaja e fëmijët. Ata e vështronin të hutuar dhe prisnin me shpresë se koha do ta bënte të sajën e do të sillte diçka të re. Po ditët qenë si njëra, tjetra, të mbushura me një monoton mbyttëse e kjo gjë ia shtëonte edhe më tepër padurimin Koci Madhit.

Natyrisht ai nuk kishte menduar kurrë se do ta kalonte tërë jetën në Fikas. Bile, po ta ngisje punën hollë-hollë, Kocin kishte filluar ta mërzhiste fshati, ndaj disa herë, kur kthehej mbrëmjeve nga fusha, i lodhur e i mërzhitur që punët nuk i shkonin mirë, u hidhte një vështrim të përmallshëm arave të kooperativës, i sigurtë se një ditë prej ditësh do të ndahej me to. Po kjo i qe dukur gjithnjë e largët dhe, ajo që ka më shumë rëndësi, në rrethana krejtësisht të tjera. Ai ishte munduar të përfytyronte ndarjen gjer në hollësitë më të

vogla, duke i dhënë asaj një notë sa më prekëse e solemne. Ishte i bindur se, sido që të vinte puna, do ta kishte hak, së paku, një darkë lamtumire, të shoqëruar me një përcjellje të përmallshme, pastaj një qoshe të ngrohtë në qytet, gjersa të vinte dita e pensionit.

— Po puna ime si do të vejë? — pyeti, pa i ngritur sytë nga dyshemeja, si ta priste andej përgjigjen.

Tomorri e bëri shuk letrën që mbante në dorë, e hodhi në shportë dhe hapi krahët anash. Koci e vuri re ngurrimin e tij dhe ndërhyri në çast:

— Mbase mund të mbetem përsëri në Fikas, si nënkryetar, ose si kryetar i pushtetit, a...

Sekretari buzëqeshi hidhur

— Kjo është e pamundur. Krejtësisht e pamundur. Po ta bënim një gjë të tillë, atëherë ç'kuptim do të kishin të gjitha? Këtu nuk është puna që të lësh një karrige e të zësh një tjetër.

— Po edhe në mes të katër rrugëve nuk do të më lini.

— Në asnjë mënyrë. Pse në mes të katër rrugëve? Ti e di, kooperativistët kanë bërë edhe një propozim.

— Të marr kazmën?

— Po.

Koci kafshoi buzët plot nervozizëm. Nuk mund t'i përmbledhte mendimet.

— ...

— E rëndë është vërtet, por e nevojshme, e domosdoshme do të thosha. Nuk është e tepërt të të kujtoj se partia të ka këshilluar e qortuar më se një herë. Të ka paralajmëruar se, po të mos korrigjohesh, një ditë do të arrije këtu. Por ti i more të gjitha lehtë e lehtë.

Ai e ndjeu se i qe mbushur balli me djersë. Nxori shaminë dhe e fshiu.

— Të them të drejtën, nuk ma morri mendja kurrë një gjë të tillë. Kurrë. Dhe prapë them se mund të gjendet një zgjidhje tjetër, e pranueshme.

— Më vjen keq, por...

— Nuk ju duket ca e zorshme të kapësh kazmën në këtë moshë, pa marrë parasysh se njeriu ka dhe sedër, ka...

Që të dy ata e kishin të vështirë të gjenin fjalët e përshtatshme. Tomorri e vështronte me vëmendje çdo gjest e çdo lëvizje në fytyrën e Kocit dhe çuditej kur shihte se ai dalëngadalë, para syve të tij po bëhej copë e thërrime ajo ndjenjë krenarie e besimi të verbër në vetëvete, që e kishte karakterizuar gjithnjë Koci Madhin, ndjenjë që arrinte disa herë gjer në përçmimin e mendimit të të tjerëve.

— Mbase mund të gjendet një punë tjetër, më e përshtatshme, shoku Tomorr? Të mbahet parasysh se unë gjatë gjithë jetës jam përpjekur me sa kam mundur...

— Ne i patëm parasysh të gjitha, para se t'ju propozonim që të punonit në brigadë.

— E çuditshme! Të kapësh kazmën në këtë moshë?!

— Këtë gjë duhet ta kishit menduar me kohë. Megjithatë, po të doni mendimin tim, unë jam plotësisht i sigurtë se ju keni forca të mjaftueshme për t'i treguar partisë se jeni i zoti të korrigjoheni e të ndreqeni.

Duke folur kështu, Tomorri ndezi një cigare tjetër dhe, duke e thithur mendueshëm, u kujtua se ata më kot vazhdonin të qëndronin më këmbë, përballë njëri-tjetrit. I zgjati paqetën Kocit dhe e ftoi të ulej. Por Koci mendoi se pas bisedës që bënë, çdo fjalë tjetër do të ishte e kotë dhe e pakuptim. Kërkoj lejë për t'u larguar e doli. As vetë s'e kuptoi se si i zbriti shkallët pa u rrezuar. Kur arriti në qendër të qytetit e ndjeu se po e thërrisnin dhe zgjatoi hapin të largohej. Po zëri nuk i ndahej:

— Një minutë, shoku kryetar!

Ai u përgjigj, pa kthyer kokën, duke e lënë tjetrin të shtangur.

— Unë nuk jam më as kryetar dhe asgjë.

Po të mos kishte kalin, që ishte mësuar edhe në errësirë me rrugën e fshatit, nuk do të ishte në gjendje të arrinte në shtëpi atë natë.

Orët dhe ditët e para, pas takimit me Tomorrin, ishte si në tym. Nuk merrte vesh se ç'ngjiste. I pëlqente të mendonte se ky ishte një keqkuptim dhe se herët a vonë çdo gjë do të vihej në vendin e vet, se njerëzit do ta kuptonin më në fund që ishin nxituar dhe do t'i kërkonin të falur. Po shpejt u bind se kjo ishte një shpresë e kotë dhe e gënjente mendja. Atëherë u mblodh kular pranë vatrës dhe ndjeu ta digjnin, si zjarr zemërimi, mërzia.

Ato ishin për të ditë të rënda, që s'kishin të ngrysur. Herë-herë i dukej se nuk do të kishte forca t'i bënte ballë asaj që i kishte rënë mbi kokë e do të pëlciste nga inati, aq shumë i mpiheshin e i tendoseshin nervat, kurse gjaku i ngrohtë sikur do t'ia shpërthente damarët. Nuk kishte provuar kurrë një gjendje të tillë. Por duke përtypur mendimet e hidhura helm pranë vatrës, dalëngadalë dikur po mësohej me atë që ngjau dhe e kuptoi se nuk i mbetej tjetër, veçse t'i peshonte me gjakftohtësi punët. Ç'është e vërteta sado që kohët e fundit e ndjente se në jetën e tij po ngjiste diçka e rëndësishme, prapëseprapë nuk i kishte shkuar as ndër mend se mund të arrinin punët gjer atje, sa t'i propozohej të merrte kazmën. Megjithatë, kjo ishte një e vërtetë dhe ai nuk mund të rrinte duarlidhur. Sa shumë e ndjente nevojën të këshillohej me dikë, të shkëmbente një mendim, ose thjesht të bënte një shëtitje fushës. Në atë fushë me të cilën e lidhnin aq shumë kujtime, por që tani i dukej krejt e huaj dhe e largët. Dhe disa herë ngrihej e dilte gjer në oborr. Po atje pendohej. I dukej sikur, sa të kapërcente prakun, njerëzit do ta tregonin me gisht. «Ja ai... I shkreti, sa është dobësuar! Po s'ka faj. «Mërzia bren hekurin». Dhe kthehej me rrëmbim e ulej buzë vatrës. Po edhe atje nuk mund të qëndronte gjatë. E mbyste heshtja e rëndë.

XXI

Ai ndjeu pas krahëve hapa të nxituar, po as qëndroi dhe as e ktheu kokën të shihte se kush e ndiqte. Kaloi edhe një kohë gjersa u kujtua se dikush po ecte krah tij.

— Kam kohë që po ju flas, shoku Temo, po ju...

Mbajti hapin. U ndodh ballë për ballë me të. E ndjeu menjëherë se tjetri ishte shumë i shqetësuar. Balli i qe veshur me djersë, ndërsa sytë i kishte aq të hutuar.

— Si është puna, Drini?

Tjetri priti sa të mbushej me frymë dhe foli ngadalë.

— Ndoshta këtu s'ka asgjë për t'u bërë merak, por mua se si më duket. Është dita e dytë që përpiqemi të mbledhim fshatrat dhe nuk ia dalim dot. Ka shumë mungesa në punë.

Si tha këto, priti ç'do të përgjigjej Temua. Po ai dukej i përhumbur në mendime dhe sikur nuk e kishte mendjen aty.

— Po pastaj?

S'di ç'të tem, po përpiqemi...

— Çfarë?

— Ndryshe do të qe po të vinit edhe ju.

— Njëlloj është.

— Nuk është ashtu, shoku Temo. Tjetër peshë kanë fjalët tuaja. Duhet të vini. Medoemos duhet të vini.

Temua e kuptoi se do ta kishte të vështirë të kundërshtonte. Dhe eci krah tij. Ndërsa po i afroreshin sallës së mbledhjes, Drini e tërhoqi lehtë nga supi.

— E shikoni sa njerëz po vinë? — i pëshpëriti. — Gjer pak më parë rrinin nëpër shtëpi, ndërsa tani>...

Ai e hodhi vështrimin përreth dhe bëri sikur nuk e kuptoi ku rrihte Drini.

Kur Temua hyri në sallë, dikush foli:

— Ej, uluni! Erdhi Temo Mushi!

— Heshtni, se do të flasë shoku Temo!

— Pa të shohim një herë ç'do të na thotë.

Pak nga pak salla po mbushej. Të gjithë qenë kthyer

nga ai dhe po e vështronin. Kjo gjë e hutoi pak. Gjer atë çast nuk kishte menduar fare ç'do t'u thoshte e nga t'ia niste. Dhe u ul në mes të rreshtave. Por e ndjeu se njerëzit ia kishin ngulur vështrimet e po prisnin. Deshi s'deshi, u ngrit. Nisi të fliste. Në fillim mendimet iu ngatërruan me njëri-tjetrin dhe nuk i lidhte dot mirë fjalët, por pak nga pak e zotëroi sallën. Zërat u fashitën dhe kooperativistët përpiqeshin të mos u shpëtonte asgjë.

Ndërsa fliste, Temua vrojtonte me kujdes çdo gjest, çdo lëvizje të tyre. Gjatë jetës së tij ai kishte folur shpesh para njerëzve dhe nuk e kishte vështirë të kuptonte se si priteshin fjalët e tij. E pikaste në çast edhe kur e dëgjonin e s'linin të binte fjalë në tokë, edhe kur fjalët e tij nuk zgjonin ndonjë kureshtje dhe njerëzit sa për sy e faqe shtireshin të paqëndruar.

Kooperativistët po e dëgjonin me vëmendje. Ata ia kishin ngulur sytë dhe zgjateshin mbi supet e njëri-tjetrit, duke u përpjekur të mos bënin zhurmë. Megjithatë, ai e ndjeu se prapa heshtjes së përgjithshme kishte një farë tundimi të vazhdueshëm dhe në fytyrat e njerëzve që e rrethonin lëvrinte një ndjenjë pritjeje e padurimi. Dhe nuk u gabua. Në rreshtat e parë u dëgjua një mër-mëritje e zgjatur:

— Ja, kësaj i them të folur unë.

— Hë mo, se kështu e kanë të gjithë në fillim. Pse, keq fliste Koci Madhi?

— Lëre Kocin ti, është tjetër brumë ky.

— Të shohim gjer në fund, se po dëgjojmë shumë ilafe poshtë e përpjetë.

Xha Merua tundi kokën në shenjë aprovimi. Gjer atë çast ai e kishte dëgjuar me kujdes, duke u përpjekur t'i kthente fjalët nga të gjitha anët e ta shoshiste mirë çdo mendim. Ai ishte nga natyra njeri shumë praktik. Sa herë ndodhej në mbledhje, e ndante aty për aty atë që i interesonte, nga ato që nuk i hynin fare në punë. Ndaj dhe nuk iu durua:

— Të më falësh, o shoku Temo, — e ndërpreu, duke u ngritur nga vendi. — Ne fshatarët e kemi si ajo

puna e bimës që, po nuk ia dhe në kohë ujit, të vete kot mundimi.

Duke folur kështu, ai u kthye nga salla dhe u hodhi një vështrim shokëve:

— Ne të duam, shoku Temo, dhe do të të ndjekim pas gjer në fund. Apo jo, vëllezër?

Mirë e ke, xha Mero, — u dëgjuan zëra aprovimi.

— Ashtu de. Po, që të jemi në rregull, duhet t'i themi fjalët pa kapak e ta shpiem në kohë ujët gjer te rrënjat. Apo jo?

— Ku e ke hallin, xha Mero? Mos na hidh degë më degë, bjeri shkurt.

— E mirë. Meqë do kështu, nuk po zgjatem. Puna është këtu. Nëpër fshat po dëgjohen fjalë. — Ai u përtyp. Mos vallë po i shtinte benzinë zjarrit? — Po u vjen fundi kopshteve e bagëtive, thonë. Pazarit do t'i vihet gardh. — Atij iu duk se u çlirua nga një ankth. Ja, kështu thonë. Tani unë dua të di: janë apo s'janë të vërteta këto? — dhe ia nguli vështrimin Temos.

— Po ti, si mendon?

— Pyetjen e bëra unë i pari.

— Të më falë xha Merua, po unë dua ta pyes përsëri: a është bërë ndonjë gjë te ne pa aprovimin e popullit, në kundërshtim me dëshirat e tij? Pastaj kush i nxjerr këto fjalë? Dhe a është hera e parë që dëgjohen fjalë të tilla? — ai priti disa çaste, si për t'u dhënë kohë njerëzve që të mendoheshin për atë që i pyeste. — Unë mendoj se nuk është as hera e parë, as e fundit. Sa herë jemi ndodhur para punëve të vështira, kemi dëgjuar pa hesap fjalë të tilla. Kanë folur qaramanët, ata që janë trembur mos u prishej qoshja e tyre e mykur, kanë folur dhe ata që nuk na e duan të mirën e që janë përpjekur të na hedhin gurë në rrota. Po këto gurë u janë kthyer mbi kokat e tyre.

Temua heshti disa çaste. Pastaj u përpoq ta shpinte gjer në fund mendimin. Salla sikur kishte ngrirë në vend. Kooperativistët e kishin ndërprerë çdo pëshpëritje dhe dëgjonin. Herë shikonin njëri-tjetrin në sy, herë

tundnin kokat në shenjë aprovimi. Nga vështrimet e tyre, nga mënyra si dëgjonin, e kuptoi se ata i aprovinin fjalët e tij. Kjo i dha zemër. E ndjeu se nuk i kishte thënë të gjitha. Gjatë atyre muajve kishte mbledhur shumë e shumë gjëra, për të cilat kishte dashur disa herë të kuvëndonte me kooperativistët. Dhe nuk ia zinte fjalën.

Kur mbaroi, në sallë sundoi edhe për një kohë heshtje. Ai pa sahatin. Kishte folur plot një orë. Dhe sa shpejt kishte kaluar koha. Kooperativistët vazhdonin të qëndronin të palëvizur, si të prisnin ç'do të thoshte tjetër. Fuati që hutuar. Sa mirë kishte folur Temua! Kurse Drinin s'e mbante vendi. Ndërkaq, dikush u ngrit nga mesi i sallës. Temua dalloi fytyrën e Ramo Bardhit.

— Epo ç'thoni, shokë? Këtu do ta gdhijmë sonte?

Njerëzit nisën të ngriheshin njëri pas tjetrit.

Kur doli jashtë, Temua u ndodh në mes të kooperativistëve. Ata e rrethuan plot zhurmë dhe u çapitën një kohë për krah tij. Dikush i zgjati kutinë e duhanit, një tjetër e ftonte në shtëpi ta kalonin natën bashkë. Ai s'dinte kujt t'ia prishte e kujt t'ia ndreqte. Gjithnjë i kishte pëlqyer të qëndronte me këta njerëz të urtë, të kuvëndonte shtruar, po atë mbrëmje për çudi, donte të ishte vetëm. Të shëtiste gjer vonë fushës, pastaj të kthehej i lodhur dhe të merrte një sy gjumë. Kooperativistët e nuhatën këtë gjë dhe u larguan njëri pas tjetrit. Mbeti vetëm Gramozi. Ata ecën për një kohë pa shkëmbyer fjalë. Pastaj Gramozi e theu heshtjen:

— Unë çuditëm me ty, shoku Temo! — foli i menduar, si të vazhdonte një mendim të lënë në mes.

— E pse çuditesh kaq shumë?

— Po ja, që mundohesh t'ua hash kokën me të mirë. Nuk marrim vesh me llafe ne, dëgjomë mua.

— Po si merrni vesh?

— Atë nuk ta them dot. Po edhe kështu, të lodhesh e t'i mbushësh kokën njërit e tjetrit për të mirë të tij, sikur nuk vete.

— Temua i hodhi krahun.

— Eh, more Gramoz! Sa djalë i mirë je ti; vetëm nxitohesh disa herë. Kjo punë është shumë më e vështirë nga ç'mund të duket.

— Ehu, po ta vras mendjen aq shumë unë..

Dhe nuk e mbaroi mendimin. Temua bëri buzën në gaz. Në të vërtetë atij i pëlqente ai njeri i guximshëm e i vendosur, me ato energji që mund të shembnin mallet. Por e kuptonte se duhej ta mbante afër e ta ndihmonte. Dhe, në një rast tjetër, do t'i pëlqente të polemizonte gjatë me të. Por atë mbrëmje ishte i lodhur. Nuk kishte asnjë dëshirë të fliste.

Më në fund edhe Gramozi u largua. Mbeti vetëm. U çapit ngadalë. Ajri i freskët ia rrahu ballin e ia freskoi mendimet. Ndërsa ecte, u përpoq të sillte ndër mend ngjarjet e ditëve të fundit, ashtu siç kishin rrjedhur. Dhe sa më tepër thellohej në to, aq më shumë i forcohej mendimi se nuk kishte asnjë arsye për të qenë i kënaqur. E shihte çdo ditë e më qartë se fshati kishte shumë më tepër halle e telashe nga ç'i kishte menduar në fillim. Kooperativën e kishin mbuluar punët. Ndërsa mendonte kështu, nisi të copëtonte me dhëmbë një kërcell bari. Në gojë ndjeu një shije të hidhur.

«Po unë ç'kam bërë gjatë këtyre muajve që kam ardhur në fshat?».

Ajo pyetje i erdhi krejt e papritur dhe e hodhi në mendime. Tani as ajri, që ngrihej si krah zogu nga borigat nuk e freskonte e nuk e çlodhte më. Iu duk se do t'i zihej fryma. Ndoshta do të qe më mirë t'i hidhte të gjitha këto prapa krahëve e të shëtiste fushës. Dhe ashtu bëri. Eci nga e çonin këmbët. Fusha ishte e qetë. Nuk donte ta vriste më mendjen për asgjë. Donte të ecte. Vetëm të ecte. T'i binte fushës nga njëra qoshe në tjetrën, pastaj t'i ngjitej malit dhe, kur të arrinte lart, te stani, të jepej i tëri pas tufës që nisej për kullotë me dy orë natë. Do të ecte e do të ecte dhe, kur të lodhej do të mbulohej me bruc e do të merrte një sy gjumë.

Dhe eci me hap të gjatë e të nxituar. Tanimë që prapa malit kishte dalë si me drojtje hëna e plotë dhe e kishte larë vendin me dritën e saj të artë. Sakaq iu duk se dikush, me një thes në krahë, rrëshqiti si një hije rrëzë shpellës, po nuk ia vuri veshin. Kur u kujtua për të, hija qe zhdukur. Ai u çapit më tej. Befas i zunë sytë kokrra misri. Kujt i kishin rënë ato?

Duke ndjekur vazhdën e kokrrave, arriti te shpella. Atje dikush ishte strukur në një guvë. Iu afrua.

— Ti, Pasho, qenke?

Tjetri u përpoq të qeshte, por nuk mundi dhe u ngërdhesh.

— Ç'e kishe atë thes?

— Mor ke parë ëndërr? Ku kisha thes unë? Të kanë bërë sytë.

— Ashtu? Po ato kokrra misri që janë derdhur rrugës?

— E ç'më duhet misri mua? Kushedi kujt i kanë rënë.

Dhe ai u ngrit e mori të ikte. Po Temua e mbërtheu nga xhaketa.

— Ej, ç'bën kështu? Je në terezi, apo jo?

— Ç'e bërë misrin? Ku e fshehe? Unë e gjej dhe vetë, por është më mirë ta tregosh ti.

Ai e mblodhi sakaq dhe iu kanos.

— Si guxon ta akuzosh tjetrin pa fakte? Nuk e di se kështu ke prekur dinjitetin e personit dhe unë kam të drejtë të të hedh në gjyq?

Por Temua nuk u tërhoq. Ishte i bindur se nuk i kishin bërë sytë. Këtë bindje ia përforcoi më tepër nervozizmi i Pashos. E mbërtheu me të dyja duart nga supet.

— Folë! Ç'e bërë thesin? Ku e fshehe?

Pashua u përpoq t'i shpëtonte, por nuk mundi. Vështroi me frikë sytë e tij, që dukeshin sikur lëshonin xixa dhe e parandjeu se do ta kishte pisk.

— Ç' thua kështu, shoku Temo! Je ndër vete?

— Po nuk tregove të vërtetën, do të të marr frymën! Ai e kuptoi se ishte e kotë të dredhonte.

— Po ja, një karroqe misër mora, për ta zier në vend të bukës; shoku Temo. Nuk u bë qameti, — u përpoq të shfajësohej.

— Ti qelbesh era raki, edhe qahesh për bukë. Si s'të vjen turp?!

— Epo...

Temos iu neverit. Nuk e shihte dot. Përshtyu. Po Pashua as u skuq, as u zverdh. Bile i erdhi mirë, kur mendoi se çdo gjë mbaroi me kaq. Dhe mori zemër.

— Pse e prish gjakun, shoku Temo? Kooperativës as i shtohet, as i mehet. Pastaj se mos mora vetëm unë. Ka edhe të tjerë që...

Dhe duke folur kështu, mori të ngrihej.

— Tfu! Fundërrinë...! i shfryu Temua dhe i ktheu krahët e u largua. Ziente i tëri nga inati.

— Tfu! — pështyu përsëri. — Në djall të vejë...

Sakaq kishte arritur buzë lumit. U përkul dhe i hodhi fytyrës disa grushta ujë të akullt. Trupin ia mbësh-tolli një freski e këndshme, çlodhëse. «Duhet marrë masa, — mendoi. — Ky nuk është mall belik».

Dhe nisi të ecte drejt fshatit.

XXII

Rita nuk kishte marrë pjesë kurrë në një mbledhje të tillë të organizatës së rinisë. Në fillim u ngrit Temua. Pas tij Drini. Në të vërtetë ai e mori fjalën disa herë atë natë. Herën e dytë, ose të tretën, foli për litarët. Ne duhet ta bëjmë copë e thërrime zakonin poshtërues të ngarkesës së motrave e nënave tona, — kishte thënë. — Dhe duhet ta bëjmë menjëherë. Ta fillojmë të parët ne, të rinjtë. Nesër asnjë nga shoqet tona të mos e marrë litarin me vete. Dakord?

Disa zëra kishin kundërshtuar. Si t'ua mbushnin mendjen prindërve menjëherë? Kjo punë nuk bëhej çak-fak. Fitorja do të arrihej duke punuar me durim, pak sot e pak nesër. Po Drini kishte ngulur këmbë. E disku-

timi kishte marrë kështu edhe më tepër zjarr e nuk kishte mbetur njeri pa folur.

Vetëm Rita kishte zënë një qoshe e dëgjonte. Sa mirë që fliste Drini! Sa i prerë e këmbëngulës tregohej në mendimet e tij. Ritës i dukej se ai nuk e kishte fjalën thjesht për litarët, po për diçka tjetër, shumë më të rëndësishme, që kishte të bënte me të dhe me shoqet e saja. Ai e kishte vështruar gjatë në sy. Vështrimi i tij i kishte folur shumë Ritës. Dhe ajo, aty për aty, qe ngrihur e para dhe kishte premtuar se litarin dhe çdo gjë tjetër që fyente dinjitetin e tyre do ta shkelnin me këmbë.

Folën dhe tri-katër shoqe të tjera. Pastaj pasoi një heshtje e gjatë. Gramozit nuk iu durua:

— Mua më duket se ju, shokë, rrihni ujë në havan. T'i marrim, të mos i marrim! Fjalë janë këto? E lagu, s'e lagu.

— Pse, ç'mendon ti, Gramoz?

— Unë them ta zëmë demin nga brirët. T'i mbledhim të gjithë nga janë e nga s'janë, t'i hedhim në zjarr dhe të mbledhim mendjen një herë e mirë.

— Keni parë ju që e ka mirë Gramozi? T'i djegim dhe vate.

— Si, ore, t'i djegim? Jeni në vete, apo jo? Po ata na duhen, more shokë.

— E ç'na duhen? Kë do të ngarkojmë?

— Kafshët!

Temua dëgjonte dhe qeshte. Më në fund u ngrit dhe foli. Tha se fjala nuk ishte thjesht për tërkuzat, aq më pak për t'i djegur ata. Jo. Puna ishte që të goditej rëndë e të shkallmohej nga themelet diçka më e madhe dhe shumë më e rëndësishme: zakoni i vjetër dhe i kalbur që u ishte bërë njerëzve ferrë nëpër këmbë.

Gramozi ia kishte mbërthyer sytë e nuk linte fjalë të binte në tokë. Herë tundte kokën në shenjë pohimi, herë rrudhte vetullat i kënaqur:

— Dhe tani më thuaj, shoku Gramoz, — e pyeti Temua, — i djegim dot të gjithë këta në zjarr, apo jo?

Ai u hutua nga kjo pyetje që e zuri të papregatitur, por nuk e humbi.

— I djegim! — u përgjigj i vendosur.

— Medoemos! Por kjo gjë nuk bëhet as në një ditë dhe as në një muaj. Do kohë, shokë. Dhe punë, e punë të madhe.

Gramozi prapë u bë nervoz.

— «Do kohë...!» «Do kujdes...!» — përsëriti i pakënaqur.

— Unë nuk e mendoj kështu. Kjo punë, o vëllezër, bëhet çak-fak. Zjarr për zjarr. Kush është me revolucionin, këtej. Kush është kundra, andej. Rrugë të mesme s'ka. Pajtim s'ka. Ka vetëm luftë.

Dhe u ngritën prapë Drini, Temua, Fuati. Pastaj të tjerët.

Mbledhja vazhdoi gjer në mesnatë.

Kur dolën, Rita me Drinin sikur ishin me krahë. Qe një natë e qetë, ëndërrimtare. Ata nuk shihnin mirë ku i hidhnin këmbët. Në një çast Drini nuk pyeti fare për motrën e vogël të Ritës, Zogën, që i bëhej bisht së motrës në çdo mbledhje, po iu afrua, i shtrëngoi fort dorën dhe i pëshpëriti te veshi:

— Do ta mbash fjalën, Rita?

Asaj sikur i pushoi zemra. Harroi se ishte natë dhe iu duk sikur e panë të gjithë. U përpoq ta tërhiqte dorën, por nuk mundi. Ai iu afrua dhe më pranë. Iu duk sikur dëgjonte edhe rrahjet e zemrës së tij. Dhe u turbullua edhe më tepër. Ndjeu një kapitje të ëmbël, dehëse, që e mbështolli të tërën me diçka të butë, të këndshme.

— Nuk m'u përgjigje, Rita; do ta mbash fjalën?

Asaj iu lidhën fjalët në grykë. E mori me mend se ai nuk pyeste vetëm për litarin, po për diçka tjetër, që kishte të bënte para së gjithash me ata të dy dhe që ajo nuk guxonte t'ia thoshte as vetes së saj.

— Po ti ç'bën kështu? Po fle? — e pyeti Zoga e habitur — apo i kishe të gjitha për mbledhjen.

— Ç'të them?! — u hutua Rita.

— Po ja, thuaj se do ta mbash fjalën e nuk do të ngarkohesh më. Ku ka më mirë se kjo, budallaqe!

— Ashtu? E po mirë. Do ta mbaj.

— Vërtet, Rita? — pyeti në çast Drini.

Zogës kjo pyetje, sidomos toni i tij, iu duk i çuditshëm.

— Ua! Po ti pse u habite kështu, ore!? — pyeti duke rrudhur supet.

Po tani as njëri dhe as tjetri nuk e kishin mendjen tek ajo.

— Vërtet! — ia ktheu Rita me vendosmëri, duke e shqiptuar në një mënyrë të tillë këtë fjalë, që Zogës iu duk e çuditshme.

— Shih si thotë! Sikur çoç do të na bëjë! — ndërhyri përsëri motra e vogël. — Aman! Po të gjitha, moj, do ta mbajnë.

Rita qeshi krejt papritur dhe aq shumë, sa e motra mbeti gojëhapur.

— E zeza! Po kjo ç'pati?

Rita e mbërtheu dhe e shtrëngoi fort pranë vetes. Ajo do të donte atë çast ta merrte për dore dhe të vraponte e të vraponte, të kapërcente bashkë me të fusha e male.

— Ti je budallaqe! — i tha Zogës. — Nuk kupton asgjë.

Dhe sytë i shkëlqyen plot zjarr. Ishte e lumtur. Shumë e lumtur. Mjafton që ata e kishin kuptuar më në fund njëri-tjetrin. Por befas u step. — A ishin kuptuar vallë? A kishte menduar dhe ai si Rita, kur foli në mbledhje e kur e pyeti në rrugë? Po përgjegjen e saj a e kishte kuptuar si duhej? Ku ta dish! Mbase ajo që dehur nga lumtëria dhe i merrte fjalët siç i vinte për shtat! Po atëherë përse ia kishte shtrënguar dorën ashtu?

Atë natë jo vetëm Rita me Drinin po e gjithë kooperativa kishte bërë gjumë të shqetësuar. Disa i kishin pritur fëmijët e tyre tek oborri i shkollës sa kishin dalë nga mbledhja dhe kishin ndenjur gjer ndaj të gdhirë rreth vatrës. Atje, bashkë me zjarrin ishin ndezur edhe bisedat. Dhe fjala kishte nxjerrë fjalën.

— Nuk më pëlqejnë hiç këto mbledhje mua, që zgjasin gjer në mesnatë. Le pastaj ajo meseleja e litarëve.

— I gjori ti! Se mos është puna atje. Ehu, sa larg qëllon ky top. Fjala është për kopshtet e bagëtitë personale.

— Jo, more!

— Lexo gazetën dhe ke për të parë se ç'po bëhet në gjithë vendin.

— Mos e merrni kështu, more vëllezër, — përpiquej Shameti të qetësonte veten dhe të tjerët. — Nuk e shihni ju se këmbanat bien për të tjerë, për ata zonat e prapambetura...

Dhe bisedat s'kishin të mbaruar. Vetëm xha Merua qëndronte mënjanë dhe heshte. E shoqja e vështronte në kokërr të syrit dhe nuk i ndahej.

— Po thuaje dhe ti një fjalë, o njeri, pse e ke kyçur kështu gojën?

— E ç'të them, moj grua? Ku të lënë radhë të tjerët.

E shoqja ulej dhe i numëronte me radhë të gjitha ato që kishte dëgjuar gjatë ditës në rrugë, në arë apo në krua. Ai mbante vesh dhe digjej përbrenda, si duhani në llullë.

— E ka si ai zjarri ky, — mërmëriste ngadalë, sa e shoqja mezi e dëgjonte. — Një yrysh është. Kush u dogj, u dogj. Kush shpëtoi, shpëtoi.

— Ku di unë, o njeri. Po ti mos harro se je baba me vajza.

Ai kërcëu në çast:

— E pastaj? Si të gjithë.

— Po, xhanëm, po. Po ja, Rita po shastiset si shumë pas atyre mbledhjeve të shkreta. Sonte e panë prapë me atë...

— Po ti? Pse s'e prite sa të dilte nga mbledhja?

— E fjeta mendjen unë. Thashë se ka Zogën.
Të nesërmen, kur Rita po nisej për punë, e ëma i foli që nga sofati.

— Ku vete ashtu pa litar, bija e nënës? Të gjeti dhe ty si burrat!

— S'prish punë, nëno.

— Po nuk do të biesh dru sonte?

— Drutë do t'i biem me kuaj.

Nëna e pa tek largohej çaplehtë dhe u përpoq ta arrinte. Atë çast vuri re se disa nga moshataret e saja u qenë vënë prapa vajzave me litarë ndër duar dhe rrekeshin t'i shtrëngonin që t'i merrnin me vete. Rendnin pas tyre, po nuk i arrinin dot. Dhe prapë s'u ndaheshin.

Ajo qëndroi të mbushej me frymë. Sa shpejt lodhej tani! Po duhej ta arrinte dhe të shpinte në vend fjalën e të shoqit. «Shiko të mos e kapërcejë prakun pa litar, se ua këputa kokën të djave!» — i qe hakërruar ai. Ehu, sa i dinte koka xha Meros! Po të ishte njeri tjetër në vend të tij dhe të shihte në oborr stivën e druve që ngrihej gjer atje lart, mbase nuk do të ngulte këmbë që e bija të merrte me vete litarin. Po ai qe burrë me mend e nuk kishte lëshuar kurrë më tepër fill nga ç'duhej. Vajzës së ngarkuar me dru i vete koka gjer te gjunjët e nuk i bie ndër mend të vështrojë as majtas, as djathtas. Këtë e dinte mirë ai, Ehu, sa gjerdhe kishte kaptuar Merua dhe nuk i qe grisur kurrë poturja. Budalla qe ai?! Nuk e shihte se vinte rrotull një rrebesh, i cili mund të shpërthente nga çasti në çast? Tani për tani nuk flitej ende gjë për këtë, por xha Merua i nuhaste gjërat që nga larg. Ai e dinte se pas litarit e kishin radhën shumë e shumë të tjera. Do të vinin fejesat, martesat, kopshitet, bagëtitë.

— Po më avash, moj bijë, se më këpute nga këmbët.
Rita u kthye e çuditur:

— Po më ndiqke pas, moj nënë?!

— E ç'të bëj unë e zeza! Ku të mbytem? Na, merre!
Për hatrin tim, — dhe priti me frikë në zemër se mos kundërshtonte. E vështroi në sy. Ata sy iu dukën aq të qeshur, aq të gëzuar, sa e hutuan fare. Gjithnjë kishte qe-

në e shqetësuar për të. I dukej se qe shumë e hedhur dhe e padjallëzuar. Më tepër se çdo gjë e trembte rinia e saj, që i kishte shpërthyer aq shpejt para syve, si ajo gonxhja në degë, sa nuk kishte arritur as vetë ta vinte re.

— Merre, moj bijë! Pse më mundon kështu?

— Nuk e marr, nëno! Mos u lodh kot!

— Po mirë, bëj si të duash. Mos u ngarko. Vetëm merre me vete, ta kesh.

Rita qeshi. Iu hodh në qafë, siç i hidhej kur ishte e vogël. E puthi. Kishte kohë, shumë kohë, që nuk i qe hedhur ashtu. Nëna u mori erë flokëve të butë. Iu duk sikur kishin përsipër trendelinë mali. Dhe e ndjeu veten të pafuqishme përballë saj. Ajo e puthi sërish e i shpëtoi nga duart.

— Iku, zoga e nënës. Fluturoi. Shkoi te shoqet. Dhe nuk e ndoqi dot më.

XXIII

Mëngjesi ra i freskët e plot ngjyra. Nga larg shtëpitë e ngurta me çatitë e murrme dukeshin si copa shkëmbinjsh, të shpërndara pa rregull në faqen e malit. Përmët shtrinin degët pa gjethe në hapësirë, si ca krahë të thatë e plot damarë, që zgjateshin për t'u ngrohur pranë-pranë oxhaqeve të shtëpive. Nëpër ato degë kishin nisur të bulonin si me drojtje sythat e parë, ndërsa aty-këtu, ndër oborre zbardhonin lulet e kumbullave e të bajameve.

Temua ecte ngadalë. Në mendje i kishte mbetur melodia e një kënge, të cilën mendohej më kot ta kujtonte. Sakaq nga lesa e një kasolleje nxori kokën një viç motak. Ai e vështroi indiferent me sytë e qetë e të përлотur dhe çau i trembur përpjetë. Temua vuri buzën në gaz dhe u capit më tej. Ndërsa ecte, ndjente frymëmarrjen e vakët të tokës, që po zgjohej nga gjumi i rëndë i dimrit. Përmes gardhishteve i kapi syri dikë që punonte. Ishte xha Merua. E dalloj nga flokët e thinjur, hunda me samar dhe trupi i hedhur. U mat të shkonte më tej, por ndë-

rroi mendje. Gjithnjë i qe dukur se ai njeri kishte diçka të veçantë, që e dallonte nga të tjerët e që të bënte për vete. Nuk mund ta thoshte me saktësi se ç'ishte kjo gjë. Ndoshta mënyra si e punonte tokën xha Merua, si e vështronte, si ia bënte shërbimet. Dhe nisi të vëzhgonte me kureshtje çdo lëvizje të tij. Përsëri e çuditi pasioni me të cilin ai punonte. E godiste me shat disa herë plisin, pastaj përkulej, e merrte në duar dhe e copëtonte me kujdes me gishtat e tij të trashë e të plasaritur. Dhe ngrinte prapë shatin e i qëllonte, duke lëshuar një «ah» të thellë, si të nxirrte nga gjoksi diçka të dhembshme. Sikur i vinte keq që e godiste dhe e thërmonte tokën me të gjithë forcën, ndaj e nxirrte atë ah.

Xha Merua ia dinte havalenë punës. Bujqit si ai numëroheshin me gisht në tërë krahinën. E dinte kur qe koha më e përshtatshme për mbjellje, dinte si ta ruante vreshtin nga cingërima apo kur vinte misri për prashitje, ndaj në fshat të gjithë e pyesnin dhe ia dëgjonin fjalën për çdo gjë. Edhe të tjerë kujdeseshin për bimët si ai, po prapë nuk mateshin dot me xha Meron. Domatet e tij skuqnin të parat.

— O po ç'është kjo punë, xhanëm!? — ngrinin supet dhe çapëlenin sytë moshatarët. — Ç'dreqin u bën ai që i piqen kaq shpejt?

Xha Merua kafshonte buzën që të mos qeshte.

— Hë-hë, sa ka zanati, — mërmëriste nëpër dhëmbë dhe kënaqej edhe më tepër.

Dhe kopshti i tij s'e humbiste blerimin dimër verë. Sa mbaronte dora e parë, mbillte të dytën. E shkërmoqte mirë tokën, e plehëronte dhe shihte si hidhnin shtat zarzavatet. Shpesh ai futej në mes tyre dhe rrinte atje me orë të tëra pa ngritur kokë. Kur bashkohej me shokët që punonin në fushë, nuk i ndiqte dot, se qe i lodhur.

— E, xha Mero, pse mbete pas sot, si kau në llucë, apo të lodhi ajo e shkretë personale? — e ngacmonte ndonjë.

Ai ngrinte sytë dhe e vështronte.

«Eh, more bir, kur t'ia ndjesh lezetin personale, ti, mua do të më ketë mbirë bari një pëllëmbë, — thoshte

me vete. — Po ku ta dish? Mbase nuk do t'ia ndjesh kur-
rrë atë lezet, se s'bëjnë të gjitha mizat mjaltë...»

Dhe puna i shkante mbarë. Atë ditë ishte aq i këna-
qur, sa nuk donte të prishej me asnjëri. Çuditej edhe ve-
të kur mendonte se ai gëzim, që i derdhej bashkë me
gjakun ndër deje e i shpërndahej në tërë trupin, i vinte
nga ai rrip i ngushtë toke që i kishte shtuar atë mën-
gjes kopshtit të tij.

Kjo kishte ndodhur thuajse në mënyrë të pavullnet-
shme. Si kishte kthyer me bel edhe atë copë që kishte
mbetur pa u shkrifëtuar, qe ulur të ndizte një cigare.
Të tjerët ende nuk po dilnin për punë, kurse atij i hanin
duart. Kishte punuar më tepër se një orë dhe nuk kishte
ndjerë të lodhur. Tokës ia kishte bërë hyzmetin. Dhe kë-
naqej kur e shihte të merrte ashtu një sy diell. Duhej të
priste edhe pak, pastaj t'i hynte me shat e ta copëtonte.
Por nuk i rrihej. Se ç'i hipi atë çast të punonte e të pu-
nonte sa t'i dilte djersa mbi fanellë. Dhe belin ja ku e
kishte. Ja ku qe dhe toka, që priste dorën e njeriut. Por
ajo ishte jashtë tredynymshit. Ndërsa po e shikonte me
lakmi, sikur dëgjoji një zë:

«E përse e vështron ashtu, sikur është e botës? Të-
ndja është dhe ajo!»

«Si imja? Është e kooperativës».

«Njëllëj është, si tëndja, si e kooperativës».

Ai qeshi me shpoti.

«Hë-hë!» Njëllëj thotë...! Po të qe ashtu, pse të mos
e punoja unë e t'ia merrja pastaj për vete prodhimin»...?

Dhe e vështroi prapë me lakmi tokën që kishte pranë.

«Tëndja është!» — sikur e dëgjoji prapë atë zë.

Ai u përtyp dhe thithi cigaren.

«Doemos, imja është, gjersa unë e punoj». Dhe, du-
ke hedhur vështrimin përreth, nguli belin e parë, pastaj
të dytin, të tretin e me radhë. U perkul i tëri mbi atë bel.
I mëshonte fort me këmbë. Pastaj e ngrinte, e kthente
dhe prapë e ngulte. Toka e zezë dhe e butë avullonte e
dihaste e çliruar.

Ai pështyu duart dhe iu përvesh prapë punës. Po
ta kishte vënë re me kujdes atë çast, Temua do të çudi-

tej me lakminë që i lëvrinte në fytyrë. Më në fund, xha Merua e la veglën dhe e shtyu më tej gardhin e tredynymshit. Atë çast mendoj se nuk qe hera e parë që e bënte një gjë të tillë. Ndaj gardhin ai nuk e kishte bërë si gjithë të tjerët, po në formën e lesave të lehta e të lëvizshme, të cilat mund t'i urdhëronte sipas dëshirës. Dhe sa herë e kishte shtyrë më tej kufirin e tokës së tij, ai kishte provuar një ndjenjë të tillë gëzimi, të cilën e kishte të vështirë ta krahasonte me diçka tjetër. E ndjente se kishte punuar me rrëmbim e ishte lodhur, po prapë kjo qe një lodhje e këndshme, që ia zbërthente kyçet e ta mbushte gjoksin me një ndjenjë të çuditshme... Edhe atë ditë, pasi e shtyu më tej gardhin, nuk ngopej së sodituri rripin e porsaçelur të tokës. Duke picërruar qepallat, Merua shikonte me sytë e mendjes vijën e ujit, që gurgullonte në mes rreshtave të gjatë e të pambarim me zarzavate e futej thellë në damarët e tokës së etur e të shkrifët. Pastaj vështrimi i ngrihej mbi qepujkat, labotin, patëllxhanat, që ende nuk qenë mbjellë po që ai ishte i bindur se së shpejti do ta zaptonin tërë vendin.

— Mirëmëngjes, xha Mero!

Ky zë i erdhi krejt i papritur. Kush i foli? Mos vallë e kishin parë kur e kishte shtyrë më tej kufirin e tredynymshit?

U vërvit ngadalë andej nga erdhi zëri, thua se fjalët e kishin mbërthyer si një plumb shpatull më shpatull.

— Ah?!

— Mirëmëngjes!

— Ti genke, Temo?

Dhe duke folur kështu, e ndjeu se qe prerë në fytyrë ndaj, për të mos i dhënë tjetrit të kuptonte, nisi prapë të punonte.

Temua vazhdonte të rrinte më këmbë atje, prapa krahëve të tij, me vështrimin e ngulur mbi të. Dukej sikur nga ai vështrim nuk i shpëtonte as lëvizja më e vogël e xha Meros. Në të vërtetë ai kishte përhumbur në mendime.

— Nuk do të dalësh në punë sot? — e pyeti pastaj. Ai e vështroi shtrembër. Ç'donte të thoshte Temua

me këtë? Pse, a nuk ishte punë ajo që bënte? Dhe ç'punë, pa! Apo mos duhej të priste sa të shkonte dielli tre hostenë! Punë i thoshin asaj? Lëre mos e nga. Punë ishte kjo, e mëngjesit! Sa për dy ditë bashkë.

— Ku ta dish, mbase dhe nuk dal — u përgjigj dhe vazhdoi të kthente tokën me bel. Po tanimë nuk e kishte as qetësinë dhe as gjallërinë e mëparshme. Temua e vuri re këtë dhe e ftoi që të ulej. Ai nuk e kundërshtoi. U mbështet mbi bel dhe u ul. Për një kohë as njëri as tjetri nuk e thyejtën heshtjen.

— E di ç'bluaja me mendje pak më parë, kur të shikoja si e çaje tokën me bel? — foli pas pak Temua. — Punë të bukur bën ky Meto Saliu, thosha. Flori i ka duart. Do t'i marrë me siguri nja pesëmbëdhjetë e njëzet kuintalë patate për dnyum. Lëre ç'gjë e mirë do të qe, sikur të mos punonte kështu vetëm te tredynymshin.

Fshatari qeshi. Fjalëve të fundit nuk ua kishte vënë fare veshin. Vështrimi i tij u ndez nga një shkëlqim dinak:

— Pesëmbëdhjetë kuintalë për dnyum, edhe njëzet qoftë, janë një vërë në ujë. Nuk e vlen barra qiranë të ngrihesh për aq gjë me këndezin e parë.

Temua hapi sytë. Xha Merua e vuri re këtë dhe krojti zërin:

— Me ty do të flas hapur, sepse më ke hyrë në zemër. Nuk je si ai Koci Madhi, që i kishte këmbët mbi yzengji, sytë në arë e mendjen në klub. Unë them të marr, or babaxhan, nja tridhjetë kuintalë për dnyum, në mos më shumë. Kur i qëndron mbi kokë kësaj së bardhe, — dhe goditi tokën me pëllëmbën e dorës, — e di vetë ajo si ta shpërblen!

Ata qëndruan gjatë atje. Kuvenduan për tokën, për njerëzit, për shirat që nuk pushonin dhe për çfarë tjetër s'folën. Kur u nda me xha Meron, Temua mori të zbrishte më tëposhtë, andej nga dredhonte rruga këmbësore. Ishte një rrugë e ngushtë, gjysmë e errët, e mbuluar nga gjerdhet, kulprat dhe degët e dendura të pemëve. Temos iu duk për një çast se po ecte drejt një bote të largët dhe të harruar, që zbrishte në theqafje drejt humne-

rës. Ecte, shikonte përreth dhe çuditej me zhurmën që bënin hapat e tij mbi zhavorr.

Kopshtet personale! Gjer atë mëngjes ai nuk e kishte marrë me mend se ç'vend do të zinin ata në punën e tij dhe ç'andralla do t'i shkaktonin. Ja, xha Merua për shembull. Sa ëndërra ka lidhur ai me atë copë tokë, të rrethuar me gardhiqe, nën të cilat rrjedh një vijë ujë, me ata dy rrënjë fiq, me pjergullën, shegën, ftoin. Ai e punon. E ujit. E plehëron rrënjë për rrënjë. Kur shati pret padashur ndonjë filiz, e ndjen gjer në palcë dhe mbjen, si të ketë prerë një pjesë nga trupi i tij. Dhe kur, duke vështruar përreth, beli kafshon e bluan tokën e kooperativës, duke zgjeruar kufitë e kopshtit personal, gëzohet si të ketë fituar ku ta dish se çfarë.

«Si dukesh, xha Mero! Si je me shëndet? — qëllonte që e pyeste ndokush.

Ai psherëtinte thellë.

«Mirë jam, mirë, — dhe shtonte pastaj: — Nuk na gjen gjë ne, jo, mos u bëj merak.

Tjetri e kuptonte se ai e kishte një hall, ndaj rrinte tërë hundë e buzë.

«Ç'ke, pse rri ashtu i mërzitur?»

«E ç'do të kem! Nuk m'u bënë mirë qepët sivjet. U qëndrova tërë kohën me shat mbi kokë dhe s'di në do ta nxjerr apo jo farën!» — thoshte i brengosur. Ndërsa kur punët i shkonin mirë, bëhej me krahë. Punonte si një ka. Çelej në fytyrë. Dhe nuk përflitej me njeri. Përkundrazi ishte çakërcejf e gaztor edhe me gruan e fëmijët. Sa fuste këmbën në prak, e shoqja e kuptonte këtë.

«Të paskan vajtur punët mirë», — i thoshte e kënaqur.

«Ku e di ti?»

«Si nuk e di? U plakëm me njëri-tjetrin ne tani».

«E po çka, moj grua, çka. Nuk duhet të ankohe mi, se është gjynah nga perëndia. Kaq dua. Nuk dua më tepër».

Në kësi rastesh ajo e dinte mirë detyrën e saj. Përgatiste shpejt ndonjë meze për të qenë, i mbushte një faqore raki nga ajo më e mira dhe shtroheshin të gjithë pranë vatrës. Ai seç fliste nëpër dhëmbë duke kthyer faqoren e duke u përtypur i kënaqur.

Këto ishin çastet më të gëzuara në familjen e tyre. Temua ishte ndodhur në një rast të tillë, në shtëpinë e Xha Meros dhe ishte bindur se kishte kaluar një mbrëmje të bukur në një familje të qetë e të lumtur. Po ajo mbrëmje sikur ishte fshehur diku, tej atyre gjerdheve me gjemba. Ai ecte tani në mes pemëve e gardhiqeve, që e rrethonin ngado, si ca duar që zgjateshin e i zinin frymën. Sado që degët shushurin dhe rrugicën e lëpinte një fllad i freskët, ai kishte zagushi dhe marramendje. Shpejtoi hapin po gardhiqet zgjateshin e zgjateshin nga të dyja anët.

Kur doli në tokë të rrafshtë, sikur hoqi nga gjoksi diçka që i qëndronte e rëndë si plumb e nuk e linte të ngopej me frymë. Edhe mendimet tani nuk e sulmonin më si një tufë grenzash, po u zgjeruan e u përhapën bashkë me arat, me fushën. Vështrimin e brodhi një copë herë ledheve e brazdave dhe e ndali diku përpara, mbi një kodër. Kooperativistët i qenë përveshur faqes së saj e po punonin. Ai zgjati hapin për të arritur atje. Donte të futej sa më shpejt në mes tyre, të punonte bashkë me ta. Eci sa eci kështu dhe qëndroi te një sop. Shikoi panoramën, që iu shpalos para syve. Ishte një ditë e çelur, e bukur dhe plot dritë.

Temua u habit si nuk e kishte vënë re më parë një gjë të tillë. E hodhi prapë vështrimin tek ata rripa toke, të rrethuar me gardhiqe e me gjembaçë. Atë çast iu dukën si një mish i huaj, i ngulur në trupin e shëndoshë të kooperativës. Po e kuptoi aty për aty se ky krahasim nuk ishte i saktë. Kopshtet nuk duheshin krahasuar me mishin e huaj, por... ndoshta thjesht me barin, i cili, po të mos tregohej kujdes, mund të mbulonte tërë vendin dhe të mos e linte as grurin dhe as misrin të ngrinte krye.

Ai e ndjeu se atë çast nuk do të që i zoti të mendonte asgjë për të qerë dhe zgjati hapin të shkonte tek ata që punonin në faqe të kodrës. Duart i hanin për punë.

XXIV

Lajmi u përhap me shpejtësi në tërë fshatin:

— Te shkolla është vënë një fletërrufe!

Kooperativistët i dëgjonin këto fjalë, që nuk u mor vesh kush i tha i pari. Disa thoshin se i kishte përhapur si zakonisht Çaushi që në mëngjes. Të tjerë shtonin se i kishin dëgjuar nga Çeme Çobani, i cili kishte kaluar i pari nga shkolla, ndërsa po nxirrte bagëtinë për kullotë.

Në vështrimin e parë nuk kishte asgjë për t'u shqetësuar. Te shkolla që vënë një fletërrufe! Po pastaj? Se mos ishte kjo e para! Fshati kishte kohë që ishte mësuar me fletërrufetë. Zakonisht nëpërmjet tyre bëheshin vërejtje dhe kritika. Kishte raste që viheshin edhe për të lavdëruar ndonjë skuadër a brigadë, që arrinte rezultate të mira në punë. Por qëllonte jorrallë që fletërrufetë bëheshin shkas për debate të vërteta. Ndoshta kështu do të ngjiste edhe me këtë të fundit.

— Te shkolla është vënë një fletërrufe!

Nga mënyra si thuheshin këto fjalë dhe ç'përshtypje bënin te kooperativistët, dukej se kishte vërtet diçka të veçantë, shqetësuese. Njerëzit dilnin me ngut nga shtëpitë, shkëmbenin disa fjalë me njëri-tjetrin dhe lëshoheshin drejt shkollës. Nuk kaloi shumë dhe oborri i shkollës u mbush plot.

— Hë mo, ç'është kjo fletërrufe? Pa na e lexoni me zë të lartë!

Dhe dikush nisi të lexonte: Fletërru-fe...», po zëri i tij nuk i mposhte dot të tjerët. Njerëzit u nervozuan e nisën të thërrisnin sekush për hesap të tij.

— Ç'më lexon ashtu, o Cane, si miza në qyp.

— Mirë lexon ai, por kush të lë se? Bëhet shumë zhurmë.

— Pa heshtni një herë, se na morët mendjen!

— Pushoni!

Dhe zëri i parë u ngat mbi të tjerët:

«Fletërrufe».

— Ore atë e morëm vesh. Pa na lexo më poshtë.

— Qetësi!

«Fletërrufe».

Drejtuat kryesisë së kooperativës dhe gjithë atyre që kanë më tepër tokë nga sasia që lejon statuti.

Shokë,

nga një matje e shpejtë që është bërë në disa kopshte del se, në vend të tredynymshit, kooperativistët e poshtëshënuar kanë:

— Mero Saliu — 370 metra katrorë; Shamet Shameti — 385 metra katrorë; Izet Shameti — 330 metra katrorë; Haki Shameti — 400 metra katrorë; Selman Nuri — 310 metra katrorë.

Por ka edhe të tjerë që e kanë marrë nëpër këmbë statutin:

Del pyetja: përse lejohen këta njerëz të shijnë si u do qejfi në mallin e kooperativës? Ç'bën kryesia? A nuk është kjo një nga arsyet që ka rënë pjesëmarrja në punë?

Gjer kur do të vazhdojë kështu?

Pres përgjigje...»

Fjalët e fundit u mbuluan nga dhjetëra zëra. Turma, që gjer atëherë kishte qëndruar e heshtur, si të mos kish-te njeri të gjallë në oborrin e shkollës, befasi nisi të lëvizte. Të gjithë flisnin njëherësh, pa marrë vesh se ç'thoshin. Më në fund dikush pyeti:

— Kush e ka shkruar fletërrufenë?

— Drini!

— Iu thaftë dora!

Dikush thërriste e shante Drinin:

— Është çmendur pas Ritës së Xha Meros dhe s'di ç'bën! I duhet treguar vendi atij!

Një tjetër e miratonte:

— M'i lumtë Drinit! Ku është, t'ia puth atë dorë?

— Nuk durohen disa. Ende me avazin e Mukës! — shtonte një tjetër.

Më shumë nga të gjithë thërriste Shameti me të vëllezërit.

Në këto e sipër, dikush u mundua të çante përmes turmës, duke i shtyrë njerëzit me bërryla e duke thirrur vazhdimisht:

— Hapni rrugë! Hapuni!

Zëri i tij i trashë e i ngjirur tërhoqi vëmendien e të gjithëve:

— Kush është ai?

— Ramo Bardhi.

— Ç'do të bëjë?

— Do ta grisë! Me siguri do ta grisë!

Ramua vazhdonte të çante rrugën duke thërritur. Mbante diçka në dorë dhe vështronte vazhdimisht përpara.

— Ç'e ka atë në dorë?

— Thikë!..

— Laps!..

Dhe njerëzit nisën prapë të thërrisnin, të ngriheshin në maja të këmbëve për të shikuar më mirë.

— Ç'ka ndër mend të bëjë kështu?

— Dale ta shikojmë.

Ramo Bardhi arriti para tabelës së fletërrufeve. U hodhi shpejt e shpejt një sy fjalëve që ishin shkruar, pastaj zgjati dorën dhe shkroi diçka në fund të tyre, duke i lënë të gjithë të shtangur.

— Ç'bëri ashtu?

— Hodhi firmën. E firmosi edhe ai.

— Nuk është e mundur!

— Po, po, e firmosi.

Njerëzit mbetën disa çaste gojëhapur, pa ditur ç'të thoshin. Tabelës iu afrua edhe Gramozi.

— Të lumtë ajo dorë, xha Ramo! Ma jep edhe mua lapsin.

Dhe firmosi duke i bërë gërmat aq të mëdha, sa lexoheshin që nga larg. Pastaj u afruan shtatë a tetë të tjerë e bënë të njëjtën gjë. Në këto e sipër dikush thirri:

— Ja Drini! Ja ku është Drini!

Ai kishte ardhur pa u vënë re, qe ulur mbi sofatin e shkollës dhe shikonte njerëzit. Kjo gjë ua ndezi edhe më shumë mërinë vëllezërve Shameti.

— Do t'ia tregojmë vendin.

Dhe nisën të ecnin drejt tij. Në krye ecte Shamet Shameti, pas tij dy-tre të tjerë e në fund çapitej xha Merua.

— Kujdes, se, po prekët Drinin, do të keni të bëni me tërë fshatin! — thirri Gramozi.

Mbi oborrin e shkollës u ndeh tej e tej një heshtje e rëndë. Dëgjohej vetëm zhurma e hapave të atyre që ecnin drejt Drinit. Xha Merua i kishte ngulur sytë dhe nuk ngopej me frymë. Po kur arriti përballë tij, u hutua. Shamenti e ndjeu këtë dhe i pëshpëriti me zë të ulët:

— Ende e vështron? Ai do të të marrë Ritën, kopshtin dhe të gjitha ç'ke. Kurse ti...

Xha Merua s'e kuptoi kush i pëshpëriste ashtu. Në një çast të vetëm para syve iu vërtitën gërmat e fletërrufesë, imazhi i Ritës, kopshti, pastaj fytyrat e njerëzve, shtëpitë, gjithshka. Dhe hodhi hapin tjetër. E kapi nga jaka e xhakëtës. Atë çast u dëgjuan hapa të fortë, të nxituar. U duk sikur nisi të lëvistete tërë fusha. Rrethi i njerëzve që i kishin vënë në mes u ngushtua. Dhe ku ta dish si do të kishte mbaruar e tërë kjo, po të mos kishte thirrur dikush:

— Po vjen Temo Mushi!

Xha Merua u step.

— S'kam ç'i bëj Temos, — tha. — Por mos kujto se do ta lë me kaq!

Dhe e lëshoi.

Temua u ndal pranë tyre. Iu afrua Mero Saliut dhe i hodhi krahun. Buzëqeshja e tij e çarmatosi plotësisht.

— Ç'ke kështu, xha Mero?

— Ai s'diti si të përgjigjej.

E Temua përsëri:

— Mos u nxehe për fletërrufenë? E lexove?

— S'është e vërtetë. Unë jam në rregull.

— Mos u nxito. Toka aty është e do ta masim.

— E masim!

Gramozi sikur mbiu nga dheu me kompasin në dorë:

— E masim! — thirri dhe ai.

Për disa çaste u bë heshtje. Pastaj turma nisi sërish të lëvizte, të thërriste, të komentonte:

Dhe u lëshua zhurmëmadhe drejt kopshteve.

Në rrugët e fshatit kishte kohë që nuk ishte parë një dyndje e tillë.

Fikasi jetoi shumë ditë e javë me fletërrufenë. Kooperativistët u vërtitën për një kohë nëpër fshat dhe u ndanë dalëngadalë në tri grupe. Shumica e miratonin veprimin e Drinit dhe thoshin se fletërrufeja do t'i sillte vetëm të mira ekonomisë së përbashkët. Disa, sidomos Shameti me rrethin e tij, ishin bërë si të tërbuar dhe nuk linin rast pa thënë se do të hakmerreshin gjer në fund ndaj Drinit, kurse të tjerë i sodisnin në heshtje ngjarjet, pa shprehur as kundërshtim as aprovim. Ndërkaq, komisionet e kontrolli-revizionit kaluan me kompas në dorë nga njëri kopësht në tjetrin, numëruan krerët e bagëtive, shkurtuan të tepërtat dhe çdo gjë sikur ra në heshtje, në qetësi.

Por kjo ishte një përshtypje e rreme, e sipërfaqshme. Kazani ziente përbrenda. Temua e ndiente këtë. E ndiente se gjithshka ishte hedhur në shoshën e madhe të diskutimeve, qe vënë në provë. Dhe ai ndiqte me kujdes rrjedhën e ngjarjeve e përpiquej ta drejtonte vëmendjen atje e ku duhej. Këto ishin ditë të rralla në jetën e tij. Ditë të ngjeshura me punë, me diskutime të zjarra, në organizatën e partisë dhe ndër brigata, që i kërkonin shumë nerva e energji. Dhe ku mbillej, s'korrej. Futej në mes të kooperativistëve dhe ia përpinin kohën bisedat e diskutimet e pambaruara. Kur kthehej në dhomë, nuk e kuptonte në ishte mbrëmje apo mëngjes.

Kështu vazhdimisht. Ditët dukeshin krejt të ngjashme dhe prapë ndryshonin aq shumë nga njëra-tjetra!

Në fushën e njomur nga vesa, ku era luante me kërcinjte e bimëve, ecnin Temua, Fuati, Çaushi dhe bisedonin të preokupuar.

— Si do t'ia bëjmë, shoku Temo? Nuk po na dalin të gjithë në punë. Kurse fusha pret. Misri erdhi në prashitje.

— E kotë! — e preu si me sopatë Çaushi. — Kooperativa jonë kaq ka nxjerrë tërë kohën. Bile më pak. Shtrydhe sa të duash ti, nuk jep më tepër.

— Mos e thuaj atë fjalë.

— E kotë!

— Të shohim një herë. Të provojmë.

— Si të duash.

Lajmi kaloi shtëpi më shtëpi:

— Të gjithë ata që s'kanë dalë në punë, të mblidhen te buronjat! I pret Temo Mushi.

— Dhe njerëzit nisën t'i ngjiteshin me përtesë. Sa arrinin te buronjat, uleshin, ndiznin nga një cigare e nisnin të kuvendonin shtruar:

— Ç'kemi andej nga mëhalla juaj? Si shkojnë punët? Do të bjerë shi apo jo?

Këto i thoshin me zë të lartë. Pastaj mblidheshin nga tre e nga katër dhe e ulnin zërin:

— Di gjë përse u mblodhëm?

— Ç'thuhet për personalet?

— Po xha Merua e mblodhi ndonjë çikë pas fletërrufesë?

Temua e merrte me mend se ato që thuheshin me zë të lartë, ishin sa për sy e faqe. Në një çast u bë kurioz. Përse i hante merakun fshatarët? Dhe, ndërsa i shikonte të kuvendonin ashtu vesh më vesh, vriste mendjen pse kishin ardhur aq pak e si mund të mblidheshin të gjithë. U këshillua me Fuatin e Çaushtin dhe ndanë fjalë që ky i fundit t'i thërriste edhe një herë fshatarët që s'kishin ardhur. kurse ata të dy të nisnin punën me të tjerët. Dhe ashtu bënë.

Si trokiti portë më portë e nuk iu përgjigj njeri, Çaushtin doli kopshteve:

— Pse nuk shkon në mbledhje, o e shoqja e Rrapos?

— Nuk jam mirë. Sikur më goditin me thikë shpatull më shpatull.

— Hajde, hajde, mos e bëj si delja që ndahet nga shoqet, se të ha ujku.

Dhe zbriti më poshtë:

— Po ti, nuk more vesh për mbledhjen?

— Dëgjova, po jam ca e pamundur.

— Ashtu thuaj. Po mirë, për kopshtin tënd nuk je e pamundur?

— Si s'jam. Po këtu hedh dy-tre shata dhe mbushem me frymë. Më pëlqen — punoj, s'më pëlqen — tund lesën. Kurse atje të ngjitet Rita si këpushë: «Hajde, luaj duart. Do punë puna».

Në kopshtin ngjitur i zunë sytë Vasillonë me të bijën. Një mendje i tha se ishte e kotë të merrej me to. Po prapë nuk iu durua:

— Mos aq shumë, moj ndrikull, se do të thyesh shatin!

Ajo drejtoi trupin dhe vuri dorën mbi sy, si strehë.

— Ç'të bësh, o Çaus. Ja që duam të hamë. Po ç'e do, më tërboi fare kjo dhëmballë e shkretë. As në shtëpi më rrihet, as punë s'më bëhet.

— Po jot bijë?

— Uh, e shkreta e nënës. Nuk e sheh si është dobësuar?

— E shoh, moj Vasillo, e shoh. E pësoi si ata qengjat në mars që ngopen mirë e mirë me qumësht, pastaj i vënë synë diellit dhe bien e flënë. Po tani hajde, nisuni te kroil!

Kur arriti dhe vetë atje, mbledhja që në të mbaruar. Temua i kishte thënë ato që kishte për të thënë dhe njerëzit rrinin vetullngrysur. Vetëm Rusha, ajo gruaja e hajthme, e ve që në rini të saj, gajasej vazhdimisht e nuk ia largonte sytë. Temua mendoi se nuk duhej të ndaheshin ashtu, buzëvarur.

— Po ti, shoqe, përse qesh ashtu vend e pa vend? — e ngacmoi Rushën.

— Po ç'të bëj, të qaj? — dhe ajo u shkeli synë shoqeve.

— Dëgjo: ti do të jesh skuadërkomandante për të gjithë këta. Mbjaj shënim emrat dhe nesër t'i nxjerrësh në punë!

Ajo e vështroi një hop.

— Mua më thua? — pyeti.

— Ty, po kujt...

— Thashë se më fole mua.

Të gjithë ia dhanë të qeshurës.

— Lëre ç'komandante vure, shoku Temo, — foli njëri kur u bë qetësi.

Rusha u bë prush.

— Shiko, nesër të marrësh shatin e të dalësh në punë bashkë me tët shoqe, se të piu e zeza, — tha me një seriozitet që nuk i shkonte tipit të saj.

— Jo nesër, por tani do të shkojmë në punë! Kështu siç jemi. Hajde, jep urdhër, shoqja komandante!

Dhe Temua u ngrit.

— Skuadra, nëpër shtëpi! — thirri me të gjithë forcën Rusha.

— E, e, dale. Që tani e bëre përsesh? — ndërhyri Temua. — Po të veprosk kështu, do të na detyrosk të mbledhim skuadrën dhe...

Po Rusha nuk e la ta mbaronte fjalën:

— Ti futu në rresht e hesht, shoku Temo! Këtu komandoj unë. Ata do të shkojnë të marrin veglat nëpër shtëpi dhe do të vijnë shpejt.

— Po qe kështu, më fal!

Nuk shkoi shumë dhe kooperativistët u mblodhën prapë tek kroi. Fuati vështronte i habitur. Disa nga ata që po zbrisnin me vegla në duar rrallë ishin parë në punë. Në mes tyre edhe Vasilloja me të bijën, që ecte e futuar pas së ëmës dhe vështronte e trembur rreth e rrotull se mos e ngacmonte njeri. Dhe nuk u gabua!

— Pa shikoni një herë kush po vjen! — thirri dikush.

Njerëzit u kthyen nga ato. Vajzës sikur i pushoi zemra. Po Vasilloja e zuri nga dora dhe e nduku pas. Ajo eci e bindur, pa shikuar ku i hidhte këmbët, gati të rrëzohej nga çasti në çast.

— Ti hesht, — ia ktheu Vasilloja atij që foli, — se ta ngjeshja me këtë! — dhe i tregoi shatin.

— Qetësi! — ndërhyri Rusha. — Mos i harxhoni kot forcat. Ruajini për punë.

Dhe arritën në arë. Në krye ecte Rusha, e ndjekur nga dy-tre të moshuar, që çapiteshin duke u tundur. Pas-taj vinin me radhë Çausi, Temua, Fuati. Në fund thuaj-se hiqeshin zvarrë Vasilloja me të bijën. Ardhja e tyre qe e papritur për të gjithë.

— Hapni rrugën! Po vjen brigada e shtraka-shtrukëve! — e pagëzoi në çast Çausi, duke thirrur me të madhe. Ata që u ndodhën në arë ndërprejnë punën dhe u dolën përpara. Njëri e hidhte e tjetri e priste. Po Rusha u bënte ballë të gjithëve. Kjo vazhdoi gjersa u shua kureshtja e parë. Më në fund njerëzit u mësuan dhe me këtë e nisën të prashisnin.

Kur u afrua grumbulli i njerëzve, Koci Madhi hodhi shatin në sup dhe u çapit kanalit, duke iu vjedhur vështrimit të tyre. Pas atyre që kishin ngjarë, atë e hutonte prania e të tjerëve dhe përpiquej të largohej sa më shumë nga ata. Po edhe kur shkoi në parcelën përtej lumit, nuk e lanë të qetë. Shameti me Pashon sikur mbinë nga dheu e nisën të punonin krah tij. Në fillim as njëri as tjetri nuk nxorën fjalë. Por nuk kaloi shumë dhe ata seç nisën t'i thoshin.

Njëri e hidhte, tjetri e priste. Koci për një kohë nuk ia vuri veshin. Por pak nga pak Shameti po e trazonte atje ku s'mbante. Më shumë se çdo gjë tjetër ia ngrinte nervat ajo dashamirësia e tij e shtirur.

— Ty kushedi ç'të thotë mendja për ne, shoku Koci, por më beso: mua më vjen aq keq kur të shoh kështu, se s'di si të ta shpjgoj.

— E pse të vjen keq?

— Si mos të më vijë? Gjer dje në krye të vendit. Të gjithë të çmonin e të respektonin, kurse tani, pa pikë turpi, të japin kazmën.

Koci desh të thoshte diçka, por i përtypi fjalët dhe heshti.

— Të isha unë në vendin tënd, do ta ktheja dynjanë përmbys, kurse ti ke humbur nën lëkurë e s'ndihesh. E pse trembesh, o lumëmadh? Ç'do të humbasësh më?

— Ti je nepërkë, Shamjet. Nxjerr helm nga goja, jo fjalë.

— Nepërkë mbase jam, por jo frikacak si ti.

— E pse, ç'duhet të bëj, sipas teje, që të jem trim?

— Atë që të thashë pak më parë.

— Domethënë të shpif poshtë e përpjetë për Temo Mushin?

— Në daç dhe mbroje, por mos harro se ai të katan-disi në këtë ditë.

— Kështu më këshillon zotrote?

Shameti e ndjeu në çast ironinë.

— Unë për ty e kam, — u përpoq të shfajësohej; — pa për vete s'bëhem hiç merak. Jam mësuar me kazmë e me lopatë.

Kocit një fytyrë i ikte një fytyrë i vinte.

— Ti paske qenë pa fytyrë! — iu hakërnua.

Po Shameti s'e kishte për pesë. As skuqej as zverdhej. Madje ndërronte aty për aty taktikë, duke e lënë tjetrin gojëhapur.

— O, sa për atë, mos u mbaj hiç më të madh, — ia ktheu qetë-qetë. Për Temon të dy një lloj jemi. Kocin e hutuan fare këto fjalë. «A kam arritur unë gjer në atë pikë, sa të barazohem me të»?

— Nuk është e vërtetë që jemi njëlloj, — tha i vendosur. — Unë...

— E çfarë ti? Perëndoi ajo kohë: Dje të dhanë kazmën, nesër...

Ai nuk arriti ta mbaronte fjalën. Që nga buza e lumit po ngjitej me të shpejtë Fuati. Ai e kuptoi në çast se ishin grindur. Kocit i kishte humbur fytyra dhe dridhej nga zemërimi e seç mërmëriste plot nervozizëm.

— Ç'keni kështu? Pse jeni përfolur?

Shameti e mblodhi në çast.

— E ç'do të kemi? Ne thamë të mos e linim vetëm dhe erdhëm t'i bënim shoqëri që të mos mërzitej, kurse ky në vend që të na e dijë për nder, çfarë nuk nxjerr nga goja. Apo jo, Pasho?

— Ashtu është, — ndërhyri në çast Juridiku. — Që kur ka rënë nga kryetarllëku, grindet për pesë para spec.

Koci vështronte herë njërin e herë tjetrin dhe nuk u zinte besë veshëve. Fuati i ra menjëherë hilesë.

— Ju nuk thoni të vërtetën, — kundërshtoi. — Ndryshe do të jetë puna.

— Çështë ajo fjalë, shoku Fuat? Pse mendon keq për ne? Unë dhe Pashua...

Kocin po e habiste gjithnjë e më tepër qëndrimi i tyre. Para syve nuk kishte më as Shametin kryeneç e arrogant dhe as atë Pashon mendjelehtë e mospërfillës, Brenda disa minutave ata qenë transformuar tërësisht, Silleshin rreth Fuatit si dy kone që janë gati t'i lëpijnë edhe këpucët të zotit të tyre. Shameti i buzëqeshte vazhdimisht më përlësi dhe seç i pëshpëriste në vesh, du'ë u përpjekur ta zbuste zemërimin e tij.

— Ju jeni të dy maskarenj! — u shfryu Koci Madhi, — Vetëm unë paskam qenë budalla, që edhe jua kam vënë veshin ndonjëherë, në vend që t'jua ngjeshja fytyrës, — dhe ai rrëmbeu shatin e e lëshoi me tërë forcën drejt tyre, po në çastin e duhur Shameti lëvizti ngadalë e shpëtoi paq.

— E shikon? — mori zemër Shameti. — Ai ka luajtur. Do lidhur.

Fuati nuk e duroi dot më.

— E di ç'ke ti, Shamet? Qërohu që këtej, sa nuk është vonë dhe lëri të tjerët në punën e tyre! Hajde, zhduku!

Ata u mblodhën si pula të lagura.

— Mirë xhanëm, mirë. Për hatrin tënd po shkojmë, Po ta dish se. po na bie kot më qafë.

Edhe si kaloi një kohë, Koci nuk po e mblidhte dot veten. Më në fund rrëmbeu shatin dhe u përpoq ta shfrynte dufin duke goditur me tërë forcën e krahëve tokën. Fuati s'dinte si t'ia ulte inatin.

— Pse u nxehe kështu? — e pyeti. — Ç'të thanë?

Tjetri drejtoi trupin:

— Po ma qan hallin?

— Pse jo! Ne jemi shokë.

— E kam parë shoqërinë tënde. S'lë gur pa për-

mbysur, gjersa ia arrite qëllimit. Ç'tjetër kërkon tani?
Nuk të mjafton kjo?

— Ti nxitohesh, Koci. Megjithatë, unë të jap të drejtë. E ke vështirë. Por prapë nuk duhet të humbasësh besimin te shokët. Në jetë ka edhe të përpjeta, edhe të tatëpieta.

Fuati i foli qetë dhe hapur. Në fillim Kocin s'e mban-te vendi nga padurimi dhe u përpoq ta ndërpriste disa herë. Por dalëngadalë u shtrua dhe nisi ta dëgjonte me vëmendje. Gjatë gjithë atyre ditëve i ishte mbledhur një si lëmsh në gjoks. E ndjente të domosdoshme të fliste me dikë. të këshillohej, t'i hapte zemrën.

Dhe i hapi zemrën.

Dhe nisi të fliste...

XXVI

Xha Merua qe bërë tym. Porsa qe ndarë me Pashon, i cili i kishte thënë se Drini kishte bërë gati një fletërrufe të dytë për shkurtimin e oborreve personale. Sa dëgjoi këto fjalë, ai e humbi toruan. Ecte me shatin në sup dhe vështronte i hutuar njerëzit, rrugët, muret. Dhe nuk i pri-tej sa të arrinte te kopshti. Kështu bënte gjithë ato ditë. Mëngjes e mbrëmje kthehej nga kopshti. Shihte shenjat, gjerdhet. Në rregull. Dhe mezi mbushej me frymë. Por sa kthente krahët, prapë i dukej se diçka lëvizte, ndryshohej. Dhe s'dinte ç'të bënte. Nisi të ecte drejt fushës. Te shokët. Të punonte bashkë me ta. Përse ta mundonte veten ashtu? Ku ta dish? Ndoshta më mirë do t'i dilte. Pa shih të tje-rët. Sa të qetë punonin ata!

Temua e dalloj që larg tek afrohej. E ndiente se vazh-dimisht diçka e mundonte. Ndoshta kishte nisur një gjyq me vetëveten. Më të rreptin e gjyqeve. Dhe e humbi pas-taj vështrimi në mes rreshtave të misrit fletëgjërë e tërë push. duke shikuar kërcenjtë plot lëng, iu kujtua se xna Merua i kishte krahasuar një ditë domatet që rriteshin

në kopshtin e tij me disa qenie të gjalla, që e vështronin në sy dhe prisnin nga dora e tij t'i plehëronte, t'i ujiste e t'i ndihmonte të ngriheshin në këmbë, duke u vënë pranë një dru që mos të rrëzoheshin. Ja, vështroji, — i kishte thënë kopshtari. — Nuk të duken si foshnjë? Do, i ushqen. S'do, i lë të thahen. Ato s'kanë gojë. S'dinë të anko-hen». Dhe kishte përmendur pastaj emrin e së bijes, Zogës, «Si puna e Zogës janë. Po ajo ka gojë. Kur i hahet, kërkon, Po s'ia dhe, zgjat dorën dhe e merr vetë. Kurse këto, — dhe kishte treguar prapë domatet e njoma, — s'kanë dorë, S'kanë as gojë»!

Atë nuk e kishte çuditur më pasioni i xha Meros për punën. Dhe, duke vështruar rreshtat e misrit, që zgjateshin e zgjateshin gjer larg, u përpoq t'i përfytyronte ato si qenie të gjalla. Atë çast sytë i vanë te barërat e këqia që kuturisin në mes rreshtave. I vështroi e u përpoq ta merrte me mend nëse xha Merua i krahasonte edhe ato me qenie të gjalla. Ndoshta po. Por me kë i krahasonte?

Ngriti shatin, por krahët i mbetën në ajër.

Me kë i krahasonte?

Dhe ashtu siç ishte, me shatin lart, u përpoq t'i jep-te rrugë përfytyrimit. Mendimi i tij rendi larg e u ndal në një faqe mali:

... Ai qe atëhere fare i vogël dhe nuk ishte në gjendje të kuptonte se ç'po ngjiste para syve të tij... Diku më tej vraponin të mëdhenjtë. Buzëplasar e të babëzitur, ata ishin vërsulur mbi koçekët e beut, që kishte grumbulluar atje, bashkë me kokrrat e misrit e të grurit, edhe djersën e tyre pikë e nga një pikë. I ati, Batua, kishte shqyer derën dhe qe lëshuar mbi detin e misrit si ai njeriu i për-zhitur që futet i tëri në ujë për të shuar etjen. Po atë çast, prapa krahëve qe dëgjuar një krismë e thatë dhe Batua qe rrëzuar. Misri qe skuqur. Temos së vogël i qe dukur e tërë kjo si një lodër dhe qe lëshuar me vrap mbi trupin e të atit. Befas qe dëgjuar edhe një krismë tjetër fare afër. Atij i kishte therur supi. Kishte vënë dorën dhe ajo i qe përskuqur. Në gjysmërrësirë i qe skuqur fytyra e tmerrshme e qehajait, që kishte marrë përsëri shenjë mbi tru-

pin e tij. Ndërkaq dikush e kishte rrëmbyer vetëtimthi dhe plumbi i kishte fishkëlyyer rrëzë veshit. I qe dukur se ai plumb kishte dalë jo nga gryka e pushkës, por nga sytë gjak të qehajait.

Ata sy të lebetitur iu shfaqën midis barishteve.

Ai uli me rrëmbim shatin dhe i preu.

— Ç'është kështu me ty sot?

Temua u përmend. S'diti ç'të thoshte. Vështroi midis rreshtave, si të kërkonte diçka. Por nuk dalloi tjetër, veç misrave dhe barërave të këqia, që ngatërroreshin mes tyre e u zinin frymën. Iu duk sikur ato barëra kishin rrethuar jo misrin, por trupin e tij. Ndjeu zagushi.

— Po dal një herë tutje, — tha.

Dhe u nis.

Xha Merua e ndoqi gjatë me sy, me një mendim të papërcaktuar. Herë-herë thoshte se, që kur kishte ardhur ai në Fikas, në jetën e tij kishin ndryshuar shumë gjëra. I qe prishur për gjithnjë qetësia shpirtërore. Po prapë nuk qe i zoti t'i mbante mëri. Nuk mundej. Kur e pa të çapitej midis rreshtave, sepse i vajti mendja tek ajo vija që e shpie ujin rrënjë më rrënjë. Aty pengohej në ndonjë plis a gur, aty gurgullonte e pastër dhe e kulluar, duke shpërndarë ngado freskinë, energjinë jetësore.

«I çuditshëm ky Temua!» mërmëriti.

Nuk arrinte ta kuptonte dot atë njeri. Giithnjë qe habitur me të. Edhe kur la qytetin e erdhi në Fikas, edhe tani që kishte marrë mbi shpatulla barrën e kryetarit. Një mendje i thoshte se në mes tij e Temo Mushit kishte diçka të ngjashme. Dhe prapë ndryshonin aq shumë. Edhe ai i vinte gjoksin punës e s'dinte hile. Tërë ditën e ngryste fushave, ugareve. Takohej, bisedonte me kooperativistët, por rrëmbente edhe belin, kur ia donte puna. Nuk qe nga ata që dilte nga shtëpia kur shkante dielli tre hostenë. Jo. Dilte pa gdhirë mirë dhe kthehej në mbrëmje vonë.

Xha Merua qeshte nën buzë, kur e shihte ashtu.

«E ka si ai mëzi që e merr me revan në fillim. Por do të lodhet, do të mërzitet dhe do të bjerë. Ke për të parë po s'ngjau kështu», thoshte me vete.

Dhe pristë me kërshtëri e besim se një ditë do të vërtetoheshin fjalët e tij. Por koha shkante e Temo Mushi e linte vazhdimisht gojëhapur. Bile disa herë e kishte zënë ngushtë. Ja, ato ditë. Xha Merua e kishte ndarë mendjen të ngrihej shumë shpejt, të shkante në kopësht e ta vinte punën përpara. Dhe një mëngjes ashtu bëri. Hodhi shatin në sup e u nis. Ishte ende errësirë. Mezi e shihte rrugën. Por kur mendonte se të tjerët flinin e ai do të punonte i qetë, pa e trazuar njeri, nuk ia zinte havi havin. Në të dalë të fshatit qëndroi. Dikush nxitonte para tij.

Cili ishte vallë? Kur iu afrua, dalloj Temo Mushin.

— Mirëmëngjesi, shoku Temo! Pse paske mënguar kaq shpejt sot?

Ai ia ktheu përshëndetjen.

— Kështu ngrihem ngaherë, — tha.

Xha Merua e mori këtë si një shaka.

«Kështu ngrihem, thotë! — dhe u çapit krah tij. — E pse do ta bëjë haram gjumin, apo i kërkon njeri llogari?» Ecën dhe ca pa këmbyer fjalë, pastaj u ndanë. Xha Meros i doli për hundësh ajo ditë. Nuk iu zu fare puna që bëri. I dukej sikur Temua që fshehur pas gardhit dhe e shikonte e e shikonte me lakmi. Të nesërmen u ngrit edhe më shpejt, i sigurt se nuk do ta trazonte njeri. Para tij vraponte qeni, si të donte t'i hapte rrugën e ta ruante nga çdo e papritur. Në një bregore u ndal. Nisi të lehte. Bujku zgjati hapin. E arriti.

«Prapë Temua?!»

Kjo punë u përsërit çdo mëngjes. Për një kohë xha Merua ndjeu një mëri të heshtur për të, ashtu siç do të kishte ndjerë për cilindo tjetër. Tërë jetën ai që mësuar ta rrihte i pari atë rrugë. Kur arrinte në qafën e Mursisë, nga dukej i tërë vendi si në pëllëmbë të dorës, qëndronte disa çaste përballë fushës e niste hera-herës një bisedë të heshtur me të, duke provuar kënaqësinë e një bujku të mirë, që pret t'i përvishet punës. Tani nuk i vinte aspak mirë që në mes tyre që futur një i tretë. Por dalëngadalë u mësua me këtë. Shpeshherë ata takoheshin me njëri-tjetrin si ta kishin lënë fjalë dhe e bënin rrugën bashkë. Xha Me-

rua ecte i heshtur krah tij dhe e vështronte me cep të syrit atë njeri pak të kërrusur që e donte punën dhe tokën jo më pak se ai.

«Njeri i çuditshëm!..» — thoshte me vete dhe me këtë sikur u vinte kapak të gjithave.

Ndërkaq Temua çapitej mes rreshtave të misrit. Ajri i freskët ia rrihte fytyrën. Fusha zgjatej e zgjatej para këmbëve të tij. I pëlqente ajo fushë, që zbriste dallgë-dallgë nga kodrat e malet. Dhe e hodhi vështrimin gjer poshtë, buzë lumit.

Befas diçka i tërhoqi vëmendjen. U ndal dhe vështroi. Dikush që kërrusur e po prashiste. Shati dukej si një lodër në duart e tij. Temua nuk ia largonte sytë. Ja, kësh-tu e kishte përfytyruar ai gjithmonë njeriun: të fuqishëm, zot të tokës dhe të vetë natyrës.

Po kush ishte?

E vështroi gjatë. Që prapa dallonte vetëm qafën e gjerë dhe shpatullat e plota. Kurse fytyrën nuk ia shihte. Megjithatë nuk ngulmoi t'i afrohej. Donte ta shihte tek punonte me tërë forcën e krahëve dhe ta nguliste në tru ashtu të fortë, këmbëngulës e të paepur në ndeshjen me tokën. Dhe për herë të parë në jetën e tij i erdhi keq që nuk dinte të vizatonte. Po t'i vinte doresh, do ta skiconte në çast siluetën e tij përballë malit, hijerëndë e madhështor.

— Puna e mbarë, Gramoz!

Djali fshiu ballin me pëllëmbën e dorës dhe atëherë Temua e kuptoi se përmasat e mëdha të trupit të tij ishin vetëm pjellë e fantazisë.

— Mbarë paç!

Temos i kujtoi ai zë bubullimën: bum-bum.

— Sa mirë ua punove atyre, shoku kryetar!

— Kujt?

— Shtraka-shtrukëve, de, siç i quajti Çausi! — dhe qeshi me zemër. — E di ç'thosha me vete, kur të

shihja tek zbrisja me ta kodrës? Ashtu, më, të lumtë, o shoku Temo, thoshja. Ku marrin vesh ata me të mirë? Vuri, ore, përpara dhe ke për të parë si do të punojnë. Ja, kështu thosha.

— Përse të vajti mendja për keq? Ne nuk morëm njeri me pahir. Vetë erdhën.

Gramozi u ul këmbëkryq midis rreshtave dhe e vështroi nga poshtë lart.

— He-he, me dëshirë thotë! Po ti mos u druaj nga unë, shoku Temo. Se unë e di sa dëshirë kanë të punojnë me shat Vasilloja me të bijën. Ato s'kanë dalë kurrë në punë të kooperativës. Asnjë ditë.

— S'kanë dalë, por do të dalin, ato dhe gjithë të tjerët.

— Në mos me hir, me pahir.

— E ke gabim, Gramoz. Ti je djalë i mirë, por rrëmbehesh. Nuk bëhet puna me kërbaç. Duhet punuar me durim me njerëzit.

— E sheh? Unë thashë se ti do të mendoje ndryshe. Po edhe ti si të tjerët je. «Duhet kujdes. T'i bindni njerëzit», e ku e di unë ç'tjetër. Pse kështu bëhet? Jo, or, jo!

Temua mendoj një çast se mos e kishte me shaka, por shpejt u bind se Gramozi thoshte ato që mendonte. Atëhere nisi t'i shpjegonte me durim si e kuptonte ai këtë punë dhe si i mendonte detyrat që e prisnin në të ardhmen. Gramozi ia kishte ngulur vështrimin, por mendja se nga i fluturonte. Temos iu duk se po e dëgjonte me vëmendje dhe u përpoq të shpjegonte diçka tjetër. Tamam në atë kohë Gramozi ia preu:

— E di ç'mendoj unë, shoku Temo? Eh, sikur të isha i plotfuqishëm! Vetëm për dyzet e tetë orë. Pastaj le të përbysej!

Temos i erdhi keq që të gjitha përpjekjet e tij kishin shkuar kot, por nuk e dha veten.

— Hele-hele, ç'do të bëje? — e pyeti dhe priti me kureshtje përgjigjen e tij.

— Unë e di se ti do të më qeshësh, po e di ç'do të bëja? Të parin do ta kapja për zverku Shametin dhe do ta zhdukja nga faqja e dheut. Të dytin Pashon ose... të kun-

dërtën. Njëloj do të ishte. Si puna e atij gjarpërit me dy kokë. Pastaj do të kapja... Vasillonë. Po jo, jo. Nuk do të ngatërrohesha me gratë. Do të prisja një herë ç'do të thoshin njerëzit dhe do t'u bëja një derman kopshteve personale e bagëtime.

— Po pastaj? — pyeti Temua.

— Pastaj..? — Ai qeshi — Do të mbaronin të dyzet e tetë orët dhe do të thosha ty: Tani urdhëro e merre komandën, shoku Temo, se unë e bëra timen.

Temua mori frymë i lehtësuar.

— Shyqyr që do mbaronin, — tha buzagaz, — se do të kishe marrë më qafë dynjanë.

Dhe nisi t'i tregonte me durim si i kuptonte ai punët e fshatit dhe të zhvillimit të kooperativave bujqësore. Follën sa follën pastaj u ngritën.

Gramozi rrëmbeu shatin e nisi të punonte plot duf, i kënaqur që i kishte zbrazur ato që e mundonin prej kohësh, ndërsa Temua u çapit në mes rreshtave me misër. Ai e shihte tani edhe më qartë punën e madhe që i mbejtej për të bërë.

XXVII

Rita që bërë me krahë ato ditë. S'i zinin këmbët dhe. Ngrihej që me natë nga dysheku, thërriste një e nga një shoqet e shokët e brigadës dhe, sa të bëheshin gati ata, ajo kishte shkuar në fushë e kishte filluar prashitjen. Gjersa vinin shoqet, bënte goxha punë. Ato nuk u zinin besë syve:

— Sot e prashite të gjithë këtë? — e pyesnin.

Ajo ngrinte supet dhe heshte.

Mero Saliu e ndiqte shpesh me bisht të syrit dhe thellë në shpirt i vinte mirë kur mendonte se e bija kishte marrë shumë nga ai. Edhe ajo, si xha Merua, që lidhur fort me tokën e me punën. Vetëm një gjë e kishte peng i ati: si nuk merakosej për kopshtin e për bagëtitë perso-

nale, po bëhej copë e çikë në punë të kooperativës. Punën e fejesës e kishte prishur...

Një ditë xha Merua e pa duke punuar disa çaste, pastaj zuri vend në mes tyre e nisi të punonte siç e kishte zakon ai. Rëmonte tokën dhe ndalej kur shikonte trupin e njomë e të palidhur mirë të Ritës dhe i çërronte në zemër për të.

— Më ngadalë, moj bijë, se do të lodhesh.

Rita e vështronte buzagaz e vazhdonte punën. Edhe ajo vetë habitej si nuk ndjente të lodhur. Çuditej me veten e saj. Nuk ishte më ajo e para. Kishte ndryshuar. Tani s'i rrihej në një vend. Gjithnjë lëvizte, nxitonte. I dukej se përpara e priste diçka e re, e bukur, e papritur. Dhe ajo shpejtonte e shpejtonte që të ndeshej me të, ta zbulonte. Herë-herë i dukej se këtë të papritur e kishte kaq afër sa, po të hidhte edhe një hap, do ta kapte, kurse herë të tjera i largohej aq shumë, sa dyshonte se nuk do ta ndeshte kurrë. Dhe për hiçgjë hidhej përpjetë nga gëzimi, ose e mbyste melankolia. Një fjalë t'i thoshin, skuqej e tëra.

Kohët e fundit qëndronte me minuta para pasqyrës, vështronte veten dhe hutohej e tëra. Nganjëherë nuk i bëhej të besonte. Kur qe rritur aq shumë?! Dhe nxirrte gjuhën për të përqeshur shëmbëlltyrën e saj, ose mbulonte fytyrën me duar e qeshte kot së koti.

Hija e Drinit e ndiqte hap pas hapi. Kur punonte në mes rreshtave të misrit, frap ia bënte dhe i dilte përballë. Edhe kur vadiste perimet, ai prapë i fanitej me shat në dorë, duke pastruar vijën.

Një ndjenjë e fuqishme e shtynte Ritën gjithnjë më shumë drejt tij. Kur e shihte të çapitej rrugëve me kalldrëm, do të gjente medoemos një shkak për ta takuar e për të këmbyer dy fjalë. Ai e kuptonte këtë dhe nuk dinte si t'i gëzohej. Për Ritën këto ishin çaste të lumtura. Do të donte të kishte krahë e të merrte fluturimin mbi fshat dhe të ngjitej lart, sa më një të hapur të krahëve të pushonte fushat, malet, gjithshka, e të ndante me to gëzimin

e pafund që i mbushte kraharorin. Dhe pyeste veten: «A thua të jetë kjo dashuria?!»

Po ai a mendonte për të? A i dukeshin, vallë, minutat orë dhe ditët javë, kur s'e takonte?

E ndërsa mendonte kështu, herë-herë dëgjonte pas krahëve:

«Shumë po na pispilloset kjo Rita! Si i hedh shikimet majtas e djathtas. Ka filluar ta luajë bishtin.»

Rita qe mësuar me këto fjalë dhe nuk ua vinte veshin. Në fillim po, i mbetej kafshata në grykë. Tërë natën nuk mbyllte sy. Mbulonte kokën me jorgan dhe qante e qante, gjersa i shternin lotët. Zoga, i thoshte: «Ti prapë nuk ke fjetur, Rita! Përse ke qarë kështu, xhani i motrës? Për atë langon e qytetit mos ki merak. Të vijë edhe një herë këtu, pa ke për të parë.»

Dhe shtrëngonte grushtat e vegjël e i tundte në ajër. Rita harronte çdo gjë dhe vinte buzën në gaz. «Ah, xhani im. Ta dish ti si e kam punën. Për atë langon (mirë e the), tani nuk e vras më mendjen. S'e dua dhe vate. Qielli me tokën mund të bashkohen, unë me atë jo! Por ç't'u bëj fjalëve? Pastaj, edhe brigada... Uh, sa vështirë e kam! Do punë brigada!»

Dita sapo kishte zbardhur. Rita hodhi belin në krah e mori përpjetë. Atë mëngjes mezi i hidhte këmbët. Ishte e këputur. Qëndroi të çlodhej nën një gorricë. Por atë kohë se nga doli Juridiku me tre-katër të tjerë.

— U lodhe, moj e shkretë! S'të zuri këmba dhë gjithë ditën e ditës. Punë i thonë kësaj!? Lipsur qoftë dhe brigada! Në dreq të vejë! Do të marrësh veten në qafë!

Dhe njëri e hidhte e tjetri e priste:

— E si të mos lodhet? Pse, shaka i thonë? Rita është e zonja, vërtet. Sa për atë, nuk ia ha qeni shkopin. Po brigada do punë, jo shaka. Nuk është shaka të drejtosh një brigadë!

— More atë mos e thuaj ti, se Rita sivjet ua kalon të gjithëve. I ke parë parcelat e saj? Është bërë gruri që mashalla!

— Është bërë, xhanëm, është bërë. Po vështroje si është tretur kjo! Të isha unë në vend të saj, nuk prisja asnjë minutë. Shkoja drejt e në kryesi dhe ua përplasja në derë. Urdhëroni brigadën, u thosha. S'është për mua.

Rita dëgjonte dhe vriste mendjen. Shiko si na qenka puna. Pashua po i qante hallin. I erdhi inat me veten dhe nuk iu durua më:

— E shoh që më do të mirën. Por një gjë ta dish mirë. Unë nuk i ngre duart. E bëj apo s'e bëj, le të gjykojnë ata që ma besuan. Unë s'do të lë kusur, me sa të mundem!

Pashua nuk e priti një përgjigje kaq të prerë.

— Mirë, xhanëm, mirë. Po ne për ty e themi, pa...

— Hiç mos ma qani hallin. Dhe kini mendjen. Mos bridhni kështu nga hija në hije, po dilni në punë me shokët, se nuk do ta kemi mirë bashkë!

Ata u ngritën njëri pas tjetrit.

— Merre më shtruar, moj çupë, — thanë, — se nuk do të të dalë mirë kjo punë.

Ajo hodhi belin në krah e mori për te shoqet. Ecte dhe mendonte. Punën nuk do ta linte në mes të rrugës. S'do mend që brigada kishte shumë telashe. Por, gjersa e kish-te marrë përsipër, do ta çonte gjer në fund. E kuptonte se këtu nuk ishte fjala vetëm për të. Cilësdo që të ishte në vend të saj, ata kështu do t'ia punonin. Mbase edhe më keq. Ndaj duhej të luftonte. Të luftonte gjer në fund. Për vete dhe për shoqet.

Kur u kthye në brigadë, shoqet e kishin lënë punën dhe qenë mbledhur kokë më kokë buzë një are, ku gjelbëronte jonxha. Pak më tej dalloi Çeme Çobanin, që kishte lidhur lopën me litar e pa dremiste rrëzë një shkëmbi. Lopa qe futur në hasëll. Njëra nga vajzat i hodhi një gur. Ajo u tremb dhe kërçeu anash, duke e tërhequr fort litarin. Çemja kërceu i trembur:

— Hy, e tërbuar! Ç'pate kështu?

Dhe ai mendoi të ngrihej e ta largonte, se tërfili qe me zarar e mund ta pëlciste lopën. Po i erdhi keq. «Le të kullosë dhe ca». E u shtri prapë rrëzë shkëmbit. Vajzat nuk i pa. Ato iu lëshuan të gjitha në një gojë:

— Ç'bën kështu, o Çeme Çobani? Përse e kullot lopën në parcelën e brigadës sonë? E di që ne luftojmë për rendimente të larta?

Ai u ngrit dhe fshiu sylë i hutuar:

— Heshtni, moj të uruara, se më tromaksët lopën. Gremisuni këtej! — dhe me mendje të tij: «Thashë mos qe Drini a Gramozi, pa me ju s'prishem unë...»

— Po lopa ha jonxhën e kooperativës, xha Çeme. Ne thamë se flije dhe nuk e vure re, kurse ti...

— Ha, që ç'ke me të. Pse të mos hajë? Po ju, pa bukë rrini? Po soji e sorollopi juaj? Të gjithë hanë.

Ai fliste qetë-qetë, duke qëndruar këmbëkryq e duke hapur gojën përgjumësh. Fliste, qeshte dhe këpuste rromuze. Vajzat ngritën supet.

— Ç'thua kështu, xha Çeme? Po ara është e kooperativës!

— E pastaj? Mos u bë qameti? Edhe unë i kooperativës jam. Të gjithë të kooperativës jemi.

— Ashtu, xha Çeme?

— Doemos që kështu. Tani shkoni në punën tuaj. Hajde, nisuni!

Ato vështruan njëra-tjetrën:

— Moj, po është në vete ky?

— E dini ç'bëjmë, vajza! Ia marrim lopën dhe e shpiem drejt e në kryesi, te shoku Temo.

— Sa mirë të vate mendja.

Dhe u lëshuan si veriu. E vunë lopën në mes e nisën të thërrisnin të gjitha me një gojë:

— Hy, e tërbuar! — Dale, pa ia tregojmë ne xha Çemes te kryetari!

Ai në fillim pandehi se e kishin me shaka dhe nuk e prishi terezinë. Po, kur e pa që ato zgjidhën litarin dhe u nisën drejt zyrave të kryesisë, vrapoi pas tyre.

— Dale, moj vajza! Ç'bëni kështu? Me gjithë mend e keni?

— Me gjithë mend. Mjaft u talle me ne. Tani hajde të tallesh dhe me shokun Temo.

— Po dale, de, dale të merremi vesh! Unë bëja sha-

ka. Mos më turpëroni me Temon. Më çoni ku të doni, vetëm te ai jo!

Dhe i ndoqi pas, herë duke iu lutur e herë duke i kërcënuar. Po ato e kishin bërë mendjen top. Kur arritën në kryesi, kërkuan kryetarin.

— Ç'keni, moj të uruara?

— Si ç'kemi? Ja, kështu dhe kështu...

Dhe ia treguan të gjitha, fill e për pe. Çemja e humbi pusullën. Fshihej prapa të tjerëve, për t'i shpëtuar vështrimit të kryetarit. Ai iu afrua dhe i pëshpëriti në vesh:

«Të vërteta janë këto?»

Çemja nuk guxonte të ngrinte sytë e ta vështronte:

«Lëre mos e nga. E bëra këtë dhe vate. Gjykomë si të duash tani»

«Kujdes për herë tjetër. Mos e bëj më!»

Pastaj e ngriti zërin që ta dëgjonin të gjitha:

— Ju lumtë, moj vajza! Duhet ta mbron pasurinë e kooperativës, se juaja është — dhe vështroi me bisht të syrit Çeme Çobanin: — Sa për xha Çemen, këtë radhë mos i mbani mëri, se mbase e ka zënë vërtet gjumi dhe nuk e ka vënë re lopën. Pa po ta kishte parë, s'e linte ai të dëmtonte mallin e kooperativës, se i dhemb edhe atij për të, njëlloj si juve.

Dhe i hodhi krahun plakut e u fut në zyrë bashkë me të.

— Më qëlllove me pambuk, — i tha Çemja, duke ecur krah tij.

Rita ishte bërë me krahë. Të gjitha ato që kishin ngjarë e po ngjisnin rreth saj, edhe e hutonin, edhe ia shtonin gëzimin, energjitë. Ashtu siç vërshonte pranvera nga të gjitha gjymtyrët e tokës në pushin e gjelbër të barit, në lulet e shegës dhe në sythet e ftoit ashtu e ndjente ajo të buiste brenda saj rinia.

Punë kishte shumë dhe shpesh kthehej vonë nga fusha. Pasi hapte mengadalë derën, hiqte këpucët, i merrte në duar dhe në majë të gishtërinjve drejtohej për në dhomën e saj, tek e motra, duke kujtuar se prindërit fli-

nin. Por xha Merua njërin sy e mbante të hapur. Kishte kohë që i ishte arratisur gjumi. Sa kërciste dera, luante nga vendi. E thërriste Ritën dhe i vërsulej tërë inat:

«Ku ishe, moj zullape? E di, apo s'e di që tani je e rritur e s'të ka lezet të bredhësh rrugëve?

Ajo ulte kokën dhe priste në heshtje e me gjakftohësi shpërthimin e tij. Kjo e habiste xha Meron. Ai thërriste sa thërriste, pastaj ulej te qoshja e tij dhe vështronte për një kohë të gjatë si digjeshin drurët në vatër. Djalli vete kjo Rita! Ia hante kokën me të mirë.

Po një natë, ndryshe nga herët e tjera, ajo kishte vendosur të mos heshtte. Do t'i kundërshtonte, pa le të dilte ku të dilte.

— Kot mbani shpresa, — tha. — Unë nuk e dua atë.

Xha Merua brofi nga vendi:

— Si the, moj?! The gjë apo më bënë veshët?

Kur e shikoi të turfullonte ashtu, Rita e humbi. U tërhoq disa hapa dhe priti shpërthimin. Por shpejt e mblodhi veten. Ajo e kishte pritur një çast të tillë, e sigurtë se një ditë medoemos do të vinte. Dhe foli qetë-qetë:

— Mos të të vijë keq, baba. Unë nuk martohem me të, — dhe shtoi e vendosur: — Kurrën e kurrës!

Xha Merua nuk arriti ta kuptonte plotësisht atë që po ndodhte para syve të tij. I dukej e pabesueshme që Rita, vajza e tij e urtë dhe e bindur, ajo që nuk ia kishte bërë kurrë fjalën dy, të merrte një guxim të tillë dhe t'i kundërshtonte kaq hapur, kaq prerë.

— Nuk e dashke, ë? — foli me zë të ulët e si i menduar. Rita e mori këtë si një dobësi të tij dhe ia priti pa rënë fjala në tokë:

— Jo. Nuk e dua!

Por qe gabuar. Nuk e mori me mend se edhe i ati e kishte pritur një çast të tillë. Kishte kohë që e brente dyshimi, siç bren ndryshku hekurin, dalëngadalë e pa e kuptuar, dhe vetëm një fjalë donte.

— S'e dashke, ë? Epo mirë. Po këtë e do? — dhe u mat ta qëllonte. Rita u step dhe u mblodh në qoshe, pa bërë as përpjekjen më të vogël për t'u mbrojtur. Duke e

parë ashtu, të pafuqishme, por plotësisht të vendosur në të sajën, xha Merua u ndez edhe më tepër.

— Ç'kujton ti? — turfulloi. — Kujton se do të të lënë të bredhësh si të duash? Nuk e di se unë ta kërrej shpirtin me thonj?

Dhe iu qas pranë gjithë nerva.

— E di ti se unë për atë nder rroj dhe pranoj më mirë të futem në dhe i gjallë, se të mbetem tërë jetën i turpëruar?

Atë çast se nga doli e ëma, që e kapi Ritën për krahu dhe e fshehu pas vetes. Xha Merua s'diti ç'të bënte. Edhe pasi i ra inati e sekush shkoi në vendin e tij, në muret e dhomës së zjarrit u përplasën edhe për një farë kohe thirrjet e tij të ashpra.

Ritën e kishte marrë e motra dhe e kishte shpënë nga dhoma tjetër. Ajo nuk qe e zonja as-të qante, as të fliste. Ndjente një kapitje të plotë. Ato qenë futur në gjoksin e njëra-tjetrës dhe nuk bëheshin as të gjalla, as të vdekura. Shtëpinë e kishte mbuluar një heshtje e rëndë. Nga dhoma tjetër e ëma seç i thoshte me zë të ulët të shoqit, duke u përpjekur t'ia zbuste inatin. Po ai shfrynte gjithnjë: «Ti mos më dërdëllit kështu, se në shtëpinë time jam vetë zot e nuk pyes për njeri! More vesh?» Nga zëri, Rita e kuptoi se atij i kishte rënë inati. Mendimi se, në fund të fundit, ajo kishte fituar, e mpiu të tërën dhe e bëri t'i hidhte pas krahëve të gjitha ato që kishin ndodhur. Zoga e kuptoi në çast këtë nga sytë e saj.

— Shejtan! — i foli me zë të ulët, — e di unë pse s'qan ti tani, — dhe tundi kokën me qesëndi.

— E përse? pyeti Rita më shumë me vështrim, se sa me fjalë.

— Se mendon atë...

— Cilin, moj?

— Shiko si bën sikur nuk e kupton! Po atë de, Drinin. Pse budallaqe jam unë? — dhe mezi e mbajti të qeshurën. Rita ia mbylli gojën sa gati i zuri frymën. Pastaj e tërhoqi nga krahu e u shtrinë të dyja në dyshek. Dhe nisën të çuqurisnin të lumtura vesh më vesh, sikur ajo që

kishte ngjarë të mos kishte të bënte fare me to, gjersa i kapiti gjumi në krahët e njëra-tjetrës.

Të nesërmen ajo qëndroi një kohë pa lëvizur në shtrat. U përpoq t'i sillte edhe një herë ndër mend ato që kishin ndodhur. Duhej ta takonte me çdo kusht Drinin e të bisedonte me të qoftë edhe disa minuta. Të uleshin pranë e pranë dhe të mendonin me kujdes se ç'duhej të bënin. Ai do ta kuptonte se kështu nuk mund të vazhdohej më dhe do të vendosnin. Me siguri që do të vendosnin. Prandaj duhej të takohej me të. Të bisedonte.

Para shtëpisë qenë mbledhur shumë njerëz. Asaj i ndolli zemra diçka të keqe dhe u nis me një frymë. Por, kur arriti atje, e mbërtheu ftohtësia e tyre.

— Kështu qenka! Kurse ne çoj e dinim.

— Dhe ta dëgjosh si flet nëpër mbledhje! «Ka zot kooperativa... Është pronë e përbashkët kjo!»

E kuptoi se fjala ishte për të. Dhe vriste mendjen se ç'gjë mund t'i kishte zemëruar aq shumë. Sakaq u ndodh përballë Juridikut. Sytë i kishte të mbushur me ligësi.

— Më fal edukatën, shoqja brigadiere, por me gjuhën e popullit kësaj i thonë vjedhje dhe ty nuk të ka hije të merresh me këto punë.

— Mos nxitoni, more shokë, Kushedi si është puna. Rita s'e bën këtë.

— Ti hesht, gjersa s'di gjë!

Ajo s'gjente vend ku të futej. Sa turp! Këtu kishte ndonjë keqkuptim, ose... ose... Duhej ta sqaronte sa më parë këtë gjë.

— Kush e ka sjellë jonxhën këtu? — pyeti me gjysmë zëri.

Pashua iu hodh në çast:

— Shoqja brigadiere, mos u mundo ta përdredhësh. Më mirë thuaje me ndershmëri: e mora dhe vate, se nuk do të të vrasim. Vetëm duam ta dimë, se na këput shumë të trasha nëpër mbledhje.

— Ç'flisni kështu?!

— Ti ç'flet, jo ne!?! Të bëmë dhe brigadiere. Thamë se ç'do të na dilje!

— Mor po dale një herë, mbase e ka prurë xha Merua!
— u hodh dikush. — Mos i bini kot në qafë tjetrës.

— Xha Merua ka shkuar në qytet, te dhëndërri. Thonë se do ta martojë Ritën të shtunën.

— Ashtu?!

— Ja paska lënë në derë para martesës.

Dhe zunë të flisnin të gjithë në një gojë. S'e merrte vesh i pari të dytin. Rita u përpoq të thoshte diçka, po e kuptoi që ishte e kotë. Mbuloi fytyrën me duar dhe çau mes turmës.

— Gjynah, ishte vajzë e mirë!

— Si e bëri këtë?

— E po njerëz jemi, edhe gabojmë. Ju mos e merrni kështu.

— Po si ta marrim? Brigadierja ta bëjë këtë?

— Turp! Turp i madh!

Vetëm Ramo Bardhi heshtte. Ai vështroi me keqardhje Ritën tek u largua dhe mërmëriti me vete: «Përse e bëre këtë, moj bijë e xhaxhait? Si u ndodhe kështu bosh?.. Po të të duhej jonxhë, më thoshe mua dhe të bija një dorë nga kopshti im.» Befas seç i shkrepri në mendje dhe ngriti zërin:

— Pse bërtisni kështu? Jonxhën e prura unë!

Njerëzit për një hop u stepën. Por Juridiku e mblo-dhi shpejt veten:

— Ti kot e merr përsipër fajin. Po ta kishe sjellë, do ta kishe thënë që në fillim.

— Kush e fsheh vjedhësin, është njëlloj si ai!

— Rri, o xha Ramo, se Rita e pranoi vetë fajin. Nuk e pe si e mbuloi fytyrën nga turpi?!

— Nuk është e vërtetë. Unë e prura. Kush merr nëpër gojë atë, t'ia vërë mirë gishtin kokës!

Dhe përsëri zërat u ngatërruan me njëri-tjetrin, Rita qe futur brenda në shtëpi dhe kishte zënë veshët që të mos dëgjonte. E ëma e vështronte e hutuar. Në fytyrë nuk i kishte mbetur pikë gjaku.

— Pu-pu-pu, ç'turp e zuri shtëpinë tonë! Po si e bëre këtë, moj bijë?!

— Ç'thua kështu, moj nënë!? Edhe ti e beson!?

— E besoj, s'e besoj, mua nuk më pyet njeri. Fshati po flet.

Dhe u zgjat e mbylli kanatet e dritares. Zërat u fashitën, po ata iu dukën Ritës po aq të tmerrshëm, dhe përsëri zuri veshët që të mos i dëgjonte. Për një kohë qëndroi e hutuar. Pastaj ra mbi minder e nisi të qante me dënësë. Bashkë me të dridhej e tërë dyshemeja, si ta ndjente edhe ajo dhembjen e vajzës. Ndërkaq dikush trokiti me forcë në derë. Ajo gëlltiti lotët dhe u ngrit.

— Mos e hap! — thërriti dhe u lëshua përsëri në minder.

Po trokitjet u përsëritën edhe më me forcë.

— Më ngadalë, o njerëz! Ç'bëni kështu? — fliste e tronditur e ëma, duke i hequr rezen. Më në fund dera u hap me forcë dhe para saj doli Ramo Bardhi me një çakmak në dorë.

— Ç'u bë Rita? Hajde këtu, bija e xhaxhait! Hajde të të puth — dhe u lëshua drejt saj. Rita kapsalliste sytë e mbushur me lot.

— E gjetëm më në fund, e gjetëm. Po ç'e do, na e bënë gjakun ujë.

— Çfarë gjetët? — pyeti Rita.

— Çakmakun, moj e varfër. Nuk e sheh çakmakun? Është i Juridikut. E ngritëm jonxhën ta shpinin në stallë dhe ja, ç'të shohim... Edepsëzi! E pruri fshehtazi këtu që të ngatërronte dynjanë. Po gënjeshtër i ka këmbët të shkurtëra. Nuk e pa se i ra çakmaku...

Në këto e sipër, kuzhina që mbushur plot. Shoqet e kishin vënë Ritën në mes dhe s'dinin si ta shprehnin gëzimin. Kurse ajo aty qante e aty qeshte. Në këto e sipër, dikush thërriti:

— Po ikën Juridiku. Kapeni Juridikun!

Po ai e kishte parandjerë rrezikun dhe ishte bërë erë.

XXVII

— Iku edhe kjo ditë! — tha Temua dhe u ngrit. Ndezi një cigare tjetër e nisi të ecte i menduar nëpër zyrë.

Dhoma që mbushur me tym duhani. Iu afrua dritares dhe hapi të dy kanatet. Ajri i freskët u dynd bashkë me zhurmat e natës. Ai mbajti vesh. Nga kreu i fshatit hamulliti një qen. Dikush ecte me nxitim rrugës.

— Akoma në zyrë je, o shoku Temo?

Që larg vinte një zë i zgjatur, që kërkonte delen e humbur, ndërsa nën dritare dëgjohej kënga e bulkthit. U mbështet në parvaz dhe mbajti vesh. Iu duk se kënga e bulkthit kishte tingëllimën e zileve të stanit dhe i erdhi çudi si nuk e kishte vënë re më parë një gjë të tillë. Po nga ta dëgjonte? Zyra e tij mezi ra në heshtje. Sa panë dritë brenda, kooperativistët kishin trokitur njëri pas tjetrit në derë dhe nuk i kishin lënë radhë shoshokut. Flisnin thujase në një gojë:

— Kam një hall të madh, o shoku Temo. Ti e sheh vetë se u plaka e tani nuk na punon as këmba, as dora. Dua të vete në qytet, te djemtë, se për këto ditë i kam. Po nuk ma japin shpërnguljen. «Prit dhe dy vjet, sa të mbushësh moshën e pensionit,» më thonë.

— Po mua si do të ma bësh? Kam nevojë për qereste. Më mbeti çatia pa hedhur.

Ai mezi u dha rrugë të gjithëve. Tanimë që mësuar. Në fillim nuk arrinte ta mblidhte veten dhe e humbiste tërë ditën brenda mureve të zyrës. Po pastaj filloi t'i vinte çelësin e të dilte arave. Atje, në ajrin e pastër, në mes njerëzve, duke punuar e duke u këshilluar me ta, çdo gjë i dukej më e lehtë, më e thjeshtë. S'i pëlqente të kthehej në zyrë. Po, atje e prisnin punë të rëndësishme. Pastaj nuk mbetej kurrë vetëm. Sa e shihnin zyrën e hapur, kooperativistët ktheheshin njëri pas tjetrit. Edhe kur s'kishin ndonjë hall, prapë ktheheshin të shkëmbenin ndonjë fjalë me të e të pinin nga një cigare. Dhe ngriheshin e shkonin përsëri, pasi ngulnin këmbë më kot ta merrnin me vete. Kështu dhe atë mbrëmje.

— Mjaft tani, o Temo, se nesër gdihet ditë.

— Ja, edhe pak, xha Ramo. Më duhet të shkruaj një letër.

— Si të duash, por vajti vonë.

Si kishte mbetur vetëm, ai që dhënë edhe për një ko-

hë pas letrave, evidencave e shkresurinave. I kishte kaluar me të shpejtë nëpër duar dhe sytë i kishin vajtur te njëra prej tyre, e shkruar nga një dorë e nxituar: «Shokut Temo në dorë». E kishte hapur me nxitim. Rreshtat nisën të vraponin njëri pas tjetrit. Në fillim nuk qe në gjendje të përqëndrohej. Ishte i lodhur. Po pastaj lexoi diçka dhe arriti të kuptonte përse bëhej fjalë. Dikush shpifte në mënyrë të paturpshme kundër Ritës dhe Drinit. Duke kapur kalimthi disa fraza të shkëputura, ai mendoi se letërprurësin me siguri e shqetësonin shumë këta dy të rinj, gjersa kishte mbledhur gjithë atë mëri. Temua e kishte bërë letrën copë-copë dhe e kishte flakur.

Pastaj qe ngritur. I qe afruar dritares dhe kishte qëndruar disa çaste ballë erës së freskët që frynte nga fusha.

«Mjaft për sonte. Vajti vonë», — kishte menduar.

Dhe kishte dalë.

Era e freskët i rrahu ballin dhe ia mbështolli të gjithë trupin. U mbështet mbi trungun e një lisi dhe e hodhi vështrimin mbi siluetat e shtëpive. Ato i ngjanë me ca qenie të çuditshme, që ishin ngulur karshi tij dhe e vështronin me sytë e tyre të shndritshëm e të palëvizshëm. Pastaj e ndali shikimin mbi majëmalet dhe u habit me format e tyre. Iu duk sikur tërë ditën gjigantët kishin ecur e kishin ecur dhe tani qenë shtrirë sa gjatë gjerë e po dremisnin. Çdo gjë kishte rënë në një heshtje të thellë.

Qëndroi sa qëndroi ashtu, i heshtur e i përhumbur në mendime dhe u nis. Bashkë me të iu duk sikur nisën të ecnin edhe pemët, kodrat, majëmalet. Por ai zgjati hapin dhe u shkëput më në fund prej tyre. Përballë kishte Fikasin.

Duke soditur i kënaqur vallen e dritave, i shkoi përsëri mendja te letra që kishte lexuar pak më parë në zyrë. Dritat i kujtuan hidrocentralin ku punonte Drini. Ç'gjë e bukur të punoje atje dhe të shihje se si pikat e djersës tënde, mundi yt, shndërroheshin në elektrone dhe nisnin sakaq vrapin drejt njerëzve, për ta ndrydhur errësirën thellë ndër skuta e për të shpënë kudo tingujt, ngrohtësinë, bardhësinë.

Rita dhe Drini...

Fikasi kishte edhe shumë të rinj të tjerë, të mirë e të papërtuar, por me Ritën dhe Drinin ai nuk vinte asnjë. Për ta ndjente edhe dashurinë e shokut të punës, edhe dhëmshurinë e prindit. Ndaj i mbante gjithnjë pranë. Dhe me Drinin, natyrisht, e kishte të lehtë. Kurse me Ritën... Ajo së shpejti do të martohej. Do të shkonte në qytet. Mos ishin fjalë? Me siguri...

U përpoq pastaj ta largonte mëndjen nga këto. Vështrimin e hodhi lart, në qiellin e veshur me një shtresë resh të holla e të purpurta. Prapa tyre, thellë, dalloi fytyrën e zbetë të hënës. Një puhizë e lehtë e lëvizte si me magji atë shtresë të tejdukshme. Pas kësaj shtrese, vraponin e vraponin copëra qielli, të qendisura me grimca të shndritshme yjesh. Bashkë me to vraponte edhe hëna, si të përpiqej të çlirohej nga purpuri i reve. Dhe në një çast shpëtonte nga ato, po prapë dora e padukshme zgjatej dhe hidhte mbi të vellon.

Kishte arritur sakaq pranë dhomës së tij. Befas vuri re se dritarja ishte e ndriçuar dhe shkurtoi hapin. Kush e kishte ndezur atë dritë? Ta kishte harruar në mëngjes pa e fikur? Dhe u nis me nxitim. I kapërceu shkallët dy e nga tri. Hapi derën dhe e ndjeu se sakaq diçka i cërriti në zemër e ia përshkoi tej e tej të gjithë trupin.

«Nora?.. Po, po, Nora!..»

Dhe në një çast të vetëm i doli parasysh shtëpia, fëmijët, ndarja me ta, letrat që kishte shkëmbyer me të shogën, të cilat zakonisht mbylleshin me të njëjtën frazë: «Të shtunën shpresoj të vij! Po javët kalonin njëra pas tjetrës dhe atij nuk iu bë asnjëherë mbarë të shkonte. Ku ta dish sa halle kishte kaluar ajo me fëmijët! Edhe një herë që i dërgoi lajm se vajza e vogël qe shumë e sëmurë, ai i përgjigj shkurt: «Hëpërhë nuk vij dot. Bëj si të bësh dhe më lajmëro vazhdimisht për shëndetin e saj». Sa keq që i qe përgjigjur ashtu. Ndoshta...

Dhe eci drejt saj:

— Nora!..

Ajo kishte kryqëzuar duart mbi gjunjë dhe e vësh-

tronte turbull nëpërmjet perdes së lotëve. Gjatë gjithë rrugës kishte menduar se si do të shpërthente kur ta takonte. Si do t'ia zbrazte tërë inatin që i ishte mbledhur lëmsh në gjoks. Po kur e pa ashtu të lodhur, me këpucët të llangosura nga balta e ugareve, e ndjeu se ishte e pazonja t'ia thoshte ato që kishte menduar.

Dhe nuk u përmbajt dot më. U lëshua drejt tij Qëndruan një copë kohë në krahët e njëri-tjetrit dhe në çast harruan çdo gjë. Ajo ndjeu erën e trupit të tij, të djersës së tij.

— Pse më vështron kështu?

— Ku di unë! Se si më dukesh...

— Jam mirë, Nora. Më mirë nga ç'mund ta mendosh. Besomë për këtë. Njerëzit këtu janë të mirë. Nuk e merr dot me mend sa më duan.

Ajo nuk ia ndante sytë.

— Ndoshta, — përsëriti pas pak. — Por mua nuk më besohej.

— Ç'farë s'të besohej?

— Po ja, që do të na harroje kështu. Unë gjithnjë kam kujtuar se pa ne...

Dhe iu mbushën sytë me lot. Ai u përpoq ta qetësonte.

— Pse flet kështu, Nora?

Dhe humbën përsëri në sytë e njëri-tjetrit e për një kohë nuk këmbyen asnjë fjalë. Në ato çaste e ndjenë edhe më mirë se sa të shtrenjtë ishin për njëri-tjetrin.

— Më besò, Temo. E kam shumë të vështirë pa ty. Kur je larg shtëpisë, se si më duken të gjitha.

Befas, nën këmbët e tyre diçka lëviz.

— Mos ka njeri tjetër këtu?

— Jo, jo, nuk ka njeri, — dhe Nora i shkeli synë, duke i bërë me shenjë nga tryeza.

Ai nisi të vërtitej nëpër dhomë. E bija, Anila e vogël, që fshehur prapa karriges. Temua u çudit. Si nuk e kish-te vënë re më parë?! Si kishte mundur të qëndronte vogëlushja kaq gjatë pa lëvizur?!

— Mos është Nila kjo, apo më bëjnë sytë? — dhe u drejtua i përmallur nga karrigia.

E kënaqur për të papriturën që i kishte bërë të atit, ajo iu hodh në qafë dhe nisi ta puthte në faqet e parruara. Temua nuk dinte si t'i gëzohej.

— Po Drita me Sokolin si janë? — pyeti. — Pse nuk erdhën dhe ata?

— Do të vinë të shtunën, — iu përgjigj Anila. — Unë dhe mami do të rrimë shumë këtu.

— C'thua kështu?

Vogëlushja u hodh sakaq:

— Po, po, babi. Nuk të lëmë vetëm. Do të rrimë me ty. Tani na fillojnë pushimet e shkollës.

Temua vështroi të shoqen.

— Vërtet, Nora?

— Vërtet!

Ai vështronte i gëzuar herë të shoqen, herë Anilën e vogël. Dhe e ndjeu ta mbështillte të tërin një ngrohtësi e këndshme. Ngrohtësia familjare.

XXVIII

Verës xha Merua e kishte bërë zakon të merrte një velenxë dhe të dilte jashtë. Shtrihej pranë ndonjë kaçubeje dhe atje e karfoste gjumi. Zgjohej ndaj të gdhirë, kur ftohej koha. Atëherë i dukej se i kruhej lëkura e duarve. Qe koha e punës. Dhe nisej.

... Atë mëngjes, si gjithnjë, ai qe ngritur me natë. Kishte vajtur në kopësht. Kishte prashitur qepët, domatet, sallatën, majdanozin. Kishte punuar gjithë qejf. Ai ishte kthyer nga qyteti me lajme të mira. Krushqit i kishin dhënë fjalën se për dy javë do ta merrnin nusen. Ritën e kishte fëmijën e parë që do të martonte, ndaj e ndau mendjen që të bënte dasmë të madhe. Sa mirë që ia arriti asaj dite.

Ndenji sa ndenji aty mes gjelbërimit të perimeve dhe u kthye në shtëpi.

Gruaja e pyeti sa për zakon në donte kafe. Rrinte si

mbi gjemba. Nuk guxonte ta vështronte në sy... Atij seç i ndolli zemra.

— Ç'ke kështu ti?

Ajo prapë nuk i ngriti sytë. Nëpër faqe iu rrokullisën dy pika lot.

— Ku janë vajzat?

Zoga qe futur në dhomën e saj dhe priste. Kishte vënë dorën mbi gjoks, si të trembej mos ia çante zemra kraharorin dhe rrinte si e ngrirë. «Bobo, si ka për t'u bërë babai, kur ta marrë vesh!»

— Ç'ke kështu, moj e uruar? Përse humbe nën lëkurë? Më në fund i ra hilesë.

Me siguri diçka do të kishte ngjarë, gjersa e shoqja dridhej ashtu. Mos u kishte ngjarë gjë vajzave?

— Folë, ku janë vajzat?

Dhe brofi më këmbë.

«Hajde dili përpara tani!» — mendoi me frikë e shoqja. Kurse Zoga u ngjesh prapa derës e u bë njësh me murin. I ati goditi me shqelm derën, po ajo s'u bë e gjallë. Dhe ashtu siç ishte, një me murin, teksa xha Merua bërtiste e përmbyste çdo gjë që i dilte përpara. I erdhën ndër mend vetëtimthi të gjitha ato që kishin ndodhur.

Rita dhe Zoga po punonin në arë me shoqet. Prashinjin misrin. Sakaq qe afruar Drini. Ditët e fundit ai vinte shpesh në arë, me shkak e pa shkak dhe bisedonte me Ritën. Seç flisnin me zë të ulët. Një herë, ajo u qe afruar në majë të këmbëve dhe kishte mbajtur vesh. Po Drini e kishte pikasur në çast dhe kishte heshtur. Sa turp i kishte ardhur Zogës! Qe bërë lulëkuqe në fytyrë. I qe afruar Ritës. Dhe i kishte buzëqeshur. Ç'djalë që ishte Drini! Dhe sa shkonin me Ritën! Zogën s'e mbante vendi nga gëzimi. Vetëm se kur sillte në mendje të atin, e humbiste...

Si do të vinte halli i tyre? Ajo nuk qe e zonja të mendonte se ç'mund të ngjiste më tej.

Kur lanë punën, Drini me Ritën mbetën pas. Seç biseduan. Pastaj e thirrën atë:

— Zogë, shko në shtëpi. Mos e prit Ritën. Ajo do të vijë me mua, — i tha Drini qetë-qetë.

Zoga kishte ngrirë në vend e s'guxonte të ngrinte sytë. Të shihte të paktën Ritën. Ç'mendonte vallë ajo? Si kështu papritur!? Asaj seç i ndillte zemra kohët e fundit dhe priste nga çasti në çast që diçka të ngjiste. Por tani që kjo punë kishte ngjarë, nuk i bëhej të besonte.

Ç'kishte dashur të thoshte ashtu Drini? Ku do të shkonte Rita? Dhe ngriti ngadalë sytë. Pa Ritën. Fytyra e saj iu duk e çuditshme. Qe bërë flakë. Sytë i qenë zmadhuar. Buza i dridhej. Ua! Ç'po bënte kështu? Dhe kur, pa? Tani që do të bëhej dasma...

— Shko, Zogë! — foli me gjysmë zëri Rita. Dhe ajo ia dha vrapit, sikur ta ndiqte njeri pas. Arriti me një frymë në shtëpi. Sa e pa nëna, i doli përpara dhe e përfshiu në gjoks.

— Ç'ke kështu, Zogë? Kush të ka trembur?

— Unë s'kam gjë, por... Rita!

— Çfarë i ka ngjarë Ritës?..

— Asgjë s'i ka ngjarë, por...

— Hë, de, folë!

... Iku me Drinin.

— Ah!..

Dhe e ëma shtangu në vend, sikur ta kishte goditur njeri. Pastaj tërhoqi Zogën, u fut me të brenda dhe u ul pranë vatrës. Zogën nuk e lëshonte nga dora. Donte ta pyeste për diçka, por nuk po e mblidhte dot veten. Ndërkohë dëgjoi hapat e rëndë të të shoqit...

XXIX

Ajo që kishte ndodhur i dukej e pabesueshme. Rita kishte ikur. Rita!.. Ajo, vajza e urtë, që endej tërë ditën në shtëpi e nëpër ara, si një bletë punëtore. Gazi i shtëpisë dhe i gjithë fshatit. I gjori Mero, mezi mbahej në këmbë dhe shfrynte: «Maskarai! Më rrëmbeu vajzën! Më vuri kazmën!»

Ku të shkonte? Me kë ta qante hallin? Me Ramo Bardhin? E pse jo, me të mund të bisedonte. Ta pleqëron-

te punën mirë e mirë. T'i kërkonte një mendim. Se, kur trulloset njeriu, nuk është i zoti as të mendojë. Kurse Ramua ishte njeri me mend. Ai do t'i jepte me siguri një këshillë për të qenë. Dhe u nis. Po prapë qëndroi. Po sikur Ramua t'i thoshte se vajza kishte ditur kë të zgjidhte e ai nuk duhej të bëhej fare merak për të? Se, nganjëherë Ramos i merrte koka erë dhe nuk dinte ç'fliste. «Devër tjetër kjo, o Mero» i thoshte shpesh. Dhe ecë e merru vesh me të. Jo, jo, duhej të shkonte diku tjetër. Ja, bie fjala, te sekretari i partisë, Fuati. T'ia qante hallin. Mbase ai... Po nuk e tëhollli më tej. «Po ku të vete, atëherë? Te Çeme Çobani? E ç'do të më thotë ai? Më mirë ta mendoj punën vetë dhe të bëj si të jetë më e mira. Pse të pres nga të tjerët? Se mos u dhemb atyre. Jo, ore, jo. As mos e nga më tutje».

Koka i gjëmonte. Ku të mbytej? Me kë ta pleqëronte hallin? Gjatë gjithë jetës ai ishte mësuar t'i hante vetëm kumbullat, të ëmbla a të tharta, ashtu si të ishin. Gjithnjë qe përpjekur që hallet e shtëpisë të mos i nxirrte në pazar. E përse t'i trazonte të tjerët? Se mos do të bëheshin ata merak për të! Më sa bëhej ai për të tjerët. Jo, or, jo. Çdo shtëpi mbulohet me çatinë e saj. I mjafton s'i mjafton, atë ka për të mirë a për të keq, për shi e për breshër. Në e mbajtë çatia shium, mirë. Në mos e mbajtë, lere mos e nga.

Tërë ditën xha Merua qe endur kodrave rreth fshatit, larg syve të fshatarëve. Nuk donte të shihte njeri. Kur filloi të binte mbrëmja, iu afrua fshatit, u ul në një sop dhe ra në mendime. Çfarë fjalësh s'i kishin zënë veshët atë ditë. Thuhej se kooperativa e tyre do të bëhej inisiatore e një lëvizjeje të re për zvogëlimin e oborreve personale. Edhe atë ditë ishte folur për këtë. Ai kishte vënë re se po bëheshin edhe pregatitje për një mbledhje me rëndësi. Për këtë qe bindur kur kishte parë Gramozin. Ai ishte bërë si me krahë. «Ja, kësaj i thonë punë, — përsëriste orë e çast. — Do ta tundim kësaj herë». Po xha Merua as që e kishte vrarë mendjen më tej. E ç'i duheshin të gjitha këto? Le të bënim ç'të donin. Kishte hallet e tij ai. Ku e linin zilet e tij të dëgjonte këmborët e të tjerëve?

Këto mendime e lodhën. As vetë nuk e kuptoi sa qëndroi ashtu. Vetëm kur ndjeu të ftohtë u ngrit. Ku të shkonte? Në shtëpi? E ç'të bënte atje? Po ku ta dish? Mbase ajo qe kthyer. Pa të shikonte një herë. Dhe u nis. Arriti te praku i shtëpisë. Dera ishte e hapur. Në qoshe qëndronte e shoqja me Zogën. Ai e vështroi ngultas. U ktheu krahët dhe doli. E rrëmbeu errësira. Para portës qëndroi. Mbi shtyllë digjej drita elektrike. Vështrimi i tij rrëshqiti mbi linjen dhe humbi thellë, honeve e rrëpirave. Diku andej duhej të ishte hidrocentrali.

Hidrocentrali!.. Aty punonte ai. Të ishte vallë në hidrocentral në këtë orë? E ç'donte ai atje? Po ku ta dish, mbase nuk kishte guxuar të shkonte në shtëpi, ose nuk e kishin qasur. Dreqi e merrte vesh atë punë.

Dhe u nis. Sa kaloi fshatin, errësira e mbështolli si gunë. Dalëngadalë sytë iu mësuan me të dhe nisi të dallonte mirë rrugën që dredhonte buzë përroit. Ai e njihte mirë këtë rrugë. Sa herë kishte kaluar nëpër të, ditën e natën. Vende-vende, në shtigjet më të rrezikshme tani kishte dritë elektrike. Kurse atëhere... As fener s'kishte. Ai merrte një urë të madhe në dorë dhe nisej. I frynte një herë fort, vendi çliruhej dhe ai hidhte me nxitim disa hapa. Pastaj i frynte përsëri dhe hidhte disa të tjerë, gjersa arrinte ku kishte punë. Dhe nuk e humbiste toruan. Nuk rrezohej. Po sonte ku ta gjente të gremisej e të mbe-tej honeve. Ç'e donte më jetën. Ai kishte rrojtur gjithnjë me nder. Qe bërë kaq dhe nuk i ishte skuqur kurrë faqja. T'i skuqej tani në pleqëri?

Eh, si e merr nganjëherë njeriu rrokullimën. Dhe kur pa? Atëhere kur kujton se është si mos më mirë. Pse, keq qe ai? Shtëpi të re bëri. E mbushi me të gjitha të mirat. Fëmijët i rritën. Të parën e fejoj. Për një javë — dy do ta martonte. Dhe jo dosido, por në mes të qytetit. Familja s'kishte të sharë. Tërë qyteti e mbante në gojë. As djali s'kishte të sharë. Vinte ca i avashëm, si pemët që piqen vonë, po s'prishte punë. Edhe pemët e vona e kanë vlerën e tyre. Nganjëherë me të del më për hair. Do të thuash ti se Rita mund të kishte fat më të mirë. Kush thotë se jo.

Por edhe më të keq mund ta kishte, ama. Se nuk i dihet puna vajzës. Të lidh me ndonjë si ai... (Xha Merua as emrin s'donte t'ia përmendte). Maskarai... Edepsëzi... Lëre ç'thoshin ca e ca!» «Është balli i djemve». Ai për vete e kishte zënë një qoshe atje, në hidrocentral, kurse vajza e tij do të këputej arave. Pse, më të mira se Rita kishin qënë ca të tjera, që ishin martuar në qytet?.. Po ç'i duhej Drini atij? I mirë i keq ishte për vete. Me të ç'kishte? Pse i binte më qafë. Pak vajza kishte fshati? Domosdo Ritën e tij do të merrte ai? Rita ishte e fejuar. Për një javë martohej. Për një javë vinte te burri. Te burri. Në fatin e saj. Atje ku kishte vendosur ai... Ai, i ati, që i kishte bërë kokën. Që i kishte vajtur buza prapa sa e bëri aq. Tani që e rriti, del një kungull dhe i thotë me nder me nder: «Nëma mua! E dua unë atë!»

«Po jo, mor bukurosh, jo. Nuk ka për të të ecur. Kaq ta bësh dhëmbin! More vesh?»

Ai i shqiptoi fjalët e fundit me plot gojën, si të kishte njeri pranë. Dhe tundi shkopin në ajër. Por zëri i tij mbeiti për disa çaste pezull e u tret në hapësirë. Kishte arritur buzë përroit. Që poshtë dëgjohej një zhurmë e mbytur. I qe afua hidrocentralit. Iu duk se me një të zgjatur të shkopit do ta arrinte. Por ai e dinte mirë se nata të gënjën. Dhe nisi t'i zbriste zallishtes. Hera-herës i rrëshqishte këmba, rrëzohej, po prapë ngrihej e vazhdonte. Ndërtesa e vogël e hidrocentralit sikur e tërhqihte në gjirin e saj hon. Këmbët i rrëshqitën dhe s'e mbajti dot ekuilibrin. As shkopi që kishte në dorë nuk e ndihmoi. Ai rrëshqiti e u përplas në murin e ndërtesës. Brang... Tingujt i përpiu nata. Pastaj... heshtja e natës dhe një gjëmim. Një gjëmim i mbytur. Ai kiste mbështetur trupin në muret e ndërtesës. Sa të ftohta e të lagështa iu dukën ato mure, ajo ndërtesë! U rrëqeth i tëri, si nuk qe rrëqethur kurrë. Zemra i rrahu fort. Çuditërisht fort!

Të ishin vallë aty?

Ai rrëshqiti ngadalë buzë ndërtesës, me shkopin në dorë, të ngritur lart, i gatshëm të qëllonte në çastin më të parë këdo që t'i dilte përpara. Po, përveç ndërtesës së

gurtë, vërshimit të ujit dhe asaj zhurmës së thellë e të mbytur, që dukej sikur dilte nga fundi i dheut, s'kishte asgjë tjetër. Asgjë. Tre-katër metra më tej qe porta. Ai mbajti hapin. Iu bë se atje, në mes të zhurmës dhe ujit ishte ajo, vajza e tij.

Ç'do të bënte, po ta gjente atje?

Për të parën herë gjatë kësaj nate ia bëri vetes këtë pyetje.

Eci ngadalë, gjersa u ndodh përballë derës gjysmë të hapur. Iu duk sikur e preku me dorë atë heshtje të ftohtë. Një erë e rëndë karburanti iu përplas në fytyrë. Në fillim nuk dalloi asgjë, veç një tryeze me vegla dhe diçkaje të madhe, të hekurt, të cilën nuk mundi ta përcakton-te se çfarë ishte. Po njerëz, përse nuk kishte njerëz ?

U tërhoq anash dhe priti. Një hije rrëshqiti tutje, thellë. Ai kapsalliti sytë. Hija u afrua. U zmadhua. Atëhere dalloi trupin e kërrusur të mekanikut plak Sofron, i cili iu duk i lodhur, i rënduar. Si u bind që ai qe vetëm, vendosi të futej brenda. Ta pyeste një herë. Dhe hodhi disa hapa. Por shpejt ktheu mendje. E ç'mund të dinte ai?

U kthye. Qe i lodhur, shumë i lodhur. Para tij ngrihej e përpjeta thikë. Pastaj rruga dredhonte honeve e monopateve, gjersa arrinte në fshat. Nisi të ecte, t'i ngjitej së përpjetës. Por tani nuk e kishte atë padurimin e parë. Nuk e tërhiqte më asgjë. As ajo ndërtesa përdhese, e futur në gjoks të përroit, që qëndronte pas krahëve të tij, në humnerë, bashkë me mekanikun plak. Ku të shkonte? Ku të mbytej? Në shtëpi? Shtëpia i dukej po aq e ftohtë dhe e huaj, sa dhe ndërtesa e lagësht e hidrocentralit.

Tani nuk shihte më ku i hidhte këmbët. Çuditej dhe vetë si nuk rrëzohej, si nuk e përpinin grykat e honeve, ku era luante me zgavrat e thella, si ca gojë të hapura, të zgjatura në errësirë. Ai nuk i shikonte këto zgavra, por i merrte me mend, i ndjente pranë, fare pranë vetes.

Më në fund arriti në fshat. Rrugët iu dukën po aq të huaja, sa edhe zgavrat e errëta e rrëqethëse të honeve. Në to nuk kishte këmbë njeriu. Dhe më mirë që s'kishte. Nuk

donte të shihte askënd. Megjithatë, me dikë duhej të takohej. Duhej të këshillohej. Po me kë?

Zuri t'i vështronte me radhë çatitë e zbardhura e të heshtura të shtëpive. Dhe prapë nuk vendoste kujt t'i drejtohej. Me kë ta ndante hallin, brengën. Po sikur të shkonte një herë te Temua? Atij po, edhe mund t'i besonte. Si nuk i kishte vajtur mendja më parë? Dhe nisi të ecte. A thua dinte gjë Temua? Nuk i besohej. Ai qe dhënë tani pas punëve të kooperativës, sa kishte harruar dhe veten. Po sikur të kishte rënë të flinte? Sa kishte vajtur ora? Jo, jo. Nuk qe aq vonë. Ende nuk qenë shuar dritat në të gjitha shtëpitë. As në të Temos.

Trokiti në derë. Dyshemeja kërciti. U afruan hapa. Pastaj kërciti llozi. Temua hapi sytë.

— Urdhëro, xha Mero, urdhëro! Përse u mundove kaq vonë? Mos ke ndonjë hall?

Gjersa e pyeti kështu, nuk dinte gjë. Ndoshta qe më mirë që nuk dinte, se kështu do ta kishte më të lehtë.

Temua e ftoi të ulej, të ndizte një cigare. Dhe ai ashtu bëri. Në vatër i zunë sytë një tas alumini me gjellë. Dukej që Temua nuk kishte ngrënë ende. Në mur, afër derës, një shark i varur. Dhe një elektrik dore. Posh-të boja e këpucëve, furça dhe çizmet. Kudo po ai rregull. Po ajo dorë e kujdesshme prej amvise. Vetëm atëhere u kujtua se Temua tani nuk ishte vetëm. I kishin ardhur grujat, vajza. Po ku ishin tani ato? Ndoshta në dhomën tjetër. Kurse ai punonte. Ç'njeri i çuditshëm! As natën nuk pushonte.

— Sa mirë bërë që erdhe, xha Mero. Doja të këmbesha me dikë dy fjalë, — dhe nisi të fliste. Sikur vazhdonte një bisedë të lënë në mes. Kooperativa e tyre kishte gjithë atë tokë të re, që mund të mbillej me breqet, të kthehej në vreshtë, apo në blloqe me pemë frutore. Dhe jo të mbilleshin pesë rrënjë fiq e mollë, por mijëra e mijëra rrënjë. Edhe pleh kishte. Vetëm se duhej mbledhur në pyll e në mal. Mbi të gjitha i duhej bërë hyzmeti asaj që kishin mbjellë, që të shtohet prodhimi. Sa të shtohet? Ndoshta dyfish. Dukej shumë, por, në qoftë se toka plehërohet e i

bëheshin me kohë shërbimet, nuk ishte e paarritshme. Vetëm duhej punë. Shumë punë...

Ai fliste me një pasion të çuditshëm. «Ua përse e lodhka trurin!» — mendoi xha Merua. Në një rast tjetër ai do të qe ulur këmbëkryq e do të kuvendonte shtruar. Sa mendime të çuditshme kishte në kokë Temua! A thua do të bëheshin të gjitha këto? E përse të mos bëheshin? Po fundja ç'i duheshin tani këto? Ai e kishte mendjen gjetkë. Vetëm atje i rrihte mendja. Si ajo pika që bie vazhdimisht në të njëjtin vend. Ditë natë bie. Pik, pik, gjersa bën gropë në shkëmb. E bëri dhe shkëmbin. Pa e kuptuar e bren. Xha Merua priste sa të mbaronte Temua e t'i vinte fjala në shteg.

Ndoshta ato qenë punë me mend. Ndoshta jo të gjitha. Disa gjëra duheshin parë. Megjithatë, ai nuk do të bëhej fare merak. Le të bënin ç'të donin. Ai kishte hallin e tij, brengën e tij.

— Pse nuk flet? Mos ke ndonjë hall?

Oj hall, thoshte. Lëre çfarë halli. Të luan mendja. Po si t'ia thoshte?

— Isha në hidrocentral, — foli ngadalë, duke i shqiptuar fjalët në një mënyrë të çuditshme. Dhe prapë heshti. Prapë u mbyll në mendimet e tija. Temua e mori me mend se diçka kishte ngjarë.

— Në hidrocentral, the? Tani natën?!

Ai u vrejt edhe më shumë. Përse ishte aq i shqetësuar?

— E takove Drinin?

Rrudhat e xha Meros u thelluan mbi ballë. Kërceu nga vendi dhe nisi të vërtitej nëpër dhomë. Temua e vështronte i hutuar.

— Atë kërkova, por...

Dhe bashkë me këto fjalë sikur nxori nga gjoksi diçka të keqe, të hidhur, shqetësuese. Vështrimi iu bë edhe më i rreptë, më i ashpër.

— Djalë i mirë Drini! — foli me dy mendje Temua, pa ditur në duhej të thoshte pikërisht këtë, apo diçka tjetër dhe e vështroi me kujdes xha Meron. Këtë herë u bind edhe më tepër se atë e mundonte një brengë e madhe.

— Po ndize një cigare, xha Mero. Ndize një herë!

Ai e mori cigaren. Nuk i pëlqenin ato të fabrikës, por e mori. Dhe nisi ta thithte me nxitim. Bashkë me tymin, sikur nxori prapë diçka nga kraharori i reshkur, që herë lëshohej e herë mblidhej si vala e detit.

— Më iku Rita! — tha pa pritur e pakujtuar. — Ma rrëmbeu ai... qeni!

— Drini?

— Qeni, thuaj. Se si qen ma rrëmbeu nga duart! — dhe sytë i mbante gjithnjë nga vatra. Zgavrat e tij sikur nxirrnin shkëndija, aq i qenë skuqur.

Temua ra në mendime. Ja ç'na qenka. I gjori plak si ishte bërë! Nisi t'i thoshte se Drini qe djalë shumë i mirë, se ai nuk do të donte për vajzën e tij një fat më të mirë. Por xha Merua ia preu fjalën në mes dhe e vështroi rreptë.

— Xha Mero! Ti ke qenë gjithnjë i urtë, i fortë si shkëmbi. Unë kështu të mbaj mend. Kështu të kam njohur tërë jetën.

— Mbase. Por kjo qenka ndryshe. Kjo është helm, është... pikë e vrer. Kjo...

— Ashtu të duket tani. Por më pas...

— Tani dhe sa të rrahë kjo jallanë këtu, — dhe goditi me grusht në të majtë të kraharorit.

— Drini është djalë i mirë.

Xha Merua ngriti vetullat.

— Gjarpër, thuaj.

— Ashtu të duket.

— Ja prapë ky! Mua më ka kafshuar dhe më ka hedhur helmin, kurse ky thotë «të duket»!

Pastaj ra heshtje. Një heshtje e rëndë, plumb. Temua nisi t'i fliste e ta qetësonte. I vinte keq për të. Donte ta ndihmonte me çdo kusht. Në raste të tilla fjala është ball-sami më i mirë. Dhe për një kohë ai sikur u qetësua. U mbështet i tëri në minder dhe mbylli përgjysmë sytë, kurse duart i lëshoi poshtë të pafuqishme.

«Është lodhur. Mbase e zë pak gjumi», — mendoi Temua dhe nuk bëri më asnjë lëvizje. Por kjo nuk zgjati shumë. Ai brofi papritur më këmbë.

— Ulu, xha Mëro, Qetësohu. Ç'ke kështu? — e pyeti.
— Unë gjej qetësi vetëm në një vend, — ia ktheu ai,
— vetëm në varr.

— Të bukur qetësi që mendoke!

Dhe Temua u përpoq të thoshte prapë diçka. Po shpejt u bind se kjo punë ishte fare e kotë.

— Dëgjo, Temo Mushi, — e ndërpreu ai më në fund me një gjest padurimi. — Ato që thua ti janë fjalë me mend, por mua nuk më vlejnë. Më thuaj të drejtën, a do të më ndihmosh?

— Posi!

— Atëhere bëme një nder. Ngrihu të shkojmë atje, në shtëpi të tij dhe ta marrim sa s'është vonë e sa s'e ka marrë vesh njeri. Po mos u mendo. Dhe mos më vështro ashtu. Ti e kupton. Ajo është vajzë. Dhe puna e vajzës është delikate. Po s'e morëm sonte, pastaj s'vlen më asnjë grosh. Më kupton? Asnjë grosh. Hajde, ngrihu!

Temua hapi krahët:

— Më vjen keq, por kjo është punë që s'bëhet, gjer-sa vajza ka shkuar me dëshirën e saj. Kërkomë diçka tjetër. Ç'të duash kërkomë. Por këtë jo. Nuk të ndihmoj dot.

Xha Merua u ul mbi karrige e i lëshoi duart poshtë. Temua u ngrit dhe vuri xhezvenë në zjarr.

— Dëgjo, xha Mëro. Ne do të pimë bashkë nga një kafe. Ja, tani e kemi gati. Mos u mërzit. Pastaj, në daç dalem një herë të freskohemi, në daç shtrihemi në minder.

Dhe nisi t'i fliste për një shokun e tij, baba i dhemshur e i rreptë si xha Merua. Edhe atij i kishte ikur vajza nga shtëpia. Në fillim qe bërë si i tërbuar. Qe vërtitur me orë të tëra nëpër qytet. S'kishte lënë derë pa trokitur. Po ishte e kotë. Të rinjtë duheshin me njëri-tjetrin e s'tundeshin nga e tyrja. Pa ç'pa i ati dhe u mbyll në shtëpi e nuk donte të dëgjonte më për këtë punë. E shoqja i lutej me lot në sy, por ai s'tundej që s'tundej nga e tija.

Kaluan kështu muaj, vjete. Një ditë qe ulur në park. Po lexonte gazetën, kur ja, e rrethuan dy fëmijë. Iu hodhën në qafë dhe nisën ta puthnin e të çuqurisnin si zogj:

— Babagjyshi... Babagjyshi...

Ai i njohu në çast. Në dejtë e tyre rridhte gjaku i tij. Një mendje i tha t'i largonte. Por e ndjeu se nuk qe i zoti. Nuk kishte forca. Atëhere i shtrëngoi në gjoks:

— Çamarrokët e babagjyshit! — thirri.

Dhe ndjeu t'i rridhnin lotët. Kishte kaluar halle të rënda në jetë burri, kishte përballuar ditë të vështira dhe faqja s'i qe njomur kurrë, po para të vegjëlve ngriti duart.

Xha Meron s'e mbante vendi. Aty ngrihej, aty ulej. Disa herë u përpoq ta ndërpriste. Po Temo Mushi vazhdoi të fliste gjithnjë me atë zë të qetë e të vendosur. Më në fund u mbështet, mbylli përgjysmë sytë dhe ra një hopth në mendime. Në një çast përfytyrimi i tij vrapoi në vite dhe ai e pa veten të rrethuar e të mundur nga vogëlushët. Por kjo nuk zgjati.

— Unë nuk erdha për të dëgjuar këto përralla, Temo Mushi, — tha dhe u ngrit.

Tjetri iu afrova me filxhanët e kafesë.

— Ulu t'i pimë një herë këto, — i tha, — pastaj shohim e bëjmë. Po deshe, ma lerë mua në dorë këtë punë. Do të kujdesem njëlloj si për vajzën time.

Ai nuk e kuptoi as vetë përse heshti. Ishte si në kllapi. Ngaqë s'dinte ç'të bënte, u mbështet në minder dhe mbylli sytë. Në ato pak çaste që dremiti, iu bë sikur iu derdhën përsëri vogëlushët në gjoksin e tij të thatë e të reshkur dhe ai brofi i hutuar.

Temo Mushi i buzëqeshi.

Mbi majëmalet po derdhej një dritë e ftohtë. Nata kishte ngritur e po mblidhte perdet e zeza. Po agonte një ditë e re.

XXX

Xha Merua qe mbledhur si kërmilli në guaskën e tij dhe dukej sikur s'pyeste fare për ato që fliteshin në fshat. Që kur i kishte ikur Rita, ai ishte bërë tjetër njeri.

Ç'është e vërteta, po të mos kishte ngjarë ajo që ngjau, ai nuk do të rrinte i shkujdesur ndaj fjalëve që thuheshin, sidomos për shkurtimin e kopshteve.

Tërë jetën në shtëpinë e tij qe bërë ashtu siç thoshte e siç donte ai. Askush gjer atëhere nuk kishte guxuar t'ia bënte fjalën dy. Kurse tani ja tek doli Rita dhe, pa u bërë merak nëse i ati, burrë me një barrë thinja, kishte dhënë fjalën ta martonte atje ku e kishte parë të udhës, kishte shkuar tek ai tjetri. Gjer atëhere ai kishte ngrënë veten me dhëmbë kur kujtonte se dasma donte një djall e gjysmë shpenzime. I dilte gjumi natën, kur mendonte se do të prishte tërë ato para, të cilat i kishte mbledhur çikë e nga një çikë dhe i ruante për ndonjë hall si ky, që të mos ia zgjaste dorën njeriu e të mos i skuqej faqja. Po faqja nuk u skuqesh vetëm për para. Ndaj e kishte humbur fare toruan. Rrinte tërë ditën nëpër kopshte e ara, larg syve të njerëzve. Vetëm kur binte nata, që i mbështille të tëra me sharkun e saj të zi, kthehej në shtëpi. Futej në dhomë, i zi si nata dhe hidhte sytë rreth e rrotull. Pastaj i zbrazej së shoqes: «Ç'më vjen ashtu rrotull nëpër shtëpi? Ti i ke fajet për të gjitha. Ti m'i tërbove vajzat!» Dhe s'linte fjalë pa i thënë, gjersa e zbrazte të gjithë inatin që i qe mbledhur përbrenda. E shoqja mblidhej grusht dhe heshtte: «S'ka faj ai, — thoshte me mendje. — Nuk e sheh si vuan? Medoemos që do ta nxjerrë me një njeri atë inat, s'bën ta mbajë brenda.» Si shfrynte mirë e mirë, xha Merua ulej në minderin e tij, ndizte njëren cigare pas tjetrës e mbështillej nga tymi i duhanit, që ia zinte frymën. Mendimet s'kishin të mbaruar. Fliste tërë ditën me vete, fliste, fliste dhe natën në dyshek. Po një ditë ngjau diçka që e bëri t'i harronte për pak kohë të gjitha këto. Këtë ngjarje pleqtë i vërtisnin në gojë e në mendje ashtu siç vërtisnin tespijet nëpër duar nga mëngjesi në mbrëmje. Thoshin se Temo Mushi duke shkuar rrugës, kishte takuar gjysh Muhon, që kulloste dhinë e vetme buzë kanalit. E kishte parë dhe i kishte folur:

— Mirë dita, gjysh! Si je me shëndet?

Plaku e kishte vështruar dhe i qe përgjigjur me gjysmë zëri. Temua qe ulur pranë e i kishte zgjatur paqetën

e cigareve. Pastaj e kishte pyetur, sa për t'u gjendur në fjalë:

— Sa vjeç je, xhaxha?

— Po do të jem nja tetëdhjetë a nëntëdhjetë...

— Rrofsh edhe kaç akoma! Po gruaja të rron?

Ai psherëtiu thellë.

— Më rron, po ç'e do, është e sëmurë.

— Ç'fëmijë ke?

Ai përsëri psherëtiu dhe nuk u përgjigj menjëherë.

— S'kam fëmijë. S'më dha perëndia, — dhe humbi disa çaste në mendime.

Temua u përtyp.

— Ashtu, ë? E po mos u mërzhit. I ka jeta këto... me se rron, xhaxha?

Plaku ngriti sytë. Ata sy të përskuqur, me qepallat të rënë dhe dritë të venitur.

— Me se rroj? Kam nja dhjetë a pesëmbëdhjetë kre-rë bagëti, — foli duke e vështruar gjithnjë me ata sy të vegjël e të skuqur. — Thonë se edhe ato do t'i shkurtojnë, se ashtu i bëhet mirë kooperativës... — dhe heshti një hóp si për t'i mbledhur e radhitur më mirë mendimet: — Po afrohu një çikë, more djalë, se nuk të shoh mirë. Nga je ti, nga këto anë?

— Po, nga këto anë.

— E mirë, më rruash! Mba vesh këtu dhe futi në tru këto fjalë. Në qoftë se i bëhet mirë kooperativës, hallall i qofshin edhe kafshët, edhe bagëtitë. Nuk ta them këtë se jam me një këmbë në varr, po se ato që ka bërë ky push-tet për ne s'kanë të numëruar. Vetëm për një gjë më vjen keq: po më shuhet drita e syve si kandili pa vaj dhe nuk i shoh dot të gjitha. Për asgjë tjetër nuk jam pishman.

— Po mirë, gjysh, me se do të rrosh, po u shkurtuan ato?

— Dëgjo, mor bir. Si të jetë më mirë le të bëhet. Ka kush mendon për ne sot, — dhe iu duk se sytë dritëpakë të babagjyshit u përlotën. Kjo e hutoi jashtë masës. Në fillim nuk mundi të thoshte asnjë fjalë. Vetëm se thithte cigaren. Dhe humbi në mendime. Iu kujtuan diskutimet

që ishin bërë ato ditë në kryesinë e kooperativës për punën e pensioneve. Disa veta qenë ngritur e kishin thënë se kjo ishte një masë e shpejtuar, e parakohshme, përderisa vlera e ditës së punës nuk ishte ende e kënaqshme, megjithëse prodhimi dukej i mbarë. Dhe ai nuk kishte ngulur këmbë. «E shohim më vonë», kishte menduar. Po tani e kuptonte se nuk kishte bërë mirë. Nuk duhej të ishte tërhequr në asnjë mënyrë. Dhe nxori sakaq nga xhepi bllokun, stilografin e shkroi disa radhë në letër.

— Firmose këtë, — i tha gjyshit, — ose vëre gishtin! Si të duash.

Ai e vështroi i hutuar. Dësh të pyeste se ç'i duhej ajo firmë, po as vetë s'e kuptoi përse ndërroi mendje.

Pas dy ditësh në shtëpinë e tij kishte ardhur llogaritari i kooperativës, i cili e kishte njoftuar se kryesia i kishte caktuar gjysh Muhos dhe gruas së tij një pension mujor. Sakaq mysafiri kishte nxjerrë një zarf, i kishte numëruar një për një të hollat dhe i kishte përsëritur; po ato fjalë, si dy ditë të shkuara:

— Firmose, gjysh. Ose vëre gishtin. Si të duash. — Plaku aty qeshte e aty fshinte sytë.

— Po ç'janë këto, more bir? Unë nuk kam si ia kthej kooperativës. Merri prapë, — dhe i shtyu kartmonedhat.

— Këto janë të tuat, gjysh. T'i jep kooperativa.

Gjysh Muhua s'dinte ç'të bënte. Më në fund nënshkroi pa e pasur mendjen. Llogaritari u ngrit.

— Pa dale, more bir! i foli i zoti i shtëpisë, teksa mysafiri po kapërcente pragun. — Po ai që foli njëditëzaj me mua, cili ishte?

— Shoku Temo, kryetari ynë!

— E sheh. Dhe unë ashtu mendova. Ai do të jetë, thosha me vete.

Që atë çast, kjo ngjarje sikur u bë me këmbë e nisi rrugën nga shtëpia në shtëpi, nga vatra në vatër. Dhe për një kohë, sikur i shtyu me bërryla bisedat e tjera.

Atë ditë kooperativistët u ngritën më shpejt se herët e tjera.

Ishte një mëngjes i jashtëzakonshëm. Po të vijë re nga larg grupet e kooperativistëve të të pesë fshatrave tek zbrisnin rrugëve dhe drejtoheshin për nga buronjat, nën hijet e rrepeve, ku do të bëhej mbledhja, do të kujtoje se shkonin për të festuar përvjetorin e çlirimit të krahinës.

Kaq shumë njerëz vetëm në ditët e festave mblidheshin...

«Djall, o punë?» — shfrynte me vete xha Merua. Gjer pak më parë ai e kishte ndarë mendjen që të mos e kapërcente pragun e shtëpisë. Tërë natën kishte bërë një gjumë të shqetësuar. Në vatër digjeshin në heshtje drurët, ndërsa ai mendonte, mendonte. Në një çast se nga iu shfaq Ramo Bardhi e i foli si nëpër mjegull: «Përse e mundon kaqë shumë veten, o lumëmadh? Kështu u mërzipte ti edhe kur u ngrit kooperativa, po shiko sa mirë të doli...» Xha Merua u mat t'i thoshte diçka, po fytyra e shokut u zhduk papritur, ashtu siç ishte shfaqur.

Më në fund nga dritarja nisi të hynte një dritë e butë dhe e dobët. Ai u ngrit, thujse me mundim. I hodhi fytyrës diça grushte ujë, si të donte të lante bashkë me djersën edhe mendimet që i kishin sulmuar varg e varg tërë natën. Kokën e kishte të rëndë, të turbullt. Balli i digjte. «S'jam mirë, — mendoi i shqetësuar, ndërsa po ulej në minder për të pirë kafënë. — Nuk do të shkoj asgjekundi. S'jam mirë...»

Por shpejt e kuptoi se me këto fjalë, ai donte vetëm të përlligjte veçimin, ndarjen nga shokët. Veçimin?! Në asnjë mënyrë jo! Ai asnjëherë nuk ishte ndarë nga të tjerët. Edhe këtë radhë nuk do të ndahej. Sakaq u ngrit dhe u end një kohë nëpër dhomë. Pastaj seç i shkrepri dhe rrëmbeu peshqirin që kishte varur pas derës, u mbështoll dosido me të e duli në oborr. Rrugët zhurmonin nga njerëzit. Qenë vënë në lëvizje të gjithë, të vegjël e të mëdhenj. «Po ata, vallë?» Dhe mendja i shkoi në çast te Rita e Dri-ni. Po nuk qe i zoti ta tëhollte më tej.

Shokët e tij mbase do të fërkonin sytë kur ta shikonin të mbështjellë ashtu, por atij aq i bënte. Do të zinte

një qoshe dhe nuk do t'i dëgjonte fare dërdëllitjet e të tje-
rëve. «Ata letë bëjnë si t'u dojë qejfi, — thoshte me vete.
— Unë nuk do të nxitohem. Do të pres një herë, se ku i
dihet». Kështu kishte menduar gjithnjë. Edhe në kohë të
kolektivizimit. Eh, sa qe tronditur atëhere! As dy orë gju-
më në natë s'i bënte. Sa mbyllte sytë, fap i dilnin përpara
arat, kopshtet, qetë e parmendës. Kishte ëndërruar gjithë
jetën për to ai... Dhe ja, një ditë ia kishte dhënë të gjitha
reforma agrare. Xha Merua nuk u kishte zënë besë syve.
Ishte dehur nga lumturia. «Toka ime!... Jeta ime... Buka e
e fëmijëve të mi të uritur...» Nga ajo ditë gdhiej e gry-
sej në arë, se i dukej sikur do të vinte njeri e do t'ia merr-
te. Dhe nga mëngjesi në mbrëmje rremonte tokën. Lere
ç'bereqet bëri ato vite! Të gjithë ia kishin zili. Bënin ç'bë-
nin dhe shkonin nga arat e tij. «Ja, kjo është punë, or
baba! — flisnin. — Ky është bereqet...» Tamam në atë ko-
hë u hapën fjalë për kolektivizimin. Merua nisi të flinte
përsëri në arë. Vërtitej tërë natën nën gjethet e fikut dhe
priste njeriun, që do të vinte e do t'i thoshte: «Mjaft fjetë!
Tani ngrehu, o Mero Saliu dhe vëre firmën këtu, se vetëm
ti ke mbetur. I tërë fshati u fut në kooperativë». Dhe ai
nuk u nda nga shokët. Asnjëherë nuk ishte ndarë. Atë çast
që dha fjalën, çdo gjë sikur iu errësua. Iu duk se po ndahej
përgjithnjë nga diçka e shtrenjtë, e dashur. Po koha kaloi
dhe ai dalëngadalë u bind se kjo nuk ishte ashtu, siç i qe
dukur në fillim. Në fund të fundit, toka ishte përsëri e tij.

Dhe punët i morën aq për mbarë, sa ai e rregulloi si
jo më mirë jetën e tij. Bëri shtëpi. Fëmijët iu rritën. Ve-
tëm arat se si i shikonte. Se si i dukeshin. I përtërihej ai
malli i vjetër i buikut. Po ja, kishte kopshtin. Kurse tani?..
Ngado dëgjoheshin fjalë. Thuhej se ajo që pregatitej nuk
kishte ndodhur gjer atëherë në asnjë kooperativë: as në
rreth, as dhe në të gjithë Shqipërinë. Fikasi do të çante
shtigje të reja. Do të bëhej inisiator. «E pse të mos bëhet në
fillim këtu tek ne, në kooperativën tonë?!...» — kishte thë-
në diku kryetari Temo. «Pse?!...» kishte thënë edhe ai i
mallëkuari, Drini. «Eh, o kryetar!.. Më more më qafë atë
natë. Nuk më le t'ia kisha treguar vendin». Dhe prapë në-

për mjegull, ndërsa picëronte sytë, iu shfaq Drini. Drini me Ritën. Ai kafshoi buzët. Ato ditë të gjithë i shëmbëllenin me ta. I dukej sikur nga çasti në çast do t'i prisnin rrugën. Do t'i flisnin. «Dreq o punë...»

Ndërsa po mendonte kështu, pranë tij kaloi Temo Mushi. Ecte me një çap të gjatë e të nxituar. Xha Merua u mat ta arrinte e të shkëmbente me të disa fjalë. Të lehtësohej, ose... Por shpejt u pendua. «E ç'më hyn në punë kjo gjë? — tha me vete. — Le të bëjnë si t'u vijë për mbarë.»

Dhe u çapit pas tij.

Temua sakaq i humbi nga sytë.

Temo Mushi s'kishte qenë më i qetë se xha Merua atë natë. Për një kohë të gjatë, para se ta zinte gjumi, u mundua të parafytyronte se si do të zhvillohej mbledhja e nesërme, kush do të fliste i pari, ç'do të thoshin kooperativistët. Dhe duke menduar këto, iu kujtua mbledhja e përfaqësisë, e cila ishte zhvilluar para disa ditësh. I dolën para syve ata që kishin diskutuar. Herë-herë i bëhej se dëgjonte edhe zërat e tyre. U mor një kohë të gjatë me ta. Më në fund e karfosi gjumi.

Të nesërmen u ngrit që me natë dhe u nis për tek buronjat. Pas pak zunë të vinin kooperativistët grupe-grupe. Ai qëndroi një kohë me ta. E shtroi muhabetin me fshatarët. Por u kujtua se duhej t'u hidhte edhe një sy shënimeve që kishte përgatitur. Në raste të tilla, ai mendonte përherë se kishte lënë diçka pa thënë. Po atë mëngjes, ndryshe nga herët e tjera, i dukej se kishte ende shumë për të thënë. Se çfarë konkretisht, nuk ishte në gjendje ta përcaktonte dot. U ul në tryezë dhe nisi të shkruante me nxitim. Mendimet i rrodhën si ujët e buronjave.

Ndërkaq u hap dera dhe ai shqoi Çeme Çobanin.

— Si është puna? — pyeti.

Çemja u afrua dhe foli ngadalë, si të tregonte një të fshehtë, duke u munduar t'u jepte një kuptim të veçantë fjalëve të tij:

— Si shumë njerëz kanë ardhur sot... Mos na ngjasë ndonjë e papritur.

Temua nuk e kuptoi se ç'desh të thoshte dhe u mat ta pyeste për diçka, po Çeme Çobani kishte tërhequr derën dhe qe zhdukur. «Ku e ka hallin ky?..» pyeti dhe diçka e turbullt nisi t'i vërtitej në kokë. Mbeti edhe për një kohë ashtu i hutuar, pastaj u përpoq të shkruante. Po këtë rashë e pati të vështirë të përqëndrohej. Iu kujtua përsëri mbledhja e përfaqësisë. Në të kishin vajtur edhe shumë kooperativistë që nuk ishin anëtarë të përfaqësisë. «Gjer-sa do të flitet për mallin tonë, përse të mos vijmë? — kishin thënë. — Do të vijmë që ç'ke me të». Pastaj kishin filluar diskutimet. I pari qe ngritur Fuati dhe kishte nisur të fliste për iniciativën e re, për shkurtimet. Befas qe bërë zhurmë. Disa ia kishin prerë fjalën në mes: «Ne me-zi i kemi vënë ato të shkreta bagëti. Kush ka të tepërta le t'i dorëzojë. Ne jemi në rregull. As për kopshtet të mos ju hajë merak, se i kemi sipas statutit».

«Kush i tha këto fjalë? Temua u përpoq ta kujtonte. «Statuti! Statuti!..» kumbonte nëpër zyrë thirrja e çakër-disur e atij njeriu. Në derë u dëgjuan trokitje. Ishte korri-eri i fshatit, Çausi.

— Qenke i zënë, — foli, duke shikuar fletët e letra-ve mbi tryezë dhe u mat të kthehej.

— Nuk prish punë. Hajde, — e ftoi Temua dhe u ngrit. — Pa na thuaj një herë, si venë punët?

Çausi u mendua.

— Për nder, nuk di ç'të them, — foli më në fund. — Po dëgjohen ca fjalë poshtë e përprjetë. Jo është punë e nxituar, jo pse të jemi ne të parët, kur tokat tona janë të holla e nuk krahasohen dot me ato të fushës, jo...

Temua e vështroi ngultas. Nuk e çudisnin aspak kë-to trokitje në derë, ky shqetësim i kooperativistëve. Gjër-sa bëhej fjalë për oborret personale, ata s'do mend që nuk mund të rrinin indiferentë. Por Temos i dukej se, në fund të fundit, nuk duhej të shqetësohej. Çdo gjë shkonte sipas parashikimit.

— Po ti vetë ç'mendon?

— Unë? — Çaushi u hutua nga kjo pyetje. — Unë ta kam dhënë një herë fjalën, — dhe nisi të kërkonte diçka nëpër xhepa, për t'iu shmangur vështrimit të tij. — Po prapë them se nuk pritet lisi me një të goditur. Nganjëherë më duket se po nxitohemi. Po sikur ta shtyjmë ca kë të punë?

— E pse ta shtyjmë?

— Po ja, të shohim njëherë. E pse të jemi ne të parët? — dhe prapë u mendua. — E di ç'thotë Çeme Çobani? «Do ta pësojmë si ajo delja, — thotë, — që hap këmbët e pjellë në ngricë dhe pastaj i ngordh qëngji nga të ftohët».

Temua i ra krahëve.

— Mos u shqetëso, Çaus, se nuk do ta pësojmë si delja e Çemos. Pastaj mua më duket se nuk bën kaq ngricë.

— Jo, xhanëm jo. Ngricë nuk po bën, përkundrazi.

E ndërsa Çaushi u largua duke vënë buzën në gaz, Temua qëndroi edhe një kohë atje pranë derës. Që jashtë vinin copëza bisedash, këngë, thirrje.

Dera trokiti përsëri. Këtë radhë kishte ardhur Shamet Shameti.

— Ju trazova? — pyeti ai dhe qëndroi i pavendosur në derën gjysmë të hapur. — Unë sa për të parë erdha. Thashë të këmbëjmë ca fjalë, — dhe u përtyp. — Nuk e kam për vete xhanëm, jo. Por më duket se kjo punë do menduar mirë.

Ai u mundua të shpinte buzën në gaz. Temos iu duk se ato fjalë, ajo buzëqeshje, kishin në vetëvete diçka të fshehtë, dinake e provokuese. Në sytë e Shametit ndriste një mendim i lig. Dhe nuk iu durua. Vendosi t'i jepte një mësim të mirë, që të mos e harronte gjatë.

— Dëgjo, Shamet, — i tha. — Ne e njohim mirë njëri-tjetrin dhe dua të të flas hapur. Në kohën e luftës, në fshat, unë kam pasur një shok feminie. Ai ishte njeri i ndershëm dhe punëtor i mirë. Por ishte dhënë aq shumë pas interesit të tij, sa u verbua dhe i besoi qorrazi propagandës së armikut. Asgjë nuk e lidhte me të, veç lakmisë për t'u pasuruar. Dhe ra në grackën e tij. Nisi të fliste

poshtë e përpjetë kundër luftës sonë. Pastaj shkoi edhe disa ditë me «Ballin». Kjo e ndihmoi ta shihte më mirë batakun ku kishte shkarë. Dhe u shkëput shpejt prej tyre. Por kjo gjë e vrau rëndë në ndërgjegje. «Më vjen turp t'u dal njerëzve përpara, — thoshte. — Nuk di a do të kem forca ta laj fajin që kam bërë».

Shameti nuk e priste një përgjigje kaq të hapur. E lëshonte peshën e trupit sa mbi një këmbë, mbi tjetrën. Nuk guxonte ta vështronte drejt.

— Përse m'i thua të gjitha këto, shoku Temo? — e pyeti.

— Që nesër të mos të të vijë turp t'i shohësh njerëzit në sy.

Shameti u përpoq të shtonte diçka, por iu duk se pas këtyre, çdo fjalë do të ishte e tepërt. Dhe mbylli derën e u largua.

Temua u kthye te tryeza, për të vazhduar mendimin e ndërprerë. Po mbi letrën e bardhë qenë renditur vetëm dy fjalë: «Mbledhja e përfaqësisë...» Shpejt e kuptoi se këto fjalë i kishte shkruar në mënyrë të pavetëdijshme. Dhe, pa e bërë të gjatë, rrëshqiti disa herë mbi to majën e lapsit e i prishi. Po, ndërsa nga letra i prishi në çast, mendjen nuk mundi ta largonte po kaq lehtë nga ajo mbledhje. Ja, edhe tani i dukej sikur dëgjonte zëra. Zëra të shumtë, të largët që i përplaseshin pa mëshirë në timpanin e veshit:

«E përse t'i shkurtojme kopshtet e bagëtitë. Nuk jemi dakord»

«Ti mos folë në emër të të tjerëve, se po të jetë e nevojshme, dhe po të vendosë shumica, nuk do të bësh me kokën tënde...»

«Po statuti...?»

Kush ishte ai që e përmendte kaq dendur, statutin, si të fliste për një barrikadë?..

Pa mbaruar mirë këto fjalë, në oborr u dëgjuan thirrje. Pastaj kërciti dera dhe në sallë hyri nën Sosja, e cila thërriste e ankohej për dikë. Si e gjeti atë që kërkonte, u drejtua me hap të nxituar nga presidiumi, duke tundur

duart në ajër. Temua nuk po e kuptonte nga i vinte i gjithë ky shqetësim. U ngrit dhe iu afrua:

«Qetësohu, nënë, qetësohu dhe na trego mengadalë, ç'ka ngjarë. Ne nuk po marrim vesh asnjë fjalë.»

— «Po atyre, ua merrnit vesh fjalët?»

«Kujt, moj nënë Sosja?»

«Atyre...»

Ajo thërriste vazhdimisht dhe i kanosej dikujt plot zemërim.

«Si është puna, nëno?»

«Lëre mos e nga si është. Më therën Bejkën, më të mirën e dhenve. Më bënë gjëmën»

«Kush ta theri?»

«Edhe pyet? Mos bëj sikur s'di gjë. Ti vetë i ke dërguar.»

Temua mblodhi supet i habitur.

«Unë nuk di asgjë për këtë punë, moj nënë. Po ti shkoqite mirë. Kush e theri delen?»

«Gramozi, kush tjetër?»

«Vërtet? Po ku është Gramozi tani?»

«Në lëmë. I ka nxjerrë zorrët përjashta dhe po gajaset. Ja, kështu ma punuan.»

Dhe, ndërsa plaka bërtiste e hakërrohej, disa vetë u sulën përjashta. Pas tyre u ngritën të tjerët. Temua bëri përpjekje për t'i qetësuar, por ishte e pamundur. Vrapoi edhe ai drejt shtëpisë së nënë Soses. Gramozi po dridhte i qetë një cigare, sikur ajo që kishte ngjarë të mos kishte të bënte fare me të?.. Atë çast dikush thërriri: «Dale pa ta tregon tani vendin shoku Temo.»

Ata u ndodhën ballë për ballë. Temos i qenë errësuar sytë nga inati. Një si çekan i rrihte në tëmthat, po ai mundohet të mos e jepte veten.

«Ç'bëre kështu?...» e pyeti.

Gramozi u hutua. Ndezi cigaren dhe filloi ta thithte, duke i vështruar gjoja me indiferencë ata që e rrethonin.

«Asgjë.» foli më në fund.

«Si asgjë? Po delen kush e theri?»

«Unë e thera.»

«Ti?! Si guxove ta bëje këtë?»

«Ja kështu, hop e hop. Pse, frikë do të kisha, gjersa e ka mbi Statutin?»

«Po mirë, kush të ka thënë se bagëtitë që janë mbi Statutin duhet të theren? Kush të ka mësuar ty kështu? Kush ta dha të drejtën të vësh dorë në pasurinë e popullit? Nuk e di ti se ky është një gabim i pafalshëm, për të cilin do të përgjigjesh deri në një?»

«Po ata që shkelin Statutin, nuk do të përgjigjen? Han është këtu, që të bëjë kushdo siç i thotë rradakja?»

«Të të vijë turp që flet kështu!»

Këto fjalë e hutuan edhe më tepër.

«Pse turp? Ne për të mirë u përpoqëm, shoku Temo.»

«Kush «ne»?»

«Po ja, unë... Pashua...»

«Aha, domethënë u vure në një sërë me të? Turp...»

Pashua kërcëu, si ta kishte pickuar grenza.

«A, të lutem. Mos i merr të tjerët nëpër gojë. Ti vetë e there. Unë rastësisht kalova këtej.»

Gramozi iu afrua në çast.

«Tfu, i poshtër! Gjer pak më parë më çave veshët: — Ta therim, që të vënë mend të tjerët! Ta therim! — Ndërsa tani...» — dhe e mbërtheu fort për gryke.

«Gramoz!» — thirri Temua gati me kërcënim.

Gramozi ktheu kokën.

«Lëre! Atë e njohin të gjithë. Edhe ti e njeh, po re në grackën e tij dhe, të dy së bashku, çuat ujë në mullirin e...»

Temua nuk deshë ta shpinte mendimin deri në fund. Se si i erdhi. Sytë e Gramozit ishin hapur tej mase dhe dukeshin sikur nga çasti në çast, do të kërcenin me dhembje nga zgavrat.

«Ti je fajtori!.. Do të përgjigjesh...» përfundoi Temua dhe u largua duke mbartur me vete barrën e rëndë të veshtrimeve.

Sa u çlirua prej duarve të fuqishme të Gramozit, Pashua u përpoq të çante mes njerëzve e të largohej. Por nuk arriti. Kooperativistët e kishin futur në mes. Dikush thoshte se Pashua duhet të jepte menjëherë llogari...

Pas këtij acarimi, qe e vështirë të vazhdonte mbledhja e përfaqësisë.

«Ja kështu, — mendoj Temua, ndërsa i kishte mbërthyer sytë mbi letrën, ku ishin shkruar fjalët «Mbledhja e përfaqësisë», të cilat i kishte prishur me majën e lapsit.

Tak-tak! u dëgjuan përsëri trokitje në derë. Ai ngriti kokën. Kur u hap dera, hynë njeri pas tjetrit Drini me Fuatin. Temua u gjallërua në çast. U ngrit dhe i përshëndeti.

«Ç'u bëtë, more shokë, unë po ju prisja!»

Ata e vështruan mendueshëm.

— Kanë ardhur shumë njerëz — tha Fuati. — Nuk ma merrte mendja të mblidheshin gjithë këta.

— Aq më mirë që kanë ardhur. Kjo do të thotë se ata janë të interesuar për problemin që do të diskutohet dhe do ta thonë fjalën e tyre.

— Doemos do ta thonë, por, e di?..

— Edhe ju e kini humbur besimin? Shumë keq! Një betejë që niset me dy mendje, nuk mund të fitohet.

— Ne s'kemi frikë, — ndërhyri Drini, — Vetëm se jemi si në ethe. Ta dish si na rreh zemra!..

— Edhe mua më rreh.

Ata u vështruan sy më sy.

— Shkojmë! — tha Temua.

Dhe dolën.

XXXI

Kur doli nga zyra, Temua u hutua nga gjithë ata njerëz që kishin zënë vend nën rrepet e larta. «A jemi pregatitur mirë? — pyeti veten. — Mos jemi shpejtuar?»

U mundua të sillte ndër mend ngjarjet e ditëve të fundit. Pas mbledhjes së përfaqësisë, ishte mbledhur me njëherë organizata e partisë. Komunistët kishin diskutuar me radhë për gjendjen e krijuar. Disa thoshin se punët nuk ishin aq keq. Asgjë e jashtëzakonshme nuk kishte

ndodhur, thoshin. Ç'u bë se u ther një dele? Në fund të fundit këtu kishin dorë njerëzit që donin të turbullonin ujë. Dhe aq më keq për ta. Kështu i nxirrnin bojën vetes.

Temua e kishte parë të udhës të ngrihej e të shpjegonte me durim se sa e dëmshme do të ishte, në qoftë se do të mirreshin lehtë shkelje të tilla e do të kërkohesh një aprovim formal i propozimit për ngushtimin e kopshteve dhe të bagëtive. Ai kishte kërkuar që të shtyhej data e mbledhjes së asamblesë dhe të punohej këmbëkryq me çdo njeri.

— Ne jemi të parët që çajmë në këtë rrugë, — kishte thënë. — Duhet të kemi kujdes. Ta fillojmë nga vetja. Të bindim njëherë familjet tona, të afërmit, pastaj të tjerët.

... Komunistët kishin dalë shumë vonë nga mbledhja atë natë. Dhe i ishin përveshur menjëherë punës.

Ditën kalonin nga ara në arë, nga fshati në fshat, kurse mbrëmjeve bisedat vazhdonin gjer vonë rreth vatrave. Ato ditë kishin një ngjashmëri të çuditshme me ditët e formimit të kooperativës. Organizata e partisë rralle kishte qenë aq në lëvizje.

«Më kot shqetësohemi, — mendoj Temua, ndërsa çapitej midis Fuatit e Drinit. — Të gjitha masat janë marrë. Çdo gjë do të shkojë për bukuri.»

Ata të presidiumit u ulën njeri pas tjetrit në tryezën e mbuluar me cohë të kuqe. Pritën disa minuta derisa u vendos qetësia. Pastaj Temua hapi mbledhjen. Në rendin e ditës ishin dy çështje: e para — aktiviteti gjashtëmuor i kooperativës, pyetje, diskutime, vendime; e dyta — ngushtimi i oborreve personale.

— Dakord? — pyeti.

Dikush u ngrit në çast.

— Jo, nuk jemi dakord.

«Po kjo?!...»

Temos iu duk sikur dëgjoji rrahjet e zemrës. Ai kundërshtim i menjëhershëm solli një heshtje po aq të beftë. Një heshtje që rëndonte. «E rëndë, si një bllok shtufi», — mendoj Temua.

— Nuk jemi dakord! — përsëriti Çeme Çobani. —
Unë them që lëngun ta lëmë për një ditë tjetër dhe të ka-
lojmë drejt e në thela.

— Cilin lëng?

— Atë de, çështjen e parë.

Temua lëvizi. Disa vetë folën në një gojë:

— Mirë e ka. Ta lëmë për një herë tjetër pikën e parë.

Temua i ra tryezës dhe priti sërish sa të vendosej
qetësia.

— Me radhë, shokë. Po të flasim të gjithë njëherësh,
nuk do ta marrë vesh qeni të zonë! — dhe u përpoq të
shpjegonte përse i duhej parë në fillim gjëndja e koope-
rativës e perspektivat që hapeshin. — Po këtë gjë, — shtoi,
— do të jetë vështirë të japim një gjykim të urtë për pi-
kën e dytë të rendit të ditës.

Dhe kështu u vendos.

Ai u ngrit e filloi të flasë.

Xha Merua kishte zënë vend jo shumë larg tribunës.
Kishte mbështjellë kokën me peshqir dhe s'dinte ç'të bënte.
I dukej sikur të gjithë e tregonin me gisht: «Ja ai. I mjeri,
si është katandisur!.. Ja...» Dridhte ca cigare të trasha, si
koçanë misri, dhe i thithte me etje. Herë-herë harrohej
pas mendimeve e cigaret i shuheshin. «Dreq! — thoshte
me vete. — Farmak i dreqit. Edhe ti më duhesh sot...» Me
shkopin që kishte në dorë gërryente tokën. Zhurma e shko-
pit dhe zërat e njerëzve, që i dukej sikur i vinin që nga
larg, i gërryenin kraharorin. Dhe ai kërrusej e kërrusej
duke u mbyllur përherë e më shumë në vetëvete. Nuk gu-
xonte të shihte njeri në sy. Kujtonte se sa të ngrinte kokën
do të ndeshej me vështrimin e Ritës e të Drinit. Herë-herë
i dukej se ata i kishte fare pranë. Vështrimi i tyre e ndiq-
te ngado. Ai vështrim e kërkonte, e kërkonte: «Baba!...»
Kështu xha Merua gati-gati e ndjente, por nuk donte t'ia
pohonte vetes kurrësi. Mendime të turbullta i vinin e i
iknin, me një shpejtësi të pazakontë. E pyeti sërish veten
se ç'do të bënte sikur t'i kishte me të vërtetë pranë, sikur
ata të donin ta zinin ngushtë dhe të vinin e ta takonin.
Vetëm mendimi se mund të ngjiste një gjë e tillë e bëri
të dridhej. Instinktivisht shtrëngoi shkopin e thantë tërë

gunga. Pastaj u mundua ta harronte këtë e të mos e vrishte mendjen për asgjë. Dhe nisi të gërryente tokën me shkop, si zakonisht. Por ajo gërvimë e mbytur filloi ta mundonte përsëri. E ndjeu se nuk mund të vazhdonte gjatë kështu. Dhe ashtu siç ishte, i mbështjellë me peshqir, e mori me mend se diskutimi kishte marrë rrugë. Njerëzit dëgjonin me vëmendje dhe kur e kur merrnin fjalën.

Hodhi tinëz një vështrim përreth. Askush nuk e vuri re. Askush nuk e kishte mendjen tek ai. Të gjithë vështronin përpara. Filloi ta mundonte ndjenja e vetmisë. «Dreq!» pëshpëriti dhe u mundua të kapte diçka nga diskutimi.

E ç'dëgjonin ashtu ata njerëz? Tek ai, fjalët vinin të shkëputura, të thella, si të dilnin nga një hon. Jehona e atyre fjalëve përzihej me zhurmat e tjera që gëlonin në kokën e plakut.

Hodhi prapë sytë nga tryeza.

Kush fliste, pra?

Vështroi më me kujdes dhe dalloi Temo Mushin, që kishte dalë para tryezës e seç thoshte. Fliste sa fliste, pastaj e linte tryezën e hidhte disa hapa përpara. Njerëzit i bënë rrugë. Dhe e dëgjonin me vëmendje, duke u përpjekur të mos u shpëtonte asnjë fjalë.

Përse po fliste vallë Temo Mushi? Çfarë po shpjegonte ashtu?

Ai liroi pak peshqirin dhe e largoi nga njëri vesh. Dëgjoi. Zëri i Temos tani kumboi më fort. Në fillim fjalët iu dukën krejt të zakonshme e nuk i zgjuan asnjë interes. «Këto na i ke thënë edhe më parë, o kryetar...» foli ai me vete. Po dalëngadalë fjalët e rrëmbyen. Pa e kuptuar, e zgjidhi plotësisht peshqirin dhe i liroi të dy veshët. Tani dëgjonte qartë. Temua fliste për vitin e mbarë bujqësor dhe për rendimentet që pritej të merreshin (në disa prodhime ato do të ishin sa dyfishi i vitit të kaluar), për masat që ishin marrë e do të merreshin së shpejti për rritjen e mirëqenies së kooperativistëve, duke e ngritur vlerën e ditës së punës. Dhe u ndal më në fund në pensionet e pleqërisë, në shpërblimet për gratë shtatzane, para e pas

lindjes, për aksidentet në punë, gjer te hapja e kopshteve, çerdheve dhe ndërtimin e ujësjellësit të ri të fshatit.

Pas fjalëve të Temos për një kohë të gjatë sundoi heshtja. Kooperativistët përpiqeshin t'i bluanin mirë në mendje fjalët e tij.

— Kush ka ndonjë pyetje? — u dëgjua zëri i Fuatit.

Ata qëndruan një kohë të gjatë pa lëvizur. Fuati e përsëriti pyetjen dhe kooperativistët u gjallëruan e nisën të flisnin me njëri-tjetrin.

— Kush ka pyetje, diskutime, propozime?

Duke u mbajtur fort me duart që i dridheshin pas një shkopi kërcëpa-kërcëpa, u ngrit ngadalë e duke u lëkundur një plak i kërrusur, krejt i thinjur, me fytyrën tërë rrudha e si të plasaritur. Kooperativistët u kthyen nga ai. Plaku u hodhi një vështrim të rreptë e mospërfillës e pyeti.

— A janë të vërteta fjalët që dëgjohen poshtë e për-pjetë se do të shkurtohen kopshtet dhe bagëtitë?

Temua vuri buzën në gaz.

— Për atë kemi një pikë të veçantë në rendin e ditës, xhaxha — tha i qetë. — T'i vëmë një herë kapakun çështjes së parë, pastaj...

— Ti, në daç vurja, në daç lëre zbuluar. Unë ia kam vënë me kohë për hesapin tim, — e ndërpreu plaku.

— Prit, o xhaxha, s'të durohet ty? — sekush ndërhyri duke qeshur.

— Po ti, pse zgërdhihesh? Punët e mia i di vetë unë.

Ehuuu... — ia bëri plaku dhe u ul si me përtesë.

Pas tij u ngritën tre-katër të tjerë. «Atë s'e mban vendi. këta i thonë të presë» mendoi xha Merua, kur nuk mundi t'i kapte dot fjalët e të tjerëve. Dhe lëvizi nga vendi bashkë me shokët, kur një i presidijut tha se do të kalohej në pikën e dytë të rendit të ditës. Po kur ai shtoi fill pas kësaj se fjala i jepej sekretarit të organizatës së rinisë, shokut Drini, iu duk sikur u përmbys mbi të rrapit i moçëm e i zuri frymën. Duke u përppjekur të mbushte gjoksin me ajër, lëvizi përsëri dhe hodhi një vështrim

të shqetësuar përreth. «Ja...» E ndjeu në çast se të gjithë qenë kthyer nga ai dhe po e vështronin, njëlloj sikur drejtuesi i mbledhjes t'ia kishte dhënë fjalën xha Meros. Këto vështrime iu dukën aq të rënda e tunduese, sa edhe fjalët që kishte thënë pak më parë drejtuesi i mbledhjes. Një mendje i tha se duhej të largohej në çast. U ngrit përgjysmë dhe u mbështet në shkopin tërë xhunga. «Ai...»

Qindra sy qenë drejtuar nga plaku. Sy që pyesnin me habi. Ai e ndjeu se nuk do t'i mbarte dot të gjitha ato vështrime dhe ndërroi mendje. U ul si një lis i sharruar. Shtrëngoi peshqirin rreth kokës dhe filloi të kërkonte kutinë e duhanit. Por fjalët sikur e sulmonin nga të gjitha anët dhe e shponin tej e tej. Balli iu njom nga djer-sët. Mori kokën midis duarve dhe u mbyll përsëri në vë-tëvete. Kështu e ndjeu edhe më mirë gjakun që i vërshon-te nëpër deje. Ziente nga një mëri e thellë, e grumbulluar gjatë shumë ditëve. Ajo e kishte mbështjellë të tërin, sa i dukej sikur do të pëlçiste nga inati dhe do të shtrihej sa gjatë gjerë nën këmbët e të tjerëve. Kjo gjë e solli disi në vete. Mblodhi forcat dhe u përpoq t'i largonte ato me-ndime që e mundonin aq shumë. Por e kuptoi se nuk do të mundej ta bënte një gjë të tillë. Atëhere u përpoq ta hum-biste mendjen. Po si? Në ç'mënyrë?

Ku ta dish sa vazhdoi kështu, si i dehur. Dalëngada-lë nisi të qetësohej. Atëhere i ra ndër mend për të tjerët. Ç'bënin vallë ata? Dhe ngriti me frikë sytë. Vështroi atë që kishte pranë, një djalë të ri, flokëkuq e pikalosh, që zbardhte vazhdimisht dhëmbët e seç thoshte. Shikoi të dy-tin, të tretin. Të gjithë e kishin harruar atë, i kishin kthyer krahët dhe dëgjonin. Kohë më kohë, shkëmbenin nga një vështrim me njëri-tjetrin. Ndërkaq u bë zhurmë. Turma prapë levizi.

Kush e kishte marrë fjalën? Përse flisnin ashtu ata njerëz? Vazhdonin të talleshin me brengën e tij, apo?...

Ai e brodhi vështrimin e syve të lodhur mbi kryet e kooperativistëve. Dikush i kishte kthyer krahët dhe seç përpiqej të thoshte me duar e më këmbë. Kush ishte ai? Tani edhe njerëzit nuk i dallonte dot mirë; ata i duke-

shin si silueta të largëta në një ditë me mjegull. Ç'thosh-te ai njeri? Po sikur ta lironte pak peshqirin. Vetëm pak. Dhe e liroi. Veshët i kapën disa fraza të shkëputura. Përmendeshin dendur fjalët «Bagëti», «Kopshte», «Ne jemi të parët...» «Fikasi gjithnjë në ballë ka çarë. Pse të mбетet në bisht kësaj radhe?»

Sakaq shpërtheu zhurma, të qeshurat, thirrjet. Disa përplasën duart. Dikush bërtiste, kundërshtonte nga vendi. Mbi këta zëra, u ngrit një zë edhe më i fortë:

— Qetësi, shokë! Me radhë. Secili do ta thotë atë që mendon.

Po fjalët u ndërpre në vetëm për pak kohë, pastaj vazhduan, njëloj të copëzuara e zhurmëmëdha. Mero Saliu qe si në mjegull. «Ç'u bë ai?... Po Rita?»

— Me leje! Me leje, shokë!

— O, dashka të flasë Shameti! Mbani qetësi!

Shameti vështroi rreth e rrotull, duke pritur të vendosej heshtja, pastaj nisi të fliste. Por mendimet iu ngatërruan me njeri-tjetrin dhe u mbyl në djersë.

— Pushoni! Po flet Shameti, — u dëgjua prapë një zë. — Ç'po na thua, o Shamet? Ne s'të morëm vesh asnjë fjalë.

— Thuaje hapur: pro, apo kundër shkurtimeve je?

— Kundër, ore! Akoma pyet ti? Ai është miu i ledheve. Ka gjithë ato ditë që i mbetën brashnjat dyerve të botës, duke nxjerrë vrer nga goja. Si të jetë pro tani?

— Nuk është e vërtetë. Unë pro kam qenë gjithnjë. Unë...

Po nuk arriti të mbaronte. Vështrimet e njerëzve e shponin si shigjeta. Gjuha iu ngatërrua nëpër dhëmbë dhe ai nisi të nxirrte ca fjalë pa kuptim, që u ngjanin më tepër belbëzimeve, aq sa të dhimbsej. Pa ç'pa dhe u ul. Për një kohë vazhduan thirrjet, gjersa u ngrit Gramozi. Fjalët e tij të para u mbuluan nga zhurma.

— Hë, trim, ç'do të na thuash ti?

— Trim!..

Gramozi u turbullua. Një ngjyrë i ikte, një i vinte. Më në fund u vendos qetësia dhe zëri i tij u dëgjua qartë:

— Unë shkela në dërrasë të kalbur atë ditë, — tha duke u përtypur. — I falem nderit shokut Temo që më ndihmoi! Atë ditë shoku Temo nuk e mbaroi plotësisht shprehjen e fundit. Atë po e mbaroj unë sot: Po, shokë, unë bëra me të vërtetë punën e armikut. E ç'i duhet më shumë atij?!.. Po ta dini që jam penduar, shokë. Nënë Soses ia pagova delen.

Përsëri u dëgjuan thirrje, të qeshura. Ai mori zjarr.

— Gjer tani unë vetëm dëgjoja e nuk kam thënë asnjë fjalë. I mbajta shënim të gjitha. Ta dini se një takëm janë sa për sy e faqe në kooperativë, po mendjen e kanë të ndryshkur. Të na rrojë individualja, thonë... Unë dua t'i pyes ata: ku të shpie kjo? Hiç mos u çuditni, shokë. Sot merr një rrip toke, nesër kërkon ara të tëra. Mbjell pemë të tjera. Pret dru në pyll. Ë, ku shpien ujë këto, pa më thoni një çikë?

Dikujt nuk iu durua:

— Ore, kij mendjen se mos na nxjerrësh kulakë ti!..

Përsëri njerëzit filluan të flisnin në një gojë. Xha Merua e humbi durimin. U mbështoll me peshqir dhe u përkul. «Shumë zhurmë — mendoj. — Shumë... Me të vërtetë, pse bëjnë kaq zhurmë këta njerëz?!.. Të flasim me radhë më mirë...» Kryetarit Temo i vanë sytë rastësisht tek figura e gërmuqur e plakut. Gjysmë e përkulur, ajo i kujtoi një shpend të lodhur, të dërmuar nga shtegëtimet e gjata. «E ka humbur fare, — mendoj dhe i erdhi keq për xha Meron. — Është lodhur shumë këto ditë. Ku ta dish sa keq i vjen për kopshtin. Apo e ka harriuar fare atë dhe e ka mendjen te Rita. Ku ta dish. Telash i madh ky...»

Sakaq njerëzit ngriheshin tre-katër vetë njëherësh. Flisnin. Tundnin duart. Pastaj uleshin. Mbanin vesh. Dhe prapë nisnin nga e para. «Shumë zhurmë...» — mendoj xha Merua.

Pastaj e humbi fare nocionin e kohës. Sa orë kishin kaluar? Ai nuk qe në gjendje ta përcaktonte me saktësi. Vetëm një gjë e dinte: se erdhi aty në mëngjes dhe tani dita kishte marrë në të thyer. Dinte edhe se sa më shumë shkonte aq më tepër qetësoheshin njerëzit, aq më pak thë-

rrisnin. Xha Merua e ndjente këtë ndryshim të ngadalshëm, po të qartë, të sigurtë. Ai e dinte mirë tani se kush ishte për shkurtimet e kush kundër. Sa bëhej pushim, disa mbledheshin grupe-grupe e ia thoshin këngës. Kurse disa shkëmbenin cigare të heshtur, të zyrtë, si një qiell i vrenjtur. Vetëm xha Ramua qëndronte pranë tij, gjithnjë i qetë e i pafjalë, thuj se ato që diskutoheshin nuk kishin të bënin fare me të. Ç'bluante vallë në mendje? Vështirë të ishte për shkurtimet Ramua. E si mund ta jepte me dorën e tij atë tokë të trashë e të butë, si bukëvalë? S'do mend që i pikonte në zemër. Po pse rrinte aq i qetë, vallë?!..

Xha Ramua lëvizi pak. Thuajse në të njëjtën kohë i ngriti sytë edhe xha Merua. U vështruan gjatë. Xha Meros iu duke se me këtë vështrim u fut thellë në mendimet e shokut e ia zbërtheu ato një për një. Dhe, si të donte t'i jepte përgjigje, Xha Ramua u ngrit. Dalëngadalë zërat u fashitën. Kështu ngjiste gjithnjë kur ngrihej ai. Xha Ramua fliste rrallë në mbledhjet e asamblesë, por çdo fjalë e tij zinte vend. Madje ai kishte patur një nuhatje të çuditshme në jetë. Gjente kohën më të përshtatshme për të folur e me këtë shpesh u vinte kapak diskutimeve. Ndaj të gjithë e dëgjonin me vëmendje. Kështu edhe atë ditë. Ramua u mendua, duke dashur të mposhte kështu edhe një farë tronditjeje të lehtë. Shikoi përreth. Pastaj nisi të fliste duke i zgjedhur me kujdes fjalët:

— Mbrëmë, more shokë, kam parë një ëndërr të çuditshme. Se si u ndodha në mes dy njerëzve. Njëri prej tyre më bëhej si Juridiku, tjetrit nuk ia pashë mirë fytyrën. Ai shejtan Juridiku thoshte gjithnjë se Xha Ramua është me mua. «Do ta marr unë, — thoshte, — se ju i kërkoni kopshtin e bagëtinë e ai s'ka si të jetë me ju...» Ngulte këmbë: «Do ta marr që do ta marr». Ai tjetri fliste më pak, po fjalë me mend, ama. «Ne nuk do t'ia marrim as kopshtin as bagëtinë, — thoshte. — Xha Ramua e di se ato do të jenë gjer në fund të tijat. E kujt është kooperative, në mos e xha Ramos dhe e njerëzve të tjerë si ai, që gjithë jetën kanë vuajtur e janë rropatur?...» «Jo», —

ngulte këmbë tjetri. Më nxehu, i mallëkuari. «Ikë, ore, — i thashë, — S'kam punë me ty unë. Këput qafën!..»

Xha Merua i mori me mend ato që do të thoshte më tej Ramua. Nuk kishte nevojë të dëgjonte më. E kuptonte nga shprehja e fytyrës së atyre që kishte pranë. Megjithatë një forcë e brendshme e shtynte ta dëgjonte shokun deri në fund:

— E bëra a s'e bëra një orë gjumë, — vazhdoi Ramo Bardhi. — Mbas asaj ëndërrës që ju tregova, sa dremisja pak, dëgjoja një zë: Ç'më shtrihesh ashtu, o Ramo? Ngrehu, se ta morën kopshtin e të lanë me gisht në gojë». Më në fund s'u mbajtën dot. «Në drej të vejë! — thirra, — lermë të bëj një sy gjumë!» Por siç duket bërtita shumë. Plaka kërceu nga dysheku. «Përse e ha veten me dhëmbë, o lumëmadh? — më tha. — Këputja gjumit, se më e mira do të bëhet». «Ke të drejtë, moj grua, po ja që më është futur maçoku në bark e s'më lë rehat». «Maçoku?...». «Shejtani, thuaj!...» Ja kështu.

Disa qeshën. «Ashtu është, xha Ramo. Ke të drejtë», thanë. Ai vazhdoi të fliste. «Të folur që bën, qerratai! — mendonte Mero Saliu. — Ku i gjen tërë ato llafe, xhanëm! Sikur ua lexon të tjerëve në sy ato që kanë në zemër. Edhe mua më është arratisur gjumi. Furtunë ditën e furtunë natën... Edhe sonte... Po ky Ramo Bardhi djalli vetë është, ama. Flori i ka duart. Është lidhur me tokën si mishi me thoin. Po prapë nuk e humbet toruan. Se si i kupton ashtu punët e u del përpara! «Ç'ke, o lumëmadh, që ha veten me dhëmbë? — thotë. Mos e prish gjakun, se më e mira do të bëhet...» Edhe atëhere kur u ngrit kooperativa, edhe, kur u bashkuan të pesë fshatrat në një, e rrugët e Fikasit lëvrinin ditë e natë, ai nuk e humbi. Në mos do, na dhe tani. Pse, nuk e do ai kopshtin? Nuk i dhimbsen bagëtitë?...»

Xha Merua fliste e fliste me veten. Ky ishte një monolog i gjatë, i vështirë, një kapërthim i çuditshëm mendimesh. Ai ndjeu nevojën të fliste me dikë, të shkëmbente një fjalë. Dhe hodhi sytë nga turma. Sa shumë njerëz! Ai i njihte të gjithë një për një. Kishte kaluar një jetë të tërë

me ta. Kishte ndarë në mes gëzime e hidhërimi. Kishte kaluar ditë të mira e të këqia. Dhe për herë të parë gjatë atyre orëve e ndjente veten krejt të pafuqishëm për t'i bërë ballë asaj dëshire sa të largët, aq edhe të natyrshme: «Të mos ndahej nga shokët! Të...» Do të donte ta vazhdonte më gjatë këtë mendim. Por ja, dikush e tundi nga supi. Kur ngriti sytë, vuri re se qe ngritur një pyll me duar, që zhurmonte, lëvizte.

Ai nuk e pati të vështirë ta merrte më mend. Vështroi Ramon. E kishte ngritur. Shikoi Çemen. Edhe ai. Pa nga Temua. Atij i qeshte fytyra. Në një çast vështrimet e tyre u kryqëzuan. Temua i bëri diçka me shenjë.

«Po ti, xha Mero?»

Ai u hutua. Iu vodh vështrimit të tij. Po kjo gjë e turbulloi edhe më tepër.

«Pse e humbe kështu pusullën, xha Mero?»

Ai u përtyp.

«Nuk di si të them!..»

Dhe i hodhi sytë mbi kryet e turmës. Pylli gjithnjë luhatej, gjëmonte. Shumë vetë qenë kthyer nga ai. Prisinin. Dhe ashtu siç ishte, me vështrimin e përhumbur, mendoi përsëri se nuk duhej të ndahej nga shokët. Atë çast vështrimi i tij rrëshqiti mbi një fytyrë të hequr e të zbetë, por të gëzuar. Tepër të gëzuar. Të lumtur.

«Ajo!?»

Dhe fytyrat e njerëzve që e rrethonin u shkrinë sakaq në një masë të vetme.

Të ishte ajo?.. Aq e gëzuar?..

U mundua të gjente përsëri fytyrën e saj. Por tani nuk qe i zoti për asgjë. Turma shtrihej para tij e turbullt dhe laramane. Ndërkaq e kuptoi se pritej fjala e tij...

«E xha Mero, ç'thua?»

«Pro je, apo kundër?»

«Si do të jem kundër, xhanëm! Me shokët dhe unë.

Dhe ngriti dorën.

EPILOG

Në rrugën e drejtë, që zgjatej gjer thellë si një shirit i murrmë dhe e ndante fushën në dy pjesë thujse të barabarta, ecte me revan një pelë e bardhë. Këmbët e saj dukej sikur nuk ciknin fare në tokë. Përballë, nga faqet e kodrave, derdhej një puhizë e freskët, jetëdhënëse. Që lart, nga majëmalet afrohej diçka e bardhë, e butë dhe e tejdukshme. Pas pak, nga grykat e maleve u derdhën mbi fushë lumenjtë e dritës së mëngjesit.

Si i ra fushës nga fundi në krye, pela ngjiti me një frymë të përpjetën dhe arriti në majën e një kodre. Kalorësi tërhoqi ngadalë frerën dhe ajo e shkurtoi pak nga pak hapin, gjersa më në fund qëndroi. Avujt e lehtë të mjegullës rrëshqitën mbi supet e gjera të kalorësit, duke i lënë mbi flokë e mjekër diçka nga bardhësia e tyre e butë dhe u tretën në thellësitë e qiellit, të qetë e të brishtë. Si të ishte përmendur nga ndonjë vegim i bukur, me një kërcim të lehtë e të pazakontë, ai zbriti në tokë dhe nisi të sodiste fushën që shtrihej para tij. Fshati po zgjohesh mes zhurmave e ngjyrave të mëngjesit.

Fikasi dukej si ndonjë gjigant i përgjumur. Në fillim lëvizte ngadalë gjymtyrët, pastaj madhështor brofi në këmbë dhe nisi të lëvizte i zhurmshëm e i papërmbajtur. Ndërsa përpiquej të mos i shpëtonte asnjë zhurmë, asnjë lëvizje, kalorësit i dukej sikur, pas një ndarjeje të gjatë, po takohej sërish me një njeri të afërt e të dashur, i cili gjatë asaj kohe qe ndryshuar shumë. Dhe ashtu i përhumbur në mendime, nuk e kuptoi sa kohë qëndroi i tula-

tur, duke i vështruar me mall fushat dhe kodrat e atij fshati aq të dashur për të. Ndërkohë zëra të gëzuar dëgjoji pas krahëve. Ata i përngjanë me cicërimet e zogjve. Ktheu kokën. Që lart po vinin me zhurmë fëmijët e shkollës tetëvjeçare. U çapit ngadalë dhe u doli përpara. Var-gani i të vegjëlve iu vërvit kodrës dhe kaloi me zhurmë pa-rra tij. Ata e panë një hop me kureshtje të panjohurin, pas-taj kthyen krahët e i rrëmbeu përsëri bota e tyre fëmino-nore. Por befaz dikush foli. Pastaj u dëgjua një thirrje:

— Ky është xhaxhi Temua! Temo Mushi!

Fëmijët qëndruan. Mbetën një çast dhe, sikur dikush t'u kishte bërë shenjë, u derdhën drejt tij. Flisnin të gjit-hë me një zë, qeshnin, zgjatnin duart.

I emocionuar nga kjo e papritur, ai s'po dinte si t'u përgjigjej. . . Megjithatë buzagaz, me duart që i dridhe-shin, dikë ledhatonte, dikujt i rrihte krahët, kurse dikë e pyeste për prindët. Dhe ashtu, i tretur midis tyre, i dukej sikur nuk kishte parë kurrë fëmijë kaq të gjallë, kaq të gëzuar. U ndal përballë njërit dhe e shikoi gjatë. Fytyra e tij, buzëqeshja, vështrimi i ndezur e ëndërrimtar iu du-kën aq të afërt, aq të njohur. Duke i lëmuar flokët, u për-poq të sillte ndër mend se ku e kishte parë. Ishte i sigurt se qe takuar edhe herë tjetër me të. Por ku? Mësuesja e fshatit, një vajzë e re, e vuri re këtë:

— Është djali i shokut Drin, kryetarit tonë, — i erdhi në ndihmë ajo.

Temua e rrëmbeu në duar, e ngriti lart dhe e puthi.

— Si e ke emrin, more trim?

— Zamir!

— Sa emër i bukur! A vjen të shëtisim bashkë fushës?

— Vij, po. . . kemi punë sot. Po shkojmë të mble-suesja. — dhe hodhi vështrimin nga më-suesja.

Ajo qeshi.

— Shko, Zamir, e mos e lërë mysafirin të mërzhitet.

Faleminderit! — i tha Temua buzagaz. Pastaj, duke e marrë vogëlushin ndër duar, e hodhi mbi shalë. Kur doli në rrugën e shtruar të fushës, pela çau si një re e bardhë, duke ngritur pas një perde të hollë pluhuri. Za-

miri nisi t'i tregonte blloqet me vreshta e pemë frutore, kopetë e bagëtime, baxhon, punishten e konservimit të frutave dhe të perimeve që po ndërtohej, blloqet e mëdha me zarzavate, arat e mbjella me grunjëra, që lëkundeshin gjer larg si një det i dallgëzuar.

— Ç'gjëra të bukura, Zamir!

Dhe Temo Mushi nuk ngopej së shikuari. E kuptoi se kishte nisur ngado beteja për bukën. Ishte fushata e korrjeve.

Sakaq e rrëmbeu dëshira të futej në mes të shokëve të tij të vjetër e të dashur, të punonte si dikur, bashkë me ta. Dhe ashtu bëri. Për disa orë u end nga brigada në brigadë, nga sektori në sektor. Para tij vraponte parcelave lajmi i gëzuar i kësaj ardhjeje. Ngado e prisnin kra-hëhapur. Ngado shokë të vjetër, të mirë. Po prapë vështrimi i tij se kë kërkonte e kërkonte. Atë çast dikush i zgjati një letër. E hapi me nxitim dhe lexoi:

«Shoku Temo! Jemi, zemëruar që nuk po të bie ndër mend për miqtë e vjetër. Të presim menjëherë tek parcela e rendimentit të lartë, në Valare.

Për brigadën vullnetare të pensionistëve
Komandanti dhe komisari
Çeme Çobani — Ramo Bardhi.»

Ai e lexoi sërish nga e para atë letër me rreshta të shtrengër, të shkruar nga një dorë e njohur. Dhe nuk e bëri të gjatë. Diku pranë gjëmoi një zhurmë maqine. Që nga sedilja e kombajnerit dikush e përshëndeste me dorë. Ai dëgjoi një vajzë:

— Mos u gënje dhe ia jep fjalën njeriu, shoku Temo! Sonte do të vish nga ne. Të pret babai. Do të vij dhe Rita me Drinin.

Mezi e njohu. Ishte Zoga, kombajnerja. Dhe i tundi kapelën.

— Patjetër do të vij, — ia ktheu.